

Het verzet tegen de kruisraketten

*De antikernwapenbewegingen in Nederland en België
in vergelijkend perspectief, 1979-1985*

Masterthesis Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief, Universiteit Utrecht

Auteur: Mattheijs van der Beek
Studentnummer: 3779041
Begeleider: dr. Jacco Pekelder
Datum: 17 juli 2013

Het verzet tegen de kruisraketten

De antikernwapenbewegingen in Nederland en België in
vergelijkend perspectief, 1979-1985

Matthijs van der Beek

Masterthesis Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief

Faculteit Geesteswetenschappen

Universiteit Utrecht

Utrecht, 17 juli 2013

Eerste lezer: dr. Jacco Pekelder

Tweede lezer: prof. dr. Duco Hellema

Omslagafbeelding: Demonstranten op het Malieveld in Den Haag tijdens de massabetoging tegen de plaatsing van kruisraketten in Nederland op 29 oktober 1983.

Fotocollectie Anefo, Rob Bogaert. Afkomstig uit beeldbank Nationaal Archief (bestanddeelnummer: 932-7497). Zie: <http://www.gahetna.nl/collectie/afbeeldingen/fotocollectie>.

Inhoudsopgave

Inleiding	1
<i>Status quaestionis</i>	1
Historiografie	6
Primaire bronnen	13
Hoofdstukkenindeling	14
1. Theorie van de sociale bewegingen	16
1.1 <i>Resource mobilization theory</i>	17
1.2 <i>New social movement theory</i>	18
1.3 <i>Political process theory</i>	21
1.4 Besluit	23
2. De geschiedenis van de kernwapenwedloop	25
2.1 Het begin van het nucleaire tijdperk, 1939-1945	25
2.2 De kernwapenwedloop tussen de VS en de Sovjet-Unie, 1945-1970	26
2.3 Van detente naar het NAVO-dubbelbesluit, 1970-1979	29
3. Het ontstaan van de antikernwapenbewegingen in Nederland en België	31
3.1 De anti-atoommarsen van de vroege jaren zestig	31
3.2 De vredesbeweging leeft weer op. Het verzet tegen de neutronenbom, 1977-1978	33
3.3 Het IKV en het VAKA in de ban van de kruisrakettenkwestie, eind 1979	41
4. Uitbouw en internationalisering van het protest	57
4.1 De strategie na het NAVO-dubbelbesluit	57
4.2 Op weg naar Brussel en Amsterdam	64
5. De ontspanningspolitiek van het IKV en het VAKA	70
5.1 De grenzen van het Oost-Europabeleid	70
5.2 Omvang en intensiteit van de contacten met het Oostblok	73
6. De campagnes en de roep om burgerlijke ongehoorzaamheid	81
6.1 Een nieuwe golf van massademonstraties	81
6.2 Verharding van het protest? Acties in Woensdrecht en Florennes	91
6.3 Naar het plaatsingsbesluit	97
Conclusie	103
Afkortingen	107
Bronvermelding	108

Inleiding

Status quaestionis

Vanaf halverwege de jaren zeventig vond wereldwijd een enorme heropleving van het verzet tegen kernwapens plaats. De beëindiging van de Vietnamoorlog in april 1975 schiep ruimte voor de vredesbewegingen om zich te richten op de hernieuwde nucleaire wapenwedloop tussen de Verenigde Staten (VS) en de Sovjet-Unie. Deze wapenwedloop bleef in volle gang ondanks de pogingen die waren gedaan tot beheersing van kernwapens.¹ Beide grootmachten trachtten hun nucleaire arsenaal te moderniseren om zo de ander een stap voor te zijn. De Sovjet-Unie nam het voortouw met de introductie van een nieuwe ballistische raket voor de middellange afstand (1000-5500 km), de SS-20. Ondertussen overwogen de VS om een neutronenwapen te produceren, dat gebruikt kon worden tegen een mogelijk Russisch tankoffensief in West-Europa. Het ogenschijnlijk numerieke overwicht in kernwapens van de Russen en het tempo waarmee zij de SS-20-raketten binnen enkele jaren installeerden baarden zorgen in West-Europa, omdat de toenmalige Amerikaanse atoombeschermer onvoldoende in staat zou zijn de veiligheid van de NAVO-landen te garanderen. Hoewel de productie van de omstreden 'neutronenbom' geen doorgang vond, was het duidelijk dat het West-Europese kernwapenarsenaal gemoderniseerd moest worden.² Op 12 december 1979 nam de NAVO haar befaamde dubbelbesluit, waarin de lidstaten akkoord gingen met de plaatsing van 572 Amerikaanse middellange afstands-raketten (108 Pershings-II en 464 kruisraketten) in West-Europa tenzij onderhandelingen met de Sovjet-Unie zouden slagen over de beheersing van deze categorie kernwapens.³

Voor de vredesbewegingen vormde de neutronenbomkwestie in de jaren 1977-1978 het startsein om zich te verzetten tegen de nucleaire wapenwedloop. Dankzij het dubbelbesluit kregen deze vredesbewegingen voornamelijk in West-Europa gestalte.⁴ De Amerikaanse kernwapens zouden volgens het NAVO-dubbelbesluit namelijk in België, Groot-Brittannië, Italië, Nederland en de Bondsrepubliek Duitsland geplaatst worden. Formeel moesten de regeringen van deze staten nog besluiten wanneer en onder welke voorwaarden de middellange afstands-raketten precies geplaatst zouden worden⁵, zodat de vredesbewegingen op

---

¹ Lawrence S. Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 3. Toward Nuclear Abolition : A History of the World Nuclear Disarmament Movement, 1971 to the Present* (Stanford, 2003) 1-8, 21.

² Remco van Diepen, *Hollanditis. Nederland en het Kernwapendebat 1977-1987* (Amsterdam, 2004) 84-8, 97-9, 109-10.

³ *Ibidem*, 113-4.

⁴ Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 3.*, 21-39.

⁵ Van Diepen, *Hollanditis*, 115.

zowel nationaal als internationaal niveau alles uit de kast haalden om te voorkomen dat de beoogde plaatsing gerealiseerd zou worden. Daarvoor probeerden de bewegingen niet alleen zoveel mogelijk mensen bewust te maken van de kernwapenproblematiek, maar organiseerden zij ook massademonstraties en allerlei acties om druk uit te oefenen op politici. Niet eerder in de geschiedenis was het veiligheidsbeleid van staten zo openlijk ter discussie komen te staan als in de eerste helft van de jaren tachtig. Tegelijkertijd kende de wereldwijde anti-kernwapenbeweging, zoals de vredesbeweging ook wel werd genoemd, een omvang die tot dan toe ongekend was. Zij was bijzonder actief totdat duidelijk werd dat vrijwel alle vijf genoemde staten instemden met de plaatsing van de kruisraketten. Met het aantreden van Mikhail Gorbatsjov als leider van de Sovjet-Unie in 1985 brak uiteindelijk een nieuwe periode aan waarin concessies werden gedaan over kernwapenbeheersing en een einde kwam aan de Koude Oorlog.⁶

Binnen de wetenschappelijke literatuur is vanaf midden jaren tachtig volop aandacht geweest onder sociologen en historici over het verband tussen deze vredesbewegingen, die op verschillende continenten een gemeenschappelijk doel nastreefden, namelijk een einde maken aan de impasse van de nucleaire wapenwedloop. Bert Klandermans *et alii* vergelijken in de bundel *Peace Movements in Western Europe and the United States* (1991) vanuit een sociologische invalshoek de vredesbewegingen in de vijf West-Europese landen waar de middellange afstands-raketten geplaatst zouden worden met de Amerikaanse vredesbeweging. Socioloog Klandermans onderscheidt verschillende overeenkomsten tussen de bewegingen. Zo konden de bewegingen voortbouwen op eerdere mobilisaties onder de bevolking, vormden deze een oppositie tegen een conservatieve regering en was geen van de bewegingen succesvol. Activisten deelden gemeenschappelijke kenmerken: zij waren over het algemeen jong, hoogopgeleid en politiek links georiënteerd. Binnen alle bewegingen bestond discussie over de te voeren strategie tussen gematigde en meer radicale groepen. Belangrijke verschillen zijn volgens Klandermans te vinden in de ervaring van sommige organisaties, de politieke mogelijkheden en de rol van de kerken in de vredesbewegingen.⁷

Van meer recente datum is het zeer omvangrijke onderzoek van de Amerikaanse historicus Lawrence S. Wittner. In zijn driedelige serie *The Struggle Against the Bomb* (1993, 1997 en 2003) beschrijft hij de geschiedenis van de wereldwijde antikernwapenbeweging vanaf 1945. Het laatste deel behandelt het verzet van de vredesbeweging tegen de hernieuwde

---

⁶ Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 3.*, 369-77, 395-404.

⁷ Bert Klandermans, 'The Peace Movement and Social Movement Theory', in: Bert Klandermans (ed.), *Peace Movements in Western Europe and the United States* (Greenwich, 1991) 24-30.

kernwapenwedloop in de laatste fase van de Koude Oorlog. Hij laat zien dat deze wapenwedloop zich niet enkel beperkte tot de VS en de Sovjet-Unie, maar dat ook de Britse, Chinese en Franse regeringen vanaf begin jaren zeventig bezig waren met het versterken van hun nucleair arsenaal. In tegenstelling tot het werk van Klandermans *et alii* schetst Wittner voornamelijk de internationale dimensies van de vredesbewegingen en maakt hij in mindere mate een inhoudelijke vergelijking. Zo constateert hij dat de vredesbewegingen op allerlei manieren samenwerkten door middel van zowel informele contacten als georganiseerde regionale en wereldwijde netwerken. Daarnaast hadden de verschillende vredesbewegingen met vaak dezelfde problemen te maken, zoals beperkte financiële middelen, gekleurde berichtgeving in de media, het omzetten van steun onder de bevolking in winst bij de verkiezingen en de aantrekkingskracht om de aandacht ook op andere vredesvraagstukken te vestigen. Behalve het beschrijven van de wereldwijde omvang van de antikernwapenbeweging in zowel communistische als kapitalistische landen, tracht Wittner vooral de invloed van de beweging op de politieke ontwikkelingen te bepalen. Hij is van mening dat de vredesbewegingen essentieel waren om politici bewust te maken van de noodzaak om te streven naar beheersing en vermindering van kernwapens. De vredesbewegingen droegen meer dan de toenemende druk van een nucleair overwicht van één van beide grootmachten bij aan het feit dat de VS en de Sovjet-Unie eind jaren tachtig nieuwe stappen in deze richting wisten te zetten.⁸

Belangrijke verschillen tussen deze werken zijn vooral de reikwijdte en methode van onderzoek. Klandermans *et alii* maken gebruik van een theoretisch kader van sociale bewegingen om voornamelijk de vredesbewegingen te vergelijken die in de eerste plaats actievoerden om de plaatsing van kruisraketten op eigen bodem te voorkomen. Niet zozeer het chronologisch verloop, als wel de kenmerken van de vredesbewegingen staan centraal in de analyse. Wittner geeft daarentegen een multinationale geschiedenis weer van het verzet tegen kernwapens en bekijkt welke politieke vorderingen tussentijds werden gemaakt inzake kernwapenbeheersing. Hij beperkt zich niet tot vredesbewegingen in enkele landen of alleen de plaatsing van kruisraketten. Beide werken geven zodoende op verschillende wijze inzicht in de omvang en het karakter van de vredesbewegingen. Tegelijkertijd heeft het bestrijken van een groot aantal vredesbewegingen het nadeel dat deze op enige afstand worden bekeken en voorbij wordt gegaan aan de interne dynamiek, uitdagingen, het specifieke karakter van de acties en de politiek-culturele omstandigheden van deze vredesbewegingen.

---

⁸ Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 3.*, 168, 226-40, 486-7.

In mijn onderzoek wil ik mij daarom beperken tot een vergelijking tussen de antikernwapenbeweging in Nederland en België. Uit onderzoek is reeds gebleken dat deze bewegingen opvallende kenmerken gemeen hadden. Zo wees Klandermans op het feit dat beide vredesbewegingen konden steunen op een of meer krachtige overkoepelende organisaties, namelijk het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) in Nederland, het *Comité National d'Action pour la Paix et le Développement* (CNAPD) in Wallonië en het Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens (VAKA) in Vlaanderen. Waar het IKV al een decennium lang ervaring had opgebouwd met vredesthema's, was het VAKA in Vlaanderen – waar de vredesbeweging in België het meest actief was – pas in november 1979 speciaal opgericht om acties op touw te zetten tegen het aankomende dubbelbesluit. Ook in de rol van de kerken ziet hij een verschil tussen beide bewegingen. In Nederland keerde de protestantse kerk zich tegen de kernwapens, terwijl in België de katholieke kerk zich neutraal opstelde.⁹

Historicus Remco van Diepen, die uitgebreid onderzoek deed naar het mediadebat in Nederland gedurende de besluitvorming over de kruisraketten, zag dat zowel Nederland als België destijds tot de trouwste bondgenoten van de NAVO behoorden. Ook kenden beide landen tot ver in de jaren zestig een verzuilde maatschappij. De ontzuiling veroorzaakte een toenemend aantal zwevende kiezers, wat mede zorgde voor de politisering van het buitenlandse beleid. Dit uitte zich in beide landen in een fel mediadebat, waarbij sommigen hun land de rol van 'gidsland' toedichtten. Zowel in Nederland als in België had de regering volgens hen de taak om een voorbeeld te zijn voor andere staten aangaande kernwapenbeheersing.¹⁰

Tenslotte wezen historici Duco Hellema en Menno Bos, gespecialiseerd in de Belgisch-Nederlandse betrekkingen, op enkele andere parallellen. Zo maakten beide landen een voorbehoud bij het dubbelbesluit van de NAVO in december 1979. Het vraagstuk zorgde tevens voor verdeeldheid in de opeenvolgende kabinetten. Pas in het midden van de jaren tachtig besloten de Nederlandse en Belgische regering om akkoord te gaan met de plaatsing van kruisraketten. Met betrekking tot de vredesbeweging viel het op dat behalve de massademonstraties, de acties bij de luchtmachtbases Woensdrecht en Florennes – waar de raketten geplaatst zouden worden – van hetzelfde karakter waren.¹¹

Deze vergelijkingen nuanceren mogelijk de gedachte dat de Nederlandse vredesbeweging een zeer bijzondere positie innam. Wittner stelt namelijk dat het IKV de leidende

---

⁹ Klandermans, 'The Peace Movement and Social Movement Theory', 24-27.

¹⁰ Van Diepen, *Hollanditis*, 267-68.

¹¹ Duco Hellema en Menno Bos, 'De lange jaren zeventig: voortdurende zorg en omzichtigheid', in: Duco Hellema, Rik Coolsaet & Bart Stol, *Nederland-België : De Belgisch-Nederlandse betrekkingen vanaf 1940* (Amsterdam, 2011) 196-8.

kracht was in de wereldwijde vredesbeweging door nationale regeringen te omzeilen en ‘ontspanning van onderop’ aan te moedigen. Behalve het verzet tegen kernwapens onderscheidde de Nederlandse vredesbeweging zich van andere vredesbewegingen door gelijktijdig ook veel aandacht te besteden aan de repressie in Oost-Europa.¹² Klandermans voegt toe dat alleen de Nederlandse vredesbeweging in staat was om sinds de neutronenbomkwesitie over een periode van bijna tien jaar het kernwapenprobleem op de politieke agenda te houden.¹³ Het is daarom interessant om na te gaan of deze ‘status aparte’ van de Nederlandse vredesbeweging wel terecht is. Een vergelijkend onderzoek tussen de Nederlandse en Belgische vredesbeweging, waar zoals reeds naar voren is gekomen nog geen grondig onderzoek naar is verricht, kan hier opheldering over geven. De centrale vraag in mijn onderzoek luidt daarom: *in hoeverre was de Nederlandse antikernwapenbeweging wezenlijk anders dan de Belgische ten tijde van de besluitvorming over het NAVO-dubbelbesluit in de periode 1979-1985?*

Om antwoord te kunnen geven op deze vraagstelling baseer ik mij op de kenmerken van de overkoepelende organisaties, het IKV en het VAKA. Het IKV groeide na het aanvankelijke verzet tegen de neutronenbom, waar het oecumenische vredesberaad minder bij betrokken was, uit tot de belangrijkste organisatie in Nederland met betrekking tot het verzet tegen kernwapens. De keuze voor het VAKA in plaats van het CNAPD om de Belgische vredesbeweging te onderzoeken berust op zowel rationele als praktische overwegingen. Zo is reeds naar voren gekomen dat het VAKA een groter aandeel had in de Belgische vredesbeweging dan de Waalse tegenhanger, het CNAPD.¹⁴ Daarnaast zou het onderzoek te veelomvattend worden als ik zowel de werkwijze en invloed van het VAKA als van het CNAPD volledig zou onderzoeken.¹⁵ Ook is bekend dat de grote betogingen van het VAKA en het CNAPD samen werden georganiseerd, zodat de voornaamste gebeurtenissen van de Belgische vredesbeweging niet over het hoofd worden gezien.

De tijdsspanne van dit onderzoek betreft de periode van 1979, het jaar waarin het dubbelbesluit werd genomen, tot 1985, het jaar waarin de Nederlandse en Belgische regering instemden met de plaatsing van de Amerikaanse kruisraketten. Binnen deze periode vestig ik de aandacht op de belangrijkste kenmerken van deze vredesbewegingen, namelijk de historische achtergrond, de organisatie, de doelstellingen, de strategie, het mobilisatieproces, de internationale samenwerking met andere vredesbewegingen, het verloop van het actie-

---

¹² Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 3.*, 139-43.

¹³ Klandermans, ‘The Peace Movement and Social Movement Theory’, 18.

¹⁴ Patrick Stouthuysen, ‘The Peace Movement in Belgium’, in: Bert Klandermans (ed.), *Peace Movements in Western Europe and the United States* (Greenwich, 1991) 179.

¹⁵ Mede bepalend voor deze keuze is het feit dat het archief van het VAKA zich in Antwerpen bevindt, dat redelijk bereikbaar is, terwijl het archief van het CNAPD in Mons (een plaats in het zuiden van België) is gevestigd.

voeren en het politiek-culturele milieu waarbinnen deze bewegingen actief waren. Deze kenmerken zijn mede ontleend aan de theorie van de sociale bewegingen. Anders dan in een volledig sociologisch onderzoek probeer ik deze kenmerken in de tijd te plaatsen en oog te hebben voor veranderingen. De bedoeling van dit onderzoek is dan ook vooral om vanuit historisch perspectief te kijken hoe het IKV en het VAKA gedurende deze periode het veiligheidsbeleid hebben geprobeerd te beïnvloeden en welke factoren van invloed waren op de vorderingen die al dan niet werden gemaakt. De genoemde kenmerken dienen daarbij als leidraad voor de vergelijking van deze vredesbewegingen.

Historiografie

Dit vergelijkend onderzoek naar de antikernwapenbeweging in Nederland en België berust ten dele op de geschiedschrijving over de betrokken vredesorganisaties en actiegroepen. Wat direct opvalt binnen de historische literatuur is dat afzonderlijke wetenschappelijke studies naar de belangrijkste koepelorganisaties in beide landen, namelijk het IKV en het VAKA, zeer zeldzaam zijn. Pas vrij recent zijn de eerste echte serieuze werken over beide organisaties geschreven, die nader ingaan op de strategie en effectiviteit ten tijde van het verzet tegen de kruisraketten. Dat neemt niet weg dat sinds begin jaren tachtig sociologen en historici zich over de West-Europese vredesbeweging hebben gebogen en verbanden hebben gelegd tussen het gelijktijdige massale karakter van de bewegingen in de verschillende landen. Over de positie van het IKV in de Nederlandse en internationale vredesbeweging zijn sindsdien de meeste publicaties verschenen; het VAKA heeft beduidend minder aandacht gekregen in Vlaanderen. Het is daarom eerst van belang om licht te werpen op de gebruikte onderzoeksmethodes, de wetenschappelijke discussies en de leemtes in de Nederlandse en Vlaamse literatuur over respectievelijk het IKV en het VAKA. Vervolgens zal aan bod komen hoe mijn eigen onderzoek aansluit op de literatuur en tracht de unieke kenmerken van de campagne van het IKV en het VAKA te ontleden.

De eerste publicaties over de Nederlandse vredesbeweging zijn afkomstig van het IKV, dat in de jaren tachtig verschillende vredesboeken uitbracht. Een belangrijke uitgave in deze reeks vormt *Zes jaar IKV-campagne* (1983), waarin de prominente IKV-leden Mient Jan Faber, Laurens Hogebrink, Jan ter Laak en Ben ter Veer een balans opmaken van de voortgang van de campagne voor eenzijdige ontwapening van kernwapens, die in september 1977 van start ging. Het blijkt dat het IKV naar eigen zeggen een belangrijke rol heeft gespeeld in het op gang brengen van een maatschappelijke debat over het veiligheidsbeleid, maar dat men

er tot dan toe niet in slaagde om politieke resultaten te boeken. Mede door de beperkte mogelijkheden in de binnenlandse politiek en de toenmalige onderdrukking in het Oostblok zocht het IKV vanaf 1981 nadrukkelijk de samenwerking met vredesbewegingen in Oost en West. Deze verandering sloot aan bij de overtuiging dat een ontwapeningsproces gepaard moest gaan met een ontspanningsproces, waartoe ook de bescherming van mensenrechten behoorde. De uitbouw en politisering van de campagne, waarin het niet langer alleen draaide om de kernwapens, zorgde bovendien dat de relatie tussen het IKV en de kerken steeds verder onder druk kwam te staan.¹⁶ Waar deze bundel vermoedelijk bedoeld was om destijds de relevantie van de campagne aan te tonen, geeft het ook inzicht in hoe de zaken er volgens het IKV anno 1983 voorstonden.

In het kader van het twintigjarig bestaan bracht het IKV in samenwerking met enkele onderzoekers een nieuw vredesboek, getiteld *In actie voor een vredesklimaat : Twintig jaar IKV* (1987), uit. Philip Everts *et alii* behandelen op zowel chronologische als thematische wijze de belangrijkste activiteiten en aspecten van het IKV. Wat betreft de campagne gaat de aandacht uit naar de interne organisatie, de relatie met de kerken, de opkomst van een tegenbeweging en de polarisatie die in Nederland ontstond. Intern ontbrak het nog al eens aan een goede communicatie tussen de verschillende afdelingen en een duidelijke taakverdeling. Waar de campagne gepaard moest gaan met een rustige uitbouw, raakte het IKV in 1980-1981 al vrij snel verzeild in een politieke strijd. De polarisatie was niet alleen op politiek niveau merkbaar, maar ook in de vredesbeweging als geheel en bij de achterban. Volgens Everts was het IKV vooral kwetsbaar omdat enerzijds de ideeën nog onvoldoende uitgewerkt waren en anderzijds een gebrek aan overtuigingskracht bestond op de momenten die ertoe deden.¹⁷ Hoewel de verschillende auteurs enig inzicht geven in de ontwikkelingen binnen het IKV, blijft een werkelijke analyse van de invloed van de campagne achterwege.

De eerste wetenschappelijke publicatie over ondermeer de campagne van het IKV, *De grote illusie : De Nederlandse vredesbeweging na 1945* (1988), kwam van de hand van historicus Dik Verkuil. In dit werk staat de vraag centraal waarom in Nederland pas eind jaren zeventig een massaal protest op gang kwam tegen de kernwapenwedloop. Om deze vraag te beantwoorden trekt Verkuil een vergelijking met het eerste grootschalige protest van de vredesbeweging tegen de Vlootwet in de jaren twintig toen de regering in een periode van economische crisis de marine fors wilde versterken. Zowel de Eerste Wereldoorlog als de

---

¹⁶ Ben ter Veer, 'Zes jaar IKV-campagne', in: Mient Jan Faber, Laurens Hogebrink, Jan ter Laak en Ben ter Veer, *Zes jaar IKV-campagne* (Amersfoort, 1983) 32-4.

¹⁷ Philip Everts en Guido Walraven (eds.), *In actie voor een vredesklimaat : Twintig jaar IKV* (Amersfoort en Leuven, 1987) 55-8, 97-8.

Vietnamoorlog wakkerde het pacifisme onder de bevolking aan en zorgde ervoor dat het leger als zodanig in diskrediet raakte. Daarnaast was in beide perioden sprake van een binnenlandse politieke crisis, die bijdroeg aan de heftigheid van het debat over het defensiebeleid. In 1977 nam het CDA voor het eerst als federatie van de confessionele partijen ARP, CHU en KVP deel aan de regering. Deze nieuwe samenstelling droeg bij aan de grote interne verdeeldheid over de plaatsing van nieuwe kernwapens. Het IKV profiteerde van grootschalige acties vanuit de communistische hoek, maar speelde ook zelf in op de lastige positie waarin het CDA verkeerde. Onduidelijk blijft hoe het IKV al vrij snel de leiding kon nemen in de Nederlandse vredesbeweging. Ook komen de strategie en werkwijze van het IKV nauwelijks aan bod. De samenwerking met linkse politieke partijen in aanloop naar de grote landelijke demonstratie in 1981 zag Verkuil eenvoudigweg als funest voor de relatie met het CDA. Bovendien berustte het voorstel voor eenzijdige ontwapening volgens hem van begin af aan op een grote illusie, namelijk dat te midden van de groeiende spanningen tussen Oost en West de verwijdering van kernwapens uit Nederland wereldwijd navolging zou krijgen.¹⁸

Het onderzoek naar de Nederlandse vredesbeweging, met in het bijzonder de rol van het IKV daarin, nam eigenlijk pas na het millennium een nieuwe wending. In *Hollanditis : Nederland en het kernwapendebat, 1977-1987* (2004) vraagt Van Diepen zich in navolging van Verkuil af waarom de discussie over de kernwapens uitmondde in de grootste maatschappelijke en politieke kwestie van na de Tweede Wereldoorlog. Reeds in 1981 kwam de Brits-Israëliëse historicus Walter Laqueur met de stelling dat Nederland was teruggevallen in een vooroorlogs neutralisme, wat hij aanduidde met de term ‘hollanditis’. De suggestie dat dit ‘Hollandse virus’ zich verspreidde over Europa is volgens Van Diepen onjuist. Het neutralisme leefde slechts onder een klein deel van de bevolking en de afkeer tegen kernwapens kende in binnen- en buitenland al een langere geschiedenis.¹⁹ Veel belangrijker voor het massale protest in Nederland waren de culturele revolutie van de jaren zestig, de evangelisch-radicalen opvattingen binnen de christelijke gemeenschap en de belangrijke rol van het IKV onder aanvoering van de charismatische leider Mient Jan Faber. Opvallend kritisch is Van Diepen op de wijze waarop het IKV zich manifesteerde in het debat over de kernwapens, waarbij hij zich baseert op publicaties in de media en de contacten met politieke partijen. De voornaamste tekortkoming van het vredesberaad was dat het de voorkeur gaf aan een emotionele en ethische benadering, die goed viel bij de achterban, in plaats van een meer zakelijke en politieke visie. Het IKV maakte zich schuldig aan het inzetten van het evangelie

---

¹⁸ I.D. Verkuil, *De grote illusie. De Nederlandse vredesbeweging na 1945* (Utrecht, 1988) 70-1, 73-8, 100-1, 115-6.

¹⁹ Van Diepen, *Hollanditis*, 215-7, 364-6.

in een politieke kwestie. In lijn met de voorgaande auteurs wijst Van Diepen ook op de interne tegenstellingen van het IKV, de ‘dodelijke omhelzing’ met de linkse partijen en het optimisme over de effecten van eenzijdige ontwapening. Andere sociale problemen, zoals de werkloosheid begin jaren tachtig, bepaalden bovendien het stemgedrag van de kiezers. De inspanningen van de Nederlandse vredesbeweging waren op politiek vlak uiteindelijk tevergeefs; hooguit droegen de contacten met de burgerrechtenactivisten in het Oostblok bij aan het ontspanningsproces in de tweede helft van de jaren tachtig.²⁰ Deze op het oog vrij negatieve houding tegenover de vredesbeweging had Van Diepen mogelijk meer kunnen nuanceren als hij gebruik had gemaakt van de archieven van het IKV.

De Nederlandse vredesbeweging bouwde in het Oostblok vooral intensieve contacten met de Duitse Democratische Republiek (DDR) op. Beatrice de Graaf gaat in haar promotie-onderzoek *Over de Muur : De DDR, de Nederlandse kerken en de vredesbeweging* (2004) op zoek naar de betekenis van deze relaties en de invloed van het Oost-Duitse regime op de vredesbeweging. Vanaf de erkenning van de DDR begin jaren zeventig ontstonden de eerste contacten tussen Nederlandse en Oost-Duitse kerkgemeenschappen. Deze werden mede dankzij het IKV fors uitgebreid toen in Nederland in de jaren 1977-1978 het verzet tegen de neutronenbom op gang kwam. Het Oost-Duitse regime was zeer gecharmeerd van de campagne tegen dit nieuwe ‘Amerikaanse’ wapen en droeg zelfs financieel bij aan het protest in Nederland. Langzaamaan ontpopte het IKV zich echter als een ‘paard van Troje’: niet langer ging het alleen om het op gang brengen van een ontwapeningsproces, maar moest ook aandacht uitgaan naar de vrijheden in de DDR. Plaatselijke kerken zagen de contacten van het IKV met de Oost-Duitse dissidenten als ondermijning van het gezag van het regime en als schadelijk voor de kerkelijke relaties op de lange termijn. Vanaf medio 1982 verklaarde de *Staatssicherheidsdienst* (verkort: *Stasi*), de Oost-Duitse geheime dienst, het IKV inderdaad als een potentiële bedreiging en waren prominente leden zoals Faber niet langer welkom. Het bleek dat het Oost-Duitse regime uitstekend op de hoogte was van de ontwikkelingen binnen de vredesbeweging en de inhoud van de kerkelijke uitwisseling. Het IKV en in mindere mate *Pax Christi Nederland* waren slechts kortstondig in staat geweest om de dissidenten een luisterend oor te bieden en een stem te geven in het buitenland. Pas na het aantreden van Gorbatsjov in 1985 als nieuwe Sovjetleider kwam volgens De Graaf meer ruimte voor beide christelijke vredesorganisaties in de DDR en konden zij indirect bijdragen aan de afbraak van

---

²⁰ Ibidem, 356-7, 370-1, 387-96.

het communistische regime.²¹ Zodoende laat zij op basis van uitgebreid archiefmateriaal van onder meer de *Stasi*, kerkgenootschappen en vredesorganisaties goed zien hoe het contro-versiële internationale beleid van voornamelijk het IKV in de DDR afhankelijk was van de spanningen ten tijde van de Koude Oorlog.

Een laatste publicatie over het IKV die in het oog valt vormt *Vooruitgeschoven spionnen : Bevrijd uit de boeien van de Koude Oorlog* (2007) waarin voormalig IKV-secretaris Mient Jan Faber terugblijkt op het zogenoemde ‘tweesporenbeleid’ van het vredesberaad ten tijde van de Koude Oorlog. Hij legt daarbij het accent op de internationale activiteiten van het IKV, zodat zijn memoires in zekere zin aansluiten op het werk van De Graaf. Het grote verschil is dat Faber vooral anekdotes geeft van de contacten met kerken en vredesorganisaties in het Oostblok. De precieze omvang, ontwikkeling en inhoud van deze contacten komen eigenlijk nauwelijks aan de orde. Bovendien is Faber zelden kritisch over de gekozen strategie of zijn eigen functioneren, terwijl hij alom bekend stond als de onbetwiste leider van het IKV. Het feit dat de IKV-top niet langer welkom was in de DDR kwalificeert hij als een ‘definitieve doodsteek van de IKV-campagne’ voor een tweezijdig ontwapeningsproces. De overgang naar een ontspanningspolitiek gericht op de andere landen in het Oostblok, waarbij niet langer de nadruk lag op de kernwapens, kon niet op steun rekenen binnen de internationale samenwerkingsverbanden van vredesbewegingen. Uiteindelijk waren alle goede bedoelingen van het IKV volgens Faber tevergeefs. Het IKV was wel in staat om contacten te leggen met vredesgroepen en dissidenten, maar deze werden midden jaren tachtig aan banden gelegd – zo niet onmogelijk gemaakt – door de regimes in kwestie. De bijdrage van de vredesbeweging aan de omwenteling in het Oostblok lijkt daarmee beperkt te zijn geweest.²²

Het blijkt dat de verschillende dimensies van de IKV-campagne zowel door het vredesberaad als door historici uitgebreid naar voren zijn gebracht sinds de vroege jaren tachtig. Mogelijk heeft de vroege opkomst en op het oog belangrijke rol van de Nederlandse vredesbeweging in de internationale context bijgedragen aan de geruime aandacht binnen de geschiedwetenschap. In Vlaanderen zijn slechts enkele meer omvangrijke werken geschreven over de positie van het VAKA in de Belgische vredesbeweging. Een eerste inventarisatie van de verschillende Vlaamse vredesgroepen die ten tijde van het verzet tegen de kernwapens actief waren binnen het VAKA biedt Erik Van den Begin met *De vredesbeweging in*

---

²¹ Beatrice de Graaf, *Over de Muur : De DDR, de Nederlandse Kerken en de vredesbeweging* (Amsterdam, 2004) 133-4, 172-5, 215-7, 282-91.

²² Mient Jan Faber, *Vooruitgeschoven spionnen : Bevrijd uit de boeien van de Koude Oorlog* (Utrecht, 2007) 66, 104-5, 133-4.

Vlaanderen (1983). De opkomst van de Belgische vredesbeweging hangt volgens hem samen met een aantal belangrijke ontwikkelingen in de jaren zeventig, zoals de hernieuwde kernwapenwedloop, de economische crisis, het activisme in de milieubeweging, het verbeterde opleidingsniveau onder de bevolking en de populariteit van het onderzoek naar oorlog en vrede, ofwel de polemologie. In Vlaanderen was het verzet tegen de kernwapens beduidend groter dan in Wallonië, dat van oudsher immers beschikte over een grote wapenindustrie. Het VAKA ging bovendien meer pragmatisch en actiegericht te werk dan het CNAPD. Toch viel middenin de campagne het een en ander aan te merken op de strategie van het VAKA. Zo vond Van den Begin dat het VAKA meer aandacht moest besteden aan het bestuderen van de kernwapenproblematiek en dat alerter moest worden gereageerd op (negatieve) berichtgeving in de media. Zijn boek leek daarmee vooral bedoeld om de leiding van de Vlaamse vredesbeweging aan te sporen.²³

Politicooloog Patrick Stouthuysen deed sinds midden jaren tachtig onderzoek naar de Vlaamse vredesbeweging en publiceerde ondermeer het boek *In de ban van de bom. De politisering van het Belgisch veiligheidsbeleid, 1945-1985* (1992). Net als Verkuil en Van Diepen tracht Stouthuysen in kaart te brengen hoe de vredesbeweging in België is ontstaan, hoe invloed kon worden uitgeoefend op het veiligheidsbeleid en waarom het verzet tegen de kernwapens kon uitmonden in zo'n grootschalig protest. De Belgische vredesbeweging was volgens hem hoofdzakelijk een product van de Koude Oorlog en was reeds enkele decennia actief voordat de kruisrakettenkwesie zich aandeede. Cruciaal voor de omvang van de antikernwapenbeweging van de jaren tachtig was de 'kruisbestuiving tussen oude en nieuwe sociale bewegingen'. Vanaf eind jaren zestig ontstonden in Vlaanderen, maar ook elders in West-Europa, bewegingen rond thema's als mensenrechten, milieu en de Derde Wereld (zie hoofdstuk 1).²⁴ Mede dankzij het bestaan van wijdvertakte netwerken was juist de Vlaamse vredesbeweging in België in staat om een groot deel van de bevolking te mobiliseren en politieke invloed uit te oefenen. Waar de vredesbeweging van oorsprong vanuit communistische hoek was georganiseerd, wist het VAKA de machtsbasis te verbreden naar andere bewegingen en politieke partijen. Op basis van archiefmateriaal van het VAKA schetst Stouthuysen het verloop van de campagne en constateert hij dat binnen de strategie gaandeweg een verschuiving plaatsvond van massale acties en beïnvloeding van het parlement naar burgerlijke ongehoorzaamheid. Hoewel het VAKA uiteindelijk niet in staat bleek om de

---

²³ Erik Van den Begin, *De vredesbeweging in Vlaanderen* (Antwerpen, 1983) 14-30.

²⁴ Patrick Stouthuysen, 'Oud en nieuw in één. De vredesbeweging als atypische nieuwe sociale beweging', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 3 (2004) 416.

plaatsing van de kruisraketten te voorkomen, heeft de campagne volgens Stouthuysen wel bijgedragen aan de politisering van het veiligheidsbeleid. Voorheen waren openlijke discussies over defensie ondenkbaar.²⁵

Het meest omvangrijke onderzoek over de campagne van het VAKA is tot op heden geschreven door historica Marie Raes. In haar licentiaatsverhandeling *Een nieuwe speler op het middenveld : Het Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens (VAKA) op weg naar de grote betoging van 23 oktober 1983* (2006) analyseert zij de strategie van het VAKA en bekijkt zij welke plaats de antikernwapenbeweging innam in de traditie van buitenparlementaire actie in België. Het VAKA was volgens Raes een politieke beweging die gerekend kon worden tot de nieuwe sociale bewegingen. Wat het actiecomité zo bijzonder maakte, was dat het in staat bleek om een groot deel van de bevolking te mobiliseren waar de andere bewegingen niet in slaagden. Bovendien maakte het VAKA gebruik van allerlei oude en nieuwe actievormen die tot de verbeelding spraken, maar stuk voor stuk gekoppeld waren aan politieke eisen. Vrijwel de meeste aandacht besteedt Raes aan de betoging in Brussel in het najaar van 1983, die gold als het absolute hoogtepunt van het VAKA. Nauwkeurig beschrijft zij op basis van archiefmateriaal van het VAKA, interviews met voormalige VAKA-vertegenwoordigers en krantenberichten hoe het actiecomité maanden van te voren voorbereidingen trof, hoe de demonstratie verliep en wat de politieke effecten waren. Het VAKA komt naar voren als een koepelorganisatie die met steun van het maatschappelijke middenveld weliswaar druk wilde uitoefenen op de regering, maar dat binnen bepaalde grenzen wilde doen. Provocaties of gewelddadige acties wees de Nationale Stuurgroep, het centrale bestuursorgaan, daarom af. Het VAKA onderscheidde zich op die manier van de studentenprotesten in België van de jaren zestig, al bleek het voorkomen van radicalisering moeilijker toen een plaatsingsbesluit aanstaande leek. Waar Stouthuysen de nadruk legt op de verdiensten van de vredesbeweging, tracht Raes ook het falen in politieke zin te verklaren. Zo stelt zij dat het raketdossier niet paste binnen de traditionele tegenstellingen in de Belgische politiek en dat de regering indertijd meer prioriteit gaf aan de communautaire en sociaaleconomische kwesties.²⁶

Overzien we de historiografie van het IKV en het VAKA dan valt op dat een meer wetenschappelijke benadering van het functioneren van beide koepelorganisaties pas na de Koude Oorlog doorgang heeft gevonden in de literatuur. Niet alleen bouwt het onderzoek

---

²⁵ Patrick Stouthuysen, *In de ban van de bom. De politisering van het Belgisch veiligheidsbeleid, 1945-1985* (Brussel, 1992) 92-101.

²⁶ Marie Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld : Het Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens (VAKA) op weg naar de grote betoging van 23 oktober 1983* (ongepubliceerd manuscript, 2006) 133, 149-56. Licentiaatsverhandeling, Universiteit Antwerpen.

voort op eerdere werken, maar heeft ook de ontsluiting van de archieven van het IKV en het VAKA over de periode ten tijde van de kruisrakettenkwestie invloed gehad op de nieuwe invalshoeken. Verschillende aspecten komen zowel in de Nederlandse als Vlaamse literatuur aan bod, zoals de wortels van beide vredesbewegingen, de omvang van het protest, de grote acties en de interactie met het politieke bestel. Dankzij het promotieonderzoek van De Graaf is bijvoorbeeld ook de ontspanningspolitiek van het IKV in het Oostblok uitvoerig belicht, een aspect waar de literatuur over het VAKA geen aandacht aan besteed. In dat opzicht is het interessant om te onderzoeken hoe de nationale campagnes van beide koepels zich verhielden tot hun internationale activiteiten. Gaven de internationale activiteiten bijvoorbeeld voeding aan de nationale campagnes of zorgden deze juist voor een zekere spanning? Daarnaast kan voor zowel de campagne van het IKV als van het VAKA ook nog meer aandacht uitgaan naar gemeenschappelijke uitdagingen, de organisatiestructuur, de belangrijkste accenten in de strategie en mogelijke overeenkomsten en verschillen in de politieke situatie.

Primaire bronnen

Aangezien in de literatuur verschillende aspecten nog onderbelicht zijn gebleven, maakt dit onderzoek eveneens gebruik van archiefmateriaal van het IKV en het VAKA. Een ruim begrip van ‘primaire bronnen’ wijst op originele bronnen die in de tijd waarin de gebeurtenissen plaatsvonden zijn ontstaan. Meer specifiek geldt dat een bron meer waarde heeft zodra deze vlak na een gebeurtenis tot stand is gekomen en afkomstig is van een direct betrokkene.²⁷ In dit onderzoek is het van groot belang dat aan de bronnen – in welke vorm dan ook – afgelezen kan worden hoe het IKV en het VAKA te werk gingen op de korte en lange termijn en hoe hun acties uitpakt. Uitgaande van het feit dat beide organisatiekoepels zowel een lokale als een nationale component hadden, leek het mij het meest praktisch voor de uitvoering van dit vergelijkende onderzoek om de bronnen te bekijken van de nationale bestuursorganen van het IKV en het VAKA. Deze keuze heeft het voordeel dat de grote lijnen van de campagne zichtbaar worden en voorkomt dat een vergelijking strandt in de mogelijk bescheiden activiteiten van plaatselijke groepen. Ook stonden juist de nationale bestuursorganen in contact met de vredesbewegingen in het buitenland.

De maandelijkse verslagen van de bestuursorganen van het IKV en het VAKA geven op verschillende wijze inzicht in de campagne. De verslagen van het IKV-Beraad bevatten uitvoerige notulen van discussies over het functioneren van de verschillende suborganen, de

---

²⁷ John Tosh & Sean Lang, *The Pursuit of History : Aims, methods and new directions in the study of modern history* (Londen, 2002) 60-2.

voortgang van de campagne en de mogelijkheden voor de toekomst. De besluitvorming over de strategie en de actievormen binnen de campagne komen minder goed naar voren. Wat dat betreft geven de verslagen van de VAKA Nationale Stuurgroep juist veel inzicht in de voorbereiding van de verschillende acties, maar zijn er nauwelijks notulen van de discussies binnen het bestuursorgaan. Deze asymmetrie in informatie wijst mogelijk op een andere structuur en werkwijze van beide koepelorganisaties. Zo hield binnen het IKV een specifieke werkgroep, de Politieke Actie Kernen (PAK), zich bezig met de voorbereiding van acties. Voor een adequate vergelijking van de campagne van het IKV en het VAKA in dit onderzoek maak ik daarom hoofdzakelijk gebruik van de verslagen van het IKV-Beraad, de IKV-werkgroep PAK en de VAKA Nationale Stuurgroep binnen de periode 1979-1985.

Andere bronnen uit het IKV- en het VAKA-archief die van nut zijn voor dit onderzoek hebben betrekking op verschillende werkgroepen, de organisatie van grote acties, de contacten met andere binnen- en buitenlandse vredesorganisaties, de internationale activiteiten en studiedagen. Deze bronnen variëren van verslagen, brieven en affiches en dragen vooral bij aan een beter begrip van beide campagnes. Voor het VAKA heb ik gezien het gebrek aan kennis in de literatuur over de internationale component van de campagne bijvoorbeeld een beroep gedaan op de verslagen van de werkgroep Internationaal en de ingekomen stukken uit Nederland, aangezien deze inzicht geven in een mogelijke afstemming tussen de Nederlandse en Belgische campagne tegen kernwapens. Om inzicht te krijgen in de publieke opinie ten aanzien van beide campagnes en de effectiviteit van bepaalde acties heb ik als laatste een beroep gedaan op krantenberichten uit bovengenoemde archieven en van het online historische krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek.

Hoofdstukkenindeling

Alvorens begonnen kan worden met de analyse van deze vredesbewegingen is het nodig om in het eerste hoofdstuk een theoretisch kader uit te werken, waarin de belangrijkste benaderingen voor sociale bewegingen behandeld worden. Onder deze uitsluitend sociologische benaderingen vallen respectievelijk een organisatorische, ideologische en politicologische benadering. Het is de bedoeling om aan te geven hoe deze verschillende theoretische invalshoeken zich hebben ontwikkeld, wat de sterke en zwakke punten zijn en hoe deze van waarde kunnen zijn voor een historisch vergelijkend onderzoek naar de antikernwapenbeweging in Nederland en België.

In het tweede hoofdstuk volgt een historisch overzicht van de kernwapenwedloop zoals deze zich na afloop van de Tweede Wereldoorlog heeft ontwikkeld tussen de VS en de

Sovjet-Unie. Daarbij gaat de aandacht niet alleen uit naar de ontwikkeling van de verschillende kernwapens, maar ook naar de beweegredenen van de machthebbers van deze grootmachten om zich te begeven in deze wapenwedloop. Zonder een goed begrip van de machtsverhoudingen en denkwijzen in de internationale politiek ten tijde van de Koude Oorlog is het moeilijk om voor te stellen hoe groot de politieke uitdagingen waren voor de vredesbewegingen in Nederland en België.

Met deze theoretische en historische basis is het vervolgens mogelijk om de vredesbewegingen in Nederland en België te vergelijken. In het derde hoofdstuk gaat de aandacht uit naar de historische wortels van beide vredesbewegingen, het verzet dat reeds gepleegd was tegen kernwapens en de campagne van het IKV en het VAKA in aanloop naar het NAVO-dubbelbesluit. Daarna komt in hoofdstuk vier de uitbouw van het protest tegen de kernwapens aan bod en de noodzaak bij het IKV en het VAKA om met de voornamelijk West-Europese vredesbewegingen te gaan samenwerken. Gaandeweg krijgt ook de ‘ontspanning van onderop’ meer aandacht om een doorbreking van de kernwapenwedloop te kunnen realiseren. In hoofdstuk vijf wordt de vraag gesteld hoe het IKV en het VAKA zich manifesteerden ten opzichte van de Oostbloklanden en wat de betekenis van de opgebouwde contacten waren. Het laatste hoofdstuk brengt de aandacht terug bij de nationale campagnes in Nederland en België en analyseert hoe het IKV en het VAKA omsprongen met de plaatsing van kernwapens in andere NAVO-landen, de grenzen binnen de eigen politiek en de roep om burgerlijke ongehoorzaamheid binnen de radicalere delen van de vredesbeweging. Tevens komt de ontknoping van de kruisrakettenkwestie en de neergang van de Nederlandse en Belgische antikernwapenbeweging aan bod. In de conclusie zal ik afronden met een discussie over de vraag of de antikernwapenbeweging in Nederland nu wezenlijk anders was dan in België.

1 | Theorie van de sociale bewegingen

De verschijning van allerlei nieuwe sociale bewegingen op het wereldtoneel in de jaren zestig, zoals de Amerikaanse burgerrechtenbeweging, de studentenprotesten in Europa en de vredesbeweging tegen de Vietnamoorlog, leidde binnen de sociologie tot de vraag hoe het eigenlijk mogelijk was dat onvrede in de maatschappij zich vertaalde in collectieve actie. Tot dan toe vormden sociale bewegingen geenszins een vast onderdeel van de democratisch politieke cultuur, ondanks het feit dat sinds de tweede helft van de achttiende eeuw al brede politieke bewegingen in Noord-Amerika, de Republiek der Verenigde Nederlanden en Frankrijk bestonden die streefden naar democratie.²⁸ Ook in de wetenschap keek men met enige argwaan naar de bemoeienis van de gewone man met het politieke gebeuren. Deze negatieve houding voorkwam volgens de Vlaamse socioloog Marc Hooghe dat interesse binnen de sociologie en geschiedwetenschap uitging naar een systematische bestudering van sociale bewegingen.

Mede dankzij de massale opkomst van nieuwe bewegingen in de jaren zestig vond een kentering plaats. Niet alleen werd een sociale beweging steeds meer beschouwd als een positief fenomeen dat kon bijdragen aan de functionering van een democratische samenleving, maar ook drong het besef door dat gangbare concepten als charismatisch leiderschap, relatieve deprivatie²⁹ en massamobilisatie ontoereikend waren om deze protestgolf te verklaren.³⁰ Sindsdien zijn verschillende theoretische stromingen ontwikkeld binnen de sociologie, die het mogelijk maken om verschillende aspecten van sociale bewegingen te onderzoeken. Dit hoofdstuk werpt niet alleen licht op de belangrijkste sociologische concepten, maar geeft ook weer hoe deze naar mijn mening kunnen bijdragen aan een historisch vergelijkend onderzoek naar in dit geval de antikernwapenbeweging in Nederland en België begin jaren tachtig.

---

²⁸ Charles Tilly, *Social Movements, 1768-2004* (Londen, 2004) 35-8. Volgens Tilly kunnen deze politieke bewegingen ten tijde van de revoluties in de late achttiende eeuw worden gezien als de eerste (gedocumenteerde) sociale bewegingen, die niet alleen konden rekenen op een brede steun onder de bevolking maar ook gebruik maakten van allerlei acties om invloed te kunnen uitoefenen op de heersende macht.

²⁹ De theorie van relatieve deprivatie is een sociaalpsychologische benadering die er van uitgaat dat collectieve actie een manier is waarop een groep mensen, die voelt dat zij benadeeld wordt of vindt dat sprake is van onrecht binnen de maatschappij, haar frustratie kan uiten.

³⁰ Marc Hooghe, 'Een bewegend doelwit: De sociologische en historische studie van (nieuwe) sociale bewegingen in Vlaanderen', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 3 (2004) 334-8.

1.1 Resource mobilization theory

Eén van de eerste invloedrijke benaderingen voor de bestudering van sociale bewegingen bood de Amerikaanse socioloog Anthony Oberschall met zijn werk *Social Conflict and Social Movements* in 1973, waarin hij de zogenoemde ‘resource mobilization theory’ formuleerde. Volgens deze theorie leidt onvrede binnen de maatschappij enkel tot collectieve actie als voldoende materiële middelen voor handen zijn om de organisatie van (langdurig) protest mogelijk te maken. Daarmee nam deze theorie stelling tegen meer klassieke benaderingen zoals de theorie van relatieve deprivatie, waarin een direct verband werd gelegd tussen de ontevredenheid van burgers en collectieve actie. Ook beschouwde deze rationele benadering sociale bewegingen voor het eerst als politieke actoren, die zorgvuldig met hun middelen moesten omgaan om enige mate van succes te bereiken.³¹

Allereerst geeft deze theorie een verklaring voor het feit dat burgers al of geen steun verlenen aan een sociale beweging. Het uitgangspunt is dat sympathisanten van een beweging zich niet per definitie willen inzetten. Potentiële participanten maken namelijk een rationele afweging of zij binnen een organisatie actief willen worden of aan een protestactiviteit willen deelnemen. Hun besluit hangt daarbij af van het feit of zij persoonlijk voordeel kunnen halen uit hun deelname. Zo hebben nieuwkomers het voordeel dat zij een kleinere bijdrage hoeven te leveren als reeds sprake is van een goede organisatie en de beschikking over voldoende middelen, zoals vrijwilligers, bondgenoten en kapitaal, dan wanneer deze middelen in mindere mate aanwezig zijn. Tegelijkertijd vergroot een sterke organisatie de kans op het verwezenlijken van de doelstellingen, mits de politieke omstandigheden gunstig zijn. Een inschatting van de kans op succes kan zodoende ook bepalend zijn voor potentiële deelnemers.³²

Daarnaast is voor de mogelijkheden van een sociale beweging van belang dat tijdens het bestaan steeds voldoende middelen voor handen zijn, zowel op financieel als op menselijk vlak. Zeker als het gaat om relatief nieuwe organisaties die samen een sociale beweging vormen kan het moeilijk zijn om financieel het hoofd boven water te houden. Een sociale beweging moet dus proactief opereren om financiële middelen veilig te stellen, waar immers ook andere organisaties gebruik van zouden willen maken. Als zij daarin slaagt is het mogelijk om een sterke organisatie op te bouwen, waarin leden zich kunnen specialiseren in

---

³¹ J. Craig Jenkins, ‘Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements’, *Annual Review of Sociology* 9 (1983) 528-9.

³² John D. McCarthy & Mayer N. Zald, ‘Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory’, *American Journal of Sociology* 82:6 (1977) 1221-2; Klandermans, ‘The Peace Movement and Social Movement Theory’, 3-4.

bepaalde taken.³³ De professionalisering van een organisatie kan vervolgens een grote invloed hebben op de uitvoering van de gekozen strategie en de loyaliteit van de sympathisanten. Goed leiderschap lijkt onmisbaar in dit proces. Oberschall ziet leiders als ‘the architects of organization, ideology, and mobilization for the movements [who] give concerns of potential followers a unifying theme.’³⁴ Leiders moeten zo niet alleen een strategie formuleren en afstemmen op de politieke omstandigheden, maar ook saamenhorigheid kweken in de achterban. Naarmate de omvang van een organisatie toeneemt is het de vraag welke structuur het meest gebaat is bij de effectiviteit van een sociale beweging. Volgens de Amerikaanse socioloog J. Craig Jenkins komt een centraal bestuur een sociale beweging ten goede als deze zich meer in het politieke domein wil begeven en op de langere termijn voldoende middelen wil veiligstellen. Desondanks kunnen volgens hem ook gedecentraliseerde sociale bewegingen zonder duidelijke leiders, zoals de studentenbewegingen eind jaren zestig, effectief zijn en juist bijdragen aan de persoonlijke ontwikkeling van deelnemers. Het hangt vooral van de doelstellingen af welke organisatievorm het meest geschikt is voor een sociale beweging.³⁵

Uiteraard valt het nodige af te dingen op deze instrumentele benadering. Zo is het niet altijd mogelijk om vooraf een inschatting te maken van de kosten en baten die deelname met zich meebrengt. Daarnaast worden andere mogelijke motieven zoals een ethische overtuiging of zingeving over het hoofd gezien.³⁶ Hoewel de rationele benadering in het mobilisatieproces tekortschiet, legt deze theorie wel een plausibel verband tussen de invloed van een goede organisatie op de werving van participanten en de resultaten die uiteindelijk worden geboekt. In dat opzicht kan bij dit historisch vergelijkend onderzoek zeker rekening worden gehouden met de beschikbaarheid van middelen en de mogelijkheden die op basis daarvan aanwezig waren tijdens de campagne van het IKV en het VAKA.

1.2 New social movement theory

Vanuit een geheel ander perspectief ontwikkelde zich vanaf begin jaren zeventig tevens de ‘*new social movement*’-school. Binnen deze onderzoekstraditie heerste de opvatting dat de nieuwe sociale bewegingen fundamenteel anders waren dan eerdere sociale bewegingen in de geschiedenis. De opkomst van deze bewegingen was een afspiegeling van een nieuwe maatschappijvorm die zich langzamerhand ontwikkelde, waarin men zich afzette tegen het

---

³³ McCarthy & Zald, ‘Resource Mobilization and Social Movements’, 1224-7.

³⁴ Anthony Oberschall, *Social Conflict and Social Movements* (Londen, 1973) 148.

³⁵ Jenkins, ‘Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements’, 539-42.

³⁶ Hooghe, ‘Een bewegend doelwit’, 338-40.

machtsdenken binnen de politieke en economische instellingen.³⁷ De Amerikaanse socioloog Ronald Inglehart stelde dat de economische groei en uitbreiding van het onderwijs in de jaren vijftig en zestig hadden bijgedragen aan het feit dat burgers zich in het algemeen geen zorgen hoefden te maken over hun materiële behoeften en hun aandacht konden verleggen naar immateriële onderwerpen, zoals oorlog en vrede, zelfbeschikking, vrouwenemancipatie en milieubescherming. De nieuwe sociale bewegingen vertegenwoordigden in tegenstelling tot eerdere bewegingen dit ‘postmaterialistische waardenpatroon’ en streefden naar een ingrijpende hervorming van de westerse maatschappij en het internationale bestel.³⁸

Kenmerkend voor deze nieuwe sociale bewegingen was dat deze bijdroegen aan de vorming van een collectieve identiteit. De modernisering van de maatschappij ging volgens de Italiaanse socioloog Alberto Melucci gepaard met ontzuiling en een toenemend individualisme, waardoor mensen opzoek moesten gaan naar een nieuwe identiteit. Deze nieuwe bewegingen boden daar ruimte voor. Tijdens het bestaan van een beweging was volgens hem voortdurend sprake van identiteitsvorming.³⁹ Participanten werkten niet alleen samen om uiteindelijk een verandering teweeg te brengen, maar deelden ervaringen van bijeenkomsten en acties. Meer dan voorheen bestond de mogelijkheid om te discussiëren over de immateriële onderwerpen die centraal stonden. Daarnaast waren de nieuwe bewegingen beduidend meer zelfreflectief dan de oude bewegingen en vroegen zij zich voortdurend af of de juiste koers wel werd gevaren en of de eigen doelstellingen niet aangepast moesten worden. Juist het feit dat de nieuwe sociale bewegingen vaak uit meerdere organisaties met een verschillende achtergrond bestonden maakte de vorming van een collectieve identiteit ook noodzakelijk om goed samen te kunnen werken.⁴⁰ Aangezien het IKV en het VAKA ook als overkoepelende organisaties fungeerden is het interessant om te kijken hoe zij hier invulling aan gaven en tegen welke problemen zij opliepen.

Het zelfbewuste karakter van de nieuwe sociale bewegingen vond ook uiting in de strategie en de soort acties die werden gekozen. Over het algemeen hadden deze bewegingen de neiging om zich zoveel mogelijk te onttrekken aan het politieke systeem, waarmee zij konden laten zien dat zij geen politieke macht nastreefden. De voorkeur ging dan ook uit naar symbolische, opvallende acties, waarmee enerzijds de economische en politieke elites op hun verantwoordelijkheden ten aanzien van bepaalde thema’s werden gewezen en anderzijds

---

³⁷ Ibidem, 341.

³⁸ Ronald Inglehart, ‘Changing Values in Post-Industrial Societies’, in: Jeff Goodwin & James M. Jasper, *The Social Movements Reader: Cases and Concepts* (Oxford, 2009) 64-71; Van Diepen, *Hollanditis*, 56.

³⁹ Steven M. Buechler, ‘New Social Movement Theories’, *The Sociological Quarterly* 36:3 (1995) 442, 446.

⁴⁰ Donatello Della Porta & Mario Diani, *Social Movements: An Introduction* (Oxford, 2009) 93-100.

bewustwording onder de bevolking werd bevorderd.⁴¹ Tot deze onconventionele actievormen behoorden onder andere demonstraties, hongerstakingen, petities en boycots. Zodoende was sprake van een doorbreking van het bekende actierepertoire, bestaande uit lobbyen, het geven van stemadvies en pamfletacties, waar de oude sociale bewegingen voornamelijk gebruik van maakten.⁴² Bovendien vormde de keuze voor geweldloos verzet en burgerlijke ongehoorzaamheid onderdeel van een nieuwe strategie. Dit nam echter niet weg dat de politieke kanalen volledig onbenut werden gelaten. Sommige nieuwe bewegingen zochten wel degelijk toegang tot het politieke bestel en sloten indien mogelijk bondgenootschappen met (voornamelijk linkse) politieke partijen. Tenslotte probeerden deze bewegingen invloed uit te oefenen op de publieke opinie door in het bijzonder de aandacht te trekken van de pers. Niet alleen opvallende acties bleken daarvoor geschikt, maar ook de ‘grote omvang en conflictgeladenheid van sommige andere protesten.’⁴³

In tegenstelling tot de *resource mobilization theory* legde de *new social movement theory* zodoende de nadruk op de idealen van de participanten en het vernieuwende karakter van de bewegingen die vanaf de jaren zestig ontstonden. Juist dit laatste aspect hebben sociologen in twijfel getrokken. Zo wijst Nelson Pichardo op het feit dat behalve de post-materialistische oriëntatie, de meeste unieke eigenschappen ook zichtbaar zijn in de oude sociale bewegingen.⁴⁴ Sidney Tarrow constateert dat de nieuwe sociale bewegingen in veel gevallen een voortzetting waren van reeds bestaande organisaties en dat na de protestgolf van eind jaren zestig bewegingen al gauw teruggrepen op conventionele actievormen en een meer pragmatische en op de politiek gerichte strategie. Van een nieuwe fase in de geschiedenis van de collectieve actie was volgens hem dus geen sprake.⁴⁵ Misschien is het dan ook meer op zijn plaats om te spreken van een tijdelijke fase waarin een significant aantal sociale bewegingen opvallende eigenschappen deelden die voorheen niet zo sterk aanwezig waren. Zodoende komt deze meer ideologisch gerichte stroming eigenlijk voort uit zowel een diachronische als synchronische vergelijking van sociale bewegingen uit hetzelfde en uit een eerder tijdvak. In dat opzicht is het interessant om in dit onderzoek te kijken in hoeverre de antikernwapenbewegingen in Nederland en België in de jaren tachtig voldeden aan de

---

⁴¹ Nelson A. Pichardo, ‘New Social Movements: A Critical Review’, *Annual Review of Sociology* 23 (1997) 415-6.

⁴² Staf Hellemans & Marc Hooghe, ‘Veel volk, niet zo veel macht. Nieuwe sociale bewegingen en de transformatie van de Belgische politiek’, in: Staf Hellemans & Marc Hooghe, *Van “Mei ‘68” tot “Hand in Hand” : Nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995* (Leuven en Apeldoorn, 1995) 24; Della Porta & Diani, *Social Movements*, 166.

⁴³ Joris Verhulst & Stefaan Walgrave, ‘Gezien worden of gezien zijn? Over oude en nieuwe sociale bewegingen in de Vlaamse pers’ <http://webh01.ua.ac.be/m2p/publications/00101121.pdf> (16-1-2013) 6.

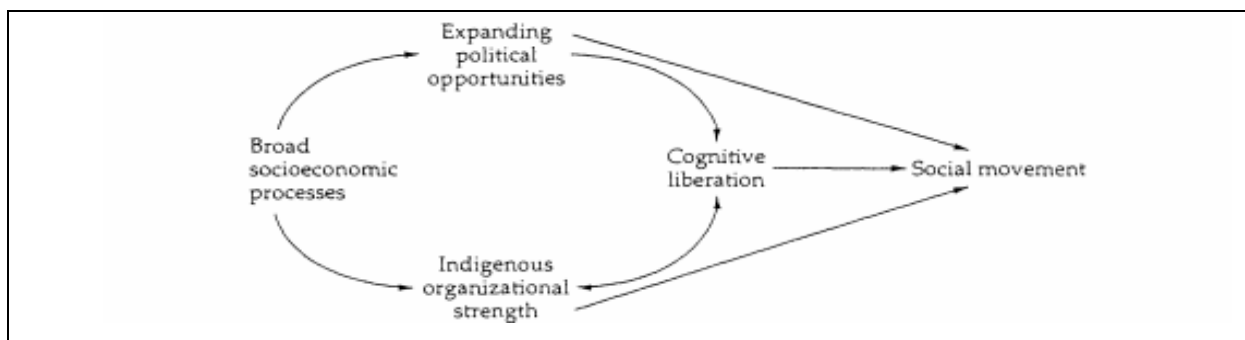
⁴⁴ Pichardo, ‘New Social Movements’, 424-5.

⁴⁵ Buechler, ‘New Social Movement Theories’, 447-8.

omschrijving van de ‘nieuwe sociale bewegingen’ en of er bij het IKV en het VAKA reeds sprake was van een overgang naar een meer pragmatische houding.

1.3 Political process theory

Een theoretische verschuiving vond in de jaren tachtig plaats naar een politicologische benadering, beter bekend als de ‘*political process theory*’. Deze theorie gaat er vanuit dat de opkomst en verdere uitbouw van sociale bewegingen afhankelijk zijn van politieke omgevingsfactoren. Het politiek systeem kan volgens Doug McAdam, de grondlegger van deze theorie, namelijk de mogelijkheden bieden aan een beweging om zich verder te ontwikkelen. Zo hebben sociale bewegingen betere kansen in een open politiek systeem met een sterke overlegcultuur dan in een gesloten systeem waarin de overheid eerder de confrontatie zoekt met oppositiegroepen.

Tabel 1. Model voor het ontstaan van een sociale beweging.⁴⁶

Zodra zich gunstige politieke mogelijkheden voordoen is het noodzakelijk dat deze ook als zodanig beoordeeld worden door de groepen waarin onvrede heerst en worden aangegrepen om uiteindelijk een protestbeweging te gaan vormen. Een sociaalpsychologische verandering in het bewustzijn en gedrag van grote groepen mensen is nodig, wat McAdam definieert als ‘*cognitive liberation*’. Dit cognitieve proces houdt in dat zij het politieke systeem niet langer als onvermijdelijk beschouwen, maar ook geloven dat zij dankzij de nieuwe omstandigheden in staat zijn hetgeen zij onrechtmatig vinden – denk bijvoorbeeld aan een bepaald beleid van de regering – kunnen veranderen.⁴⁷ Vervolgens is het overeenkomstig de *resource mobilization theory* van belang dat deze groepen zich verenigen in sterke organisaties om een sociale beweging tot stand te kunnen brengen (zie tabel 1). Daarmee

⁴⁶ Ibidem, 51.

⁴⁷ Doug McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970* (Chicago en Londen, 1982) 48-52.

onderkent McAdam het nut van voldoende hulpmiddelen, maar ziet hij politieke mogelijkheden als de voornaamste prikkels die groepen mensen tot collectieve actie bewegen.

In het verdere verloop van het bestaan van een sociale beweging zijn verschuivingen in de politieke context eveneens van invloed in de wijze waarop activisten doelstellingen formuleren, een strategie uitstippelen en acties organiseren. Voortdurend maken participanten in een sociale beweging afwegingen over hoe zij zo goed mogelijk invloed kunnen uitoefenen op het politieke bestel.⁴⁸ Op basis van deze aanname hebben sociologen in deze onderzoekstraditie onderscheid gemaakt tussen verschillende variabelen van de zogeheten ‘politieke mogelijkhedenstructuur’, zoals de mate van tolerantie voor oppositiegroepen, electorale instabiliteit, verdeeldheid binnen de politieke elite en de beschikking over invloedrijke bondgenoten (zoals politieke partijen of vakbonden). Waar de *political process theory* oorspronkelijk uitsluitend de aandacht vestigde op mogelijkheden binnen het nationale politieke domein, vond sinds eind jaren negentig een uitbreiding van de theorie plaats naar het internationale en publieke domein. Met deze uitbreiding kwamen de mogelijkheden die sociale bewegingen met een grensoverschrijdende thematiek ten opzichte van internationale organisaties zoals de Verenigde Naties (VN), de Europese Unie of de NAVO hadden in het vizier. Daarnaast kwam ook de rol van sociale bewegingen in het publieke debat, waarin zij mogelijke tegenstanders op een geloofwaardige manier van repliek zouden moeten dienen, sterker naar voren in het onderzoek.⁴⁹

Voor een historisch comparatief onderzoek is deze politicologische benadering vruchtbaar om vanuit zowel een nationale als transnationale context het functioneren van bewegingen te vergelijken en te verklaren. Desondanks vallen de nodige vraagtekens te plaatsen bij deze theorie. Zo wijst Hooghe op het feit dat sociale bewegingen volgens deze theorie worden gereduceerd tot politieke actoren, die enkel streven naar politieke macht. Dit lijkt in strijd met de *new social movement theory*, die laat zien dat het juist kenmerkend is voor de nieuwe sociale bewegingen dat zij zich ook juist willen distantiëren van de politiek en daarmee benadrukken dat zij een andere maatschappij voor ogen hebben.⁵⁰ Daarnaast zijn de sociologen Brian Dill en Ronald Aminzade van mening dat deze theorie vanuit een geschiedwetenschappelijk perspectief voorbijgaat aan de menselijke invloed binnen een beweging en teveel een statische benadering van de ‘politieke mogelijkhedenstructuur’ biedt.⁵¹ Een

---

⁴⁸ David S. Meyer, ‘Protest and Political Opportunities’, *Annual Review of Sociology* 30 (2004) 127-8.

⁴⁹ Della Porta & Diani, *Social Movements*, 16-9.

⁵⁰ Hooghe, ‘Een bewegend doelwit’, 343.

⁵¹ Brian Dill & Ronald Aminzade, ‘Historians and the Study of Protest’, in: Bert Klandermans & Conny Roggeband (eds.), *Handbook of Social Movements Across Disciplines* (New York, 2009) 268-70.

oplossing voor dit probleem is om enerzijds rekening te houden met het feit dat politieke mogelijkheden op zichzelf interpretatief zijn en niet de enige kaders hoeven te vormen waarin sociale bewegingen of meer specifiek de leidinggevende personen binnen de aangesloten organisaties besluiten nemen. Anderzijds kan voor een meer dynamisch begrip onderscheid worden gemaakt tussen welke politieke mogelijkheden aanwezig zijn binnen de verschillende fases van een sociale beweging, zoals de formatie van een organisatie, de mobilisatie voor protestactiviteiten en het beïnvloeden van beleid.⁵²

1.4 Besluit

Typerend voor deze sociologische theorieën is dat deze verschillende aspecten verklaren van sociale bewegingen en elkaar kunnen aanvullen. Het denken over de hulpmiddelen die voor handen zijn en de vorming van een collectieve identiteit kunnen bijdragen aan het begrip hoe politieke mogelijkheden kunnen worden benut door een sociale beweging. Een historicus moet daarbij bedacht zijn op het feit dat actoren lang niet altijd op rationele wijze zullen handelen ongeacht of de organisaties binnen een sociale beweging professioneel zijn opgebouwd. De verschillende genoemde theoretische concepten geven dus allerminst noodzakelijke, maar eerder mogelijke causale verbanden weer. Dat betekent dat de historicus goed moet kijken wanneer de sociologische concepten inderdaad toepasbaar zijn. In tegenstelling tot sociologen zijn historici geneigd om gebeurtenissen of het handelen van actoren te contextualiseren en te interpreteren. Het narratieve aspect kan daarbij overheersen, terwijl de theoretische kant van het onderzoeksfenomeen – in dit geval sociale bewegingen – onderbelicht blijft.⁵³

In mijn onderzoek naar de antikernwapenbewegingen in Nederland en België is het de bedoeling dat de unieke kenmerken van beide bewegingen naar voren zullen komen. Voor een historisch begrip van de verschillende kenmerken, zoals de strategie, de soort acties en de internationale samenwerking met andere vredesbewegingen, ligt een politieke benadering voor de hand. Uit de verslagen van het bestuur van het IKV of het VAKA valt bijvoorbeeld zeer goed op te maken hoe binnen de politieke context bepaalde keuzes werden gemaakt die kenmerkend zijn geworden voor de Nederlandse of Belgische vredesbeweging. Een onderscheid tussen het nationale en internationale domein werpt daarbij licht op de invloed van binnen- en buitenlandse factoren op de verschillende kenmerken. Voor de antikernwapen-

---

⁵² Meyer, 'Protest and Political Opportunities', 138-9.

⁵³ Dill & Aminzade, 'Historians and the Study of Protest', 273-83; William H. Sewell, *Logics of History : Social Theory and Social Transformation* (Chicago en Londen, 2005) 6-12, 14-5.

beweging was het lang niet alleen interessant wat de regering binnen de eigen landsgrenzen ging doen met de kruisrakettenkwesie, maar was het minstens zo van belang hoe de verhoudingen zich tussen Oost en West verder zouden ontwikkelen en welke stappen de NAVO zou ondernemen. Tenslotte kan de internationale samenwerking met de andere vredesbewegingen ook verklaren waarom bepaalde kenmerken tussen de Nederlandse en Belgische antikernwapenbeweging wellicht overeenkwamen.

Zoals gezegd dient deze politieke benadering aangevuld te worden met de organisatorische en ideologische benadering van respectievelijk de *resource mobilization* en *new social movement theory*. Hoewel de kosten-batenanalyse van participanten zeer bekritiseerd is, zal iedereen het er over eens zijn dat een sterke organisatie en voldoende middelen van cruciaal belang zijn voor een sociale beweging. Het is daarom in dit onderzoek nuttig om te kijken hoe actoren hun sociale beweging in dit opzicht probeerden uit te bouwen en van een gezonde basis hoopten te voorzien. Daarnaast is een ideologische benadering nodig om te begrijpen hoe mensen zich aangetrokken voelden door deze antikernwapenbewegingen en hoe het voortdurende proces van collectieve identiteitsvorming zich voltrok. De visies van het bestuur van het IKV en het VAKA op de kernwapen- en Oost-West-problematiek vallen mogelijk ook veel beter te begrijpen vanuit de opvatting dat sprake was van een overgang naar een postmaterialistisch waardenpatroon, waar een politieke analyse tekort zou schieten. Zodoende zijn naar mijn mening deze verschillende theorieën stuk voor stuk, maar op een andere manier bruikbaar voor dit onderzoek.

2 | De geschiedenis van de kernwapenwedloop

2.1 Het begin van het nucleaire tijdperk, 1939-1945

Het aantreden van het nucleaire tijdperk was niet alleen een gevolg van verschillende doorbraken in de atoomfysica, maar werd ook mogelijk gemaakt door de politieke en militaire druk ten tijde van de Tweede Wereldoorlog om een atoombom te ontwikkelen. Het atoomonderzoek was voor het begin van de oorlog in zowel Europa als de VS al zodanig gevorderd, dat het besef onder wetenschappers toenam dat de productie van een atoombom met behulp van kernsplijting mogelijk zou zijn. Theoretisch gezien zou een kettingreactie van splijtingen van voldoende atoomkernen immers een gigantische explosie teweeg kunnen brengen, maar hoe dit in de praktijk uitgevoerd moest worden was nog niet bekend. Zo duurde het tot het voorjaar van 1939 voordat de Hongaarse atoomfysicus Leo Szilard aan de Columbia University ontdekte hoe een explosieve kettingreactie tot stand kon worden gebracht. Mede door de snelle verspreiding van de nieuwste inzichten – ondanks de wens van Szilard om deze geheim te houden – ontstond de vrees dat Nazi-Duitsland op termijn in staat zou zijn om een atoombom te ontwikkelen.⁵⁴ Met de naderende dreiging van een oorlog verzocht hij de invloedrijke wetenschapper Albert Einstein om de Amerikaanse president Franklin D. Roosevelt daarvan op de hoogte te stellen.⁵⁵

De brief van Einstein aan Roosevelt, waarin eerstgenoemde schreef dat op basis van de toenmalige technologie de productie van een zeer krachtige bom denkbaar was, was de aanleiding voor het zeer omvangrijke *Manhattan Project*. Dit project ging in september 1942 van start toen reeds duidelijk was dat slechts een beperkte hoeveelheid verrijkt uranium nodig was om een kernsplijtingsbom te produceren. De Amerikaanse regering wilde niet alleen Nazi-Duitsland voor zijn, maar was ook vastberaden om de atoombom te gebruiken in de oorlog. In het diepste geheim werkten ruim 120.000 wetenschappers aan de atoombom, waarvoor zeer geavanceerde kennis en faciliteiten nodig waren.⁵⁶ Het Duitse atoombomproject was beduidend minder ambitieus en kwam volgens historicus John Newhouse nooit verder dan de bespreekfase. Ook streefde het Manhattan Project al gauw het Brits-Canadese project

---

⁵⁴ Deze vrees bestond ook vanwege het feit dat de Duitse atoomfysici Otto Hahn en Fritz Strassman in december 1938 als eersten in staat waren gebleken om een uraniumatoom te splitsen.

⁵⁵ John Newhouse, *The Nuclear Age : From Hiroshima to Star Wars* (New York en Londen, 1989) 6-10, 16-21; Lawrence S. Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 1. One World or None : A History of the World Nuclear Disarmament Movement Through 1953* (Stanford, 1993) 5-11.

⁵⁶ De meest geavanceerde faciliteiten waren nodig voor het verkrijgen van een zeer hoge concentratie verrijkt uranium, wat destijds mogelijk was met elektromagnetische scheiding of gasdiffusie. Het succesvol verrijken ofwel scheiden van uranium met deze methoden vormde in wezen één van de grootste wetenschappelijke uitdagingen om uiteindelijk een kernwapen te kunnen produceren.

Tube Alloys voorbij. Hoewel uitwisseling van kennis eerst taboe was, besloten de VS, Groot-Brittannië en Canada in augustus 1943 met de Overeenkomst van Québec om samen te gaan werken.⁵⁷ Twee jaar later was de atoombom gereed voor gebruik.

Waar de oorlog in Europa reeds ten einde was toen op 16 juli 1945 de eerste Amerikaanse atoombomproef *Trinity* plaatsvond, was de oorlog in de Pacific nog altijd gaande. Met de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki, op 6 en 9 augustus 1945, werden deze steden volledig vernietigd en moest Japan capituleren. Het gebruik van de bom door de Amerikaanse president Harry S. Truman tegen Japan is later volop bediscussieerd. Aangenomen wordt dat verschillende overwegingen hebben meegespeeld. Allereerst streefde Truman naar de onvoorwaardelijke overgave van Japan met zo min mogelijk Amerikaanse slachtoffers. Een invasie vormde in dat opzicht geen optie. Ook de zeer hoge kosten van het Manhattan Project, die boven de twee miljard dollar lagen, droegen bij aan de druk vanuit het Amerikaanse Congres om de bom daadwerkelijk te gebruiken. Tenslotte was het bombarderen van steden als Dresden of Tokio in het voorjaar van 1944 al reeds onderdeel van deze totale oorlog, waar burgers alles behalve ontzien werden, en was er binnen de politieke elite daarom nauwelijks sprake van een moreel dilemma.⁵⁸ De introductie van de atoombom leidde uiteindelijk een nieuwe fase in de geschiedenis in, waarin het Amerikaanse monopolie op dit wapen al gauw verleden tijd was.

2.2 De kernwapenwedloop tussen de VS en de Sovjet-Unie, 1945-1970

Met het einde van de Tweede Wereldoorlog raakte de wereld verdeeld tussen de invloedssferen van de VS en de Sovjet-Unie. Het wantrouwen tussen deze grootmachten, zoals dat tijdens de Koude Oorlog zou toenemen, kwam voort uit de totaal verschillende ideologieën die deze staten vertegenwoordigden. Zo vreesden de VS zowel de expansie van de Sovjet-Unie als de daarbij gepaard gaande verspreiding van het communisme. In 1949 vormden zij daarvoor een militaire alliantie met West-Europa, de zogeheten Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO). Zes jaar later verenigde de Sovjet-Unie zich met haar satellietstaten in Oost-Europa in een vergelijkbaar samenwerkingsverband, het Warschaupact. De blokvorming zorgde tegelijkertijd voor een voortzetting van de kernwapenwedloop, zoals die zich reeds had ontvouwd tijdens de Tweede Wereldoorlog. Aanvankelijk deden de VS in 1946 met het

---

⁵⁷ Newhouse, *The Nuclear Age*, 20-7, 34-6; Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 1*, 8-19. Wittner gaat tevens in op de atoombomprojecten in Japan, Frankrijk en de Sovjet-Unie die tijdens de oorlog werden gestart. Deze projecten waren klein in omvang en niet vergelijkbaar met het Manhattan Project.

⁵⁸ Newhouse, *The Nuclear Age*, 41-52; Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 1*, 33-5; The Harvard University Study Group, *Living with Nuclear Weapons* (Cambridge, Massachusetts en Londen, 1983) 72-7. Onder wetenschappers, zoals Szilard, was wel degelijk weerstand tegen het gebruik van de atoombom, maar hun invloed op de politiek was te beperkt.

Baruch-plan een poging om onder auspiciën van de VN internationale controle af te dwingen over alle facetten van de ontwikkeling van kernenergie, zodat zekerheid zou bestaan dat staten deze technologie niet zouden gebruiken voor de vervaardiging van kernwapens. De Sovjet-Unie wees dit plan af en zag graag dat de VS eerst hun eigen nucleaire arsenaal zouden vernietigen, voordat van een internationale autoriteit sprake zou zijn. Voor de Amerikanen was dit geen optie en zodoende raakten de onderhandelingen om de toekomstige verspreiding van kernwapens te voorkomen al in een vroeg stadium in het slop.⁵⁹

Drie jaar later leidde het Russische atoombomproject, dat reeds in 1943 op kleine schaal was gestart, tot succes. Niet langer bezaten de VS het monopolie op de atoombom. Het Amerikaanse kernwapenbeleid dat eerder nog streefde naar non-proliferatie onderging vervolgens een drastische wijziging. President Truman lanceerde in 1950 een immens defensieplan, waarin zowel een forse uitbreiding van het leger als modernisering van het conventionele en nucleaire wapenarsenaal de voornaamste pijlers waren. Nog voordat het plan van de Nationale Veiligheidsraad in werking trad vielen Noord-Koreaanse troepen in juli 1950 Zuid-Korea binnen. Volgens de Amerikanen was deze inval door de Sovjet-Unie geïnstigeerd. Nadat eerder de communisten in de Chinese Burgeroorlog aan het langste eind hadden getrokken, was het duidelijk dat het ‘rode gevaar’ zich uitbreidde. Terwijl de Koreaanse Oorlog (1950-1953) nog in volle gang was, ontwikkelden de Amerikanen in november 1952 de waterstofbom, een kernfusiebom die tot wel 1.000 maal krachtiger kon zijn dan de kernsplijtingsbom die op Hiroshima was gevallen. Reeds in augustus 1953 evenaarden de Russen dit resultaat.⁶⁰

Deze kernwapenwedloop tussen de VS en de Sovjet-Unie liet Europa in de jaren vijftig niet ongemoeid. Met de opkomst van de Sovjet-Unie als nucleaire macht bestond de vraag binnen de NAVO of West-Europa niet over eigen kernwapens moest kunnen beschikken om te voldoen aan de voorwaarde van wederzijdse afschrikking. Tot die tijd viel West-Europa immers onder de Amerikaanse atoomparaplu. Het NAVO-verzoek werd des te sterker toen de Sovjet-Unie in 1957 als eerste natie in staat bleek een satelliet, de Spoetnik, te lanceren. Dit impliceerde dat Amerikaanse bases, die tot dan toe de Europese veiligheid waarborgden, het doelwit konden gaan vormen van een zogenoemde ‘*first strike*’ van Russische raketten. Zodoende integreerden de VS de nucleaire wapens binnen de verschil-

---

⁵⁹ The Harvard University Study Group, *Living with Nuclear Weapons*, 80-1.

⁶⁰ Ibidem, 78-82; Newhouse, *The Nuclear Age*, 81-6. Bij kernfusie smelten de waterstofisotopen deuterium en tritium samen waarbij helium en een neutron worden gevormd en energie vrijkomt. Het percentage van de massa die in energie wordt omgezet is bij kernfusie aanmerkelijk groter dan bij kernsplijting, waardoor te begrijpen valt waarom een kernfusiebom nog veel krachtiger is dan een kernsplijtingsbom.

lende onderdelen van de krijgsmacht om zo minder kwetsbaar te zijn en de mogelijkheid te hebben om in het geval van een aanval altijd te kunnen terugslaan.⁶¹ Daarnaast stelden zij vanaf december 1956 via de NAVO tactische kernwapens (met een bereik van maximaal 5.500 km) aan West-Europese staten, waaronder Nederland en België, ter beschikking.⁶²

Deze laatste oplossing was echter onvoldoende om sommige Europese staten ervan te weerhouden eigen kernwapens te ontwikkelen. Zowel Groot-Brittannië als Frankrijk beschikten begin jaren zestig reeds over hun eigen nucleaire arsenaal en de opkomst van andere kernwapenmachten was niet uitgesloten. Op initiatief van de VS kwamen onderhandelingen met de Sovjet-Unie op gang om de toename van het aantal kernwapens in te dammen. De Cubacrisis in oktober 1962, waarbij Sovjetleider Nikita Chroesjtsjov Russische raketten overbracht naar het eiland om een toekomstige Amerikaanse invasie te voorkomen, zorgde voor een schrikwekkende onderbreking. De dreiging dat nucleaire wapens inderdaad gebruikt zouden worden was acuut aanwezig. Uiteindelijk kwam de crisis ten einde toen de Sovjet-Unie beloofde haar raketten te verwijderen. Na de crisis werden de onderhandelingen hervat en besloten de VS, Sovjet-Unie en Groot-Brittannië op 5 augustus 1963 dat het voortaan verboden zou zijn om bovengrondse kernproeven te ondernemen.⁶³

Hoewel meer dan honderd staten het Partiële Teststopverdrag ondertekenden, betekende dat slechts een beperkt succes. Frankrijk en China weigerden het verdrag te ondertekenen en gingen stug door met bovengrondse kernproeven. Daarnaast bleef de Sovjet-Unie haar nucleaire arsenaal sterk uitbreiden gedurende de jaren zestig. Tegen het eind van het decennium deed zij niet langer onder voor de VS. Mede dankzij dit ogenschijnlijke nucleaire evenwicht werden in november 1969 de eerste *Strategic Arms Limitation Talks* (SALT I) gevoerd, die zouden moeten leiden tot wederzijdse vermindering van het aantal strategische kernwapens, dat wil zeggen kernwapens met een bereik van meer dan 5.500 km. Het feit dat deze gesprekken ruim een jaar na de inval van de Sovjet-Unie in Tsjecho-Slowakije op gang kwamen geeft aan dat de nood hoog was om naar een meer ontspannen situatie in de wapenwedloop toe te werken.⁶⁴

---

⁶¹ De diversificatie van atoomwapens vormde ook voor een verandering in de Amerikaanse nucleaire strategie. Waar de VS eerst uitgingen van massale vergelding, streefden zij onder het presidentschap van John F. Kennedy begin jaren zestig naar de capaciteit om op flexibele wijze te kunnen terugslaan na een mogelijk Russische aanval. Dit getuigde ook van het geloof dat een beperkte kernoorlog mogelijk zou zijn. De NAVO nam deze *flexible response*-strategie in 1967 officieel in gebruik.

⁶² Michael O. Wheeler, 'NATO Nuclear Strategy, 1949-90', in: Gustav Schmidt (ed.), *A History of NATO – The First Fifty Years* (New York, 2001) 122-31; Van Diepen, *Hollanditis*, 42-5.

⁶³ Newhouse, *The Nuclear Age*, 165-83.

⁶⁴ The Harvard University Study Group, *Living with Nuclear Weapons*, 86-90. Het onderscheid tussen strategische en tactische kernwapens op basis van het bereik is arbitrair, omdat tactische kernwapens met een bereik van maximaal 5.500 km ook strategisch gebruikt kunnen worden. Zie ook: Boudewijn J. van Eenennaam, *Achtenveertig kruisraketten : Hoogspanning in de lage landen* (Den Haag, 1988) xiv-xvi.

2.3 Van detente naar het NAVO-dubbelbesluit, 1970-1979

De gesprekken leidden inderdaad tot succes toen de Amerikaanse president Richard Nixon en Sovjetleider Leonid Brezjnev op 26 mei 1972 het SALT I-verdrag ondertekenden, waarin zij besloten dat het aantal lanceersystemen voor strategische wapens de komende vijf jaar niet mocht worden uitgebreid en dat beide staten voortaan over slechts één verdedigingssysteem zouden mogen beschikken.⁶⁵ Dit verdrag sloot echter niet uit dat de ontwikkeling en modernisering van tactische en strategische kernwapens onverminderd door konden gaan. Hoewel de VS volgens Van Diepen juist gas terugnamen op defensiegebied na het debacle van de Vietnamoorlog⁶⁶, breidden zij niettemin tot midden jaren zeventig haar lange afstands-raketten uit met meervoudige kernkoppen. Deze relatief goedkope wijze voor het vergroten van de nucleaire kracht was echter ook geschikt voor de nieuwste generatie lange afstands-raketten van de Sovjet-Unie, die groter waren dan de Amerikaanse raketten.⁶⁷ Bovendien begon de Sovjet-Unie vanaf 1976 in hoog tempo SS-20-raketten voor de middellange afstand, die buitengewoon accuraat waren, te plaatsen aan de grens met West-Europa.⁶⁸ Van detente was in de tweede helft van de jaren zeventig zodoende nauwelijks meer sprake.

Als antwoord op de nieuwe Russische raketten maakte de Amerikaanse president Jimmy Carter in april 1977 bekend dat hij zou overgaan tot de productie van het neutronen-wapen, ook wel bekend als de ‘neutronenbom’. Dit wapen was reeds in 1958 uitgevonden, maar nog niet geïntegreerd in het kernwapenarsenaal. In tegenstelling tot de bestaande kernwapens zou bij het gebruik van dit neutronenwapen slechts een geringe explosie plaatsvinden, maar relatief veel radioactieve straling vrijkomen. Het feit dat de verhoogde straling van dit wapen louter bedoeld was om mensen te kunnen doden, zorgde voor veel ophef in zowel de Sovjet-Unie, Europa als de VS.⁶⁹ Bondskanselier Helmut Schmidt reageerde dan ook terughoudend toen president Carter hem verzocht in te stemmen met de productie en stationering van de neutronenwapens in West-Europa en vond dat er eerst voldoende mandaat binnen de NAVO moest zijn voordat een besluit zou kunnen worden genomen.⁷⁰ Terwijl nog onduidelijk was of de NAVO-lidstaten zouden instemmen met de komst van de neutronenwapens, die onder andere in Nederland en België opgeslagen zouden worden, besloot de regering-Carter in november 1977 om de productie af te laten hangen van de vorderingen in

---

⁶⁵ The Harvard University Study Group, *Living with Nuclear Weapons*, 94.

⁶⁶ Van Diepen, *Hollanditis*, 109.

⁶⁷ The Harvard University Study Group, *Living with Nuclear Weapons*, 90-1.

⁶⁸ Van Diepen, *Hollanditis*, 109-10.

⁶⁹ Samuel Abbott, ‘Moral Men in a Nuclear Society: The Proliferation of Enhanced Radiation Weapons During the Cold War’, *Senior Projects Spring 2012* (2012) 50-5.

⁷⁰ Van Diepen, *Hollanditis*, 87-8.

de gesprekken met de Sovjet-Unie over wapenbeheersing. Alleen als de Sovjet-Unie bereid zou zijn tot ontmanteling van de reeds geïnstalleerde SS-20-raketten zou de productie niet doorgaan. Uiteindelijk liep de controverse met een sisser af toen Carter vanuit moreel oogpunt in april 1978 op het allerlaatste moment – toen de Bondsrepubliek reeds akkoord was met het eerdere verzoek – de productie van de neutronenbom voor onbepaalde tijd uitstelde.⁷¹

Ondanks het feit dat het neutronenwapen geen onderdeel zou uitmaken van de NAVO-strategie, was er behoefte in West-Europa om te midden van de groeiende Sovjetovermacht het nucleaire wapenarsenaal te versterken. In drie jaar tijd was het aantal SS-20-raketten die op West-Europa waren gericht namelijk verviervoudigd. Bondskanselier Schmidt had reeds in oktober 1977 een redevoering gehouden waarin hij zijn zorgen over de geloofwaardigheid van de Amerikaanse nucleaire garantie voor de Europese veiligheid kenbaar had gemaakt. Een gepaste Amerikaanse reactie op de geavanceerde SS-20-raketten bleef namelijk uit. Mede door de imagoschade die de VS hadden opgelopen met de kwestie van de neutronenbom toonden zij zich uiteindelijk een jaar later bereid om mee te werken aan de modernisering van het kernwapenarsenaal van de NAVO in West-Europa.

In januari 1979 legden de VS, Groot-Brittannië, Frankrijk en de Bondsrepubliek de basis voor het latere dubbelbesluit. De regeringsleiders stemden weliswaar in met plaatsing van nieuwe kernwapens, maar vonden dat een definitief besluit door de gehele NAVO moest worden genomen. Om draagvlak te kweken binnen de NAVO besloot de regering-Carter halverwege het jaar dat er tevens kernwapens in Nederland en België moesten komen. Beide staten vormden immers trouwe bondgenoten van de NAVO. Uiteindelijk nam de NAVO op 12 december 1979 het dubbelbesluit, waarin de lidstaten akkoord gingen met de stationering van 572 Amerikaanse middellange afstandsraketten in West-Europa op voorwaarde dat met de Sovjet-Unie onderhandeld zou worden over de beheersing van dezelfde categorie kernwapens.⁷² Uitgerekend Nederland en België, die elk 48 kruisraketten toegewezen hadden gekregen, maakten als enige lidstaten een voorbehoud. Zo behielden zij de mogelijkheid de voortgang van de Amerikaans-Russische ontwapeningsgesprekken, die destijds in Genève plaatsvonden, te evalueren alvorens zij een definitief besluit zouden nemen over de plaatsing van de kruisraketten op eigen grondgebied.⁷³ De uitvoering van het NAVO-dubbelbesluit, die in zekere zin een voortzetting van de wapenwedloop zou betekenen, kwam door de komst van de antikernwapenbewegingen vervolgens onder hevige druk te staan.

---

⁷¹ Abbott, 'Moral Men in a Nuclear Society', 54-8.

⁷² Van Diepen, *Hollanditis*, 111-18.

⁷³ Eenennaam, *Achtenveertig kruisraketten*, 80; Theo Luykx en Marc Platel, *De politieke geschiedenis van België van 1944 tot 1985* (Antwerpen, 1986) 862.

3 | Het ontstaan van de antikernwapenbewegingen in Nederland en België

3.1 De anti-atoommarsen van de vroege jaren zestig

De opkomst van de antikernwapenbewegingen van eind jaren zeventig in Nederland en België was in beide landen onderdeel van een langere geschiedenis van protest tegen kernwapens. Dit verzet vond zijn oorsprong aan het eind van de jaren vijftig toen het aantal kernproeven in de atmosfeer zodanig was toegenomen dat vervuiling door de *fall-out* ofwel neerslag van radioactieve deeltjes een serieus milieuprobleem begon te vormen. Vanaf 1957 ontstonden in zowel de VS als Groot-Brittannië bewegingen tegen de kernproefnemingen. De Britse *Campaign for Nuclear Disarmament* (CND) organiseerde een jaar later een vierdaagse Paasmars van Londen naar Aldermaston, waar een kernwapenfabriek was gevestigd. Niet alleen hoopte het CND dat een einde zou komen aan de Britse kernproeven maar streefde de beweging ook naar nucleaire ontwapening. Sindsdien vormden de anti-atoommarsen met Pasen een jaarlijks fenomeen met tienduizenden deelnemers, met als absoluut hoogtepunt in 1961 toen maar liefst 150.000 mensen op de been kwamen. Deze marsen kregen ook navolging in andere West-Europese landen, waaronder Nederland en België, totdat het Partiële Teststopverdrag van 1963 (zie hoofdstuk 2) de vredesbewegingen enigszins in het defensief drong en de aandacht geleidelijk verschoof naar de Vietnamoorlog.⁷⁴

In Nederland werden de anti-atoommarsen ingegeven door de nieuwe Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP), die met de leuze ‘socialisme zonder atoombom’ in 1959 reeds haar opwachting in de Tweede Kamer had gemaakt. Onder leiding van het Comité voor de Vrede, waar de PSP met een aantal andere organisaties deel van uit maakten, vond in Amsterdam op 1 januari 1961 de eerste anti-atoommars plaats, waaraan een kleine duizend demonstranten deelnamen. Meerdere nieuwjaarsmarsen en demonstraties volgden in de jaren daarop, waarbij de onmiddellijke stopzetting van de wereldwijde atoomproeven en de verwijdering van kernkoppen uit Nederland de voornaamste eisen waren. Van meer radicale aard was de Haagse Ban-de-Bomgroep van de latere Provo-leider Roel van Duijn. Op 11 november 1961 organiseerde hij naar het voorbeeld van de Britse filosoof Bertrand Russell met tientallen andere jongeren een zit-en-lig-demonstratie op één van de drukste straten in Den Haag. Een maand later volgde een betoging van zijn groep in Amsterdam met leuzen als ‘Nederland geen Hiroshima’, ‘Een mensheid of geen mensheid’ en ‘Beter nu actief dan straks radio-

---

⁷⁴ Patrick Stouthuysen, *In de ban van de bom. De politisering van het Belgisch veiligheidsbeleid, 1945-1985* (Brussel, 1992) 66-7; Hans Righart, *De wereldwijde jaren zestig : Groot-Brittannië, Nederland en de Verenigde Staten* (Utrecht, 2004) 120-3.

aktief'.⁷⁵ Hoewel het verzet tegen kernwapens spraakmakend leek, was het maar zeer marginaal in vergelijking met Groot-Brittannië. Zo schaarden zich geen kerken, vakbonden of grote politieke partijen achter de protestcampagne.⁷⁶ Het jongerenpacifisme bestond volgens historicus Hans Righart slechts uit 'een paar handjesvol mensen met spandoeken, snel uiteengedreven door een politiegezag, dat graag bewees de wapenstok niet voor niets te dragen.'⁷⁷ Ondanks de tamelijk kleine omvang van de acties kwam de kernwapenproblematiek begin jaren zestig wel voor het eerst onder de publieke aandacht te staan.⁷⁸

Het protest tegen de kernproeven in België vond in eerste instantie plaats door *Union Belge pour la Défense de la Paix* (UBDP) / Belgische Unie voor de Verdediging van de Vrede (BUVV), in 1949 opgericht als de Belgische afdeling van de Wereldvrede Raad. Deze mondiale vredesorganisatie was destijds in ongeveer 140 landen vertegenwoordigd en onderhield een sterke band met de Sovjet-Unie, zodat de activiteiten in het Westen veelal werden gezien als 'een verlengstuk van de Sovjetdiplomatie'.⁷⁹ Mede door het feit dat het communistische imago van UBDP/BUVV werkelijke politieke invloed voorkwam, breidde de Belgische vredesbeweging zich begin jaren zestig uit. Met de oprichting van *Fédération nationale des Initiatives pour une Contribution Belge à la Détente Internationale* / Nationale Federatie van Initiatiefcomités voor een Belgische bijdrage aan de Internationale Ontspanning trachtte de vredesbeweging zich meer te richten op prominenten uit de christelijke en liberale kringen. In samenwerking met verschillende jongerenorganisaties organiseerden UBDP, BUVV en de Nationale Federatie vanaf 1960 verschillende anti-atoommarsen. Waar in het begin uitsluitend socialistische en communistische jongeren waren vertegenwoordigd, namen enkele jaren later ook steeds meer christelijke jongerenorganisaties en zelfs parlementsleden deel. Naast de anti-atoommarsen, die beduidend meer mensen trokken dan in Nederland, lieten sommige Belgische organisaties zich ook op andere wijzen gelden. In november 1961 sprak de Bond voor de Grote en Jonge Gezinnen zich uit tegen de toename van het aantal kernproeven en riep zij op tot een niet-partijgebonden protestdemonstratie. Vanaf 1962 vonden jaarlijks op 8 mei – de dag waarop het einde van de Tweede Wereldoorlog in Europa werd herdacht – demonstraties plaats met een uiteenlopende thematiek, waartoe ook de kernwapens behoorden. Daadwerkelijk politiek succes bleef net als in Nederland uit en in de

---

⁷⁵ Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 3.*, 223-5.

⁷⁶ Dick Benschop, 'De Ban-de-Bombeweging in Nederland, 1960-1969', in: Dick Benschop, Guido Walraven en Erik Wiersma (eds.), *Vredesbeweging: strategie en effectiviteit* (Amsterdam, 1986) 79-87; I.D. Verkuil, *De grote illusie. De Nederlandse vredesbeweging na 1945* (Utrecht, 1988) 42-51.

⁷⁷ Righart, *De wereldwijde jaren zestig*, 123.

⁷⁸ Stichting Wetenschappelijk Bureau PSP, *Ontwapenend: Geschiedenis van 25 jaar PSP* (Amsterdam, 1982) 78-84.

⁷⁹ Patrick Stouthuysen, *In de ban van de bom*, 62, 67.

tweede helft van de jaren zestig ging de antikernwapenbeweging op in de protestbeweging tegen de oorlog in Vietnam.⁸⁰

3.2 De vredesbeweging leeft weer op. Het verzet tegen de neutronenbom, 1977-1978

Toen de Vietnamoorlog eenmaal voorbij was laaiden de discussies over de kernwapenwedloop aan het eind van de jaren zeventig wereldwijd weer op toen geruchten de ronde deden over de introductie van het omstreden neutronenwapen in het NAVO-arsenaal. Opvallend genoeg leidde de neutronenbomkwestie vooral in Nederland tot grote protesten en werd daar de basis gelegd voor het langdurige verzet tegen kernwapens in West-Europa dat pas midden jaren tachtig zou indammen. Tegelijkertijd liet de vredesbeweging in België ook van zich spreken, maar zorgde dat politiek gezien lang niet voor zoveel opschudding als in Nederland.⁸¹ Hoe vallen deze verschillen te verklaren? Welke organisaties waren de drijvende krachten achter dit verzet? En wat was de betekenis van de neutronenbomkwestie voor het latere verzet in beide landen?

In Nederland was het door de communisten geïnitieerde samenwerkingsverband ‘Stop de Neutronenbom’ van begin af aan de drijvende kracht binnen de antikernwapenbeweging. De Communistische Partij van Nederland (CPN) had deze zogeheten mantelorganisatie opgericht om de achterban enigszins op te peppen na het forse verlies tijdens de verkiezingen in mei 1977. Op verzoek van het Dagelijks Bestuur kreeg Joop Wolff, één van de leden die zijn zetel had verloren, de taak om een campagne op te zetten tegen de bewapeningswedloop en de atoomchantage van de Amerikaanse regering. Zo bestond de gedachte dat president Carter het neutronenwapen vooral wilde invoeren om de Sovjet-Unie ertoe te dwingen tot wapenvermindering over te gaan. Wolff stelde vervolgens een manifest op tegen het neutronenwapen, dat volgens hem gold als het ‘meest sinistere wapen’ in de wereldgeschiedenis en slechts op ‘mensenverdelging’ was gericht. Op 19 augustus 1977 publiceerde hij dit manifest in de partijkrant *De Waarheid*. Het comité Stop de Neutronenbom, dat onder leiding kwam te staan van het Amsterdamse CPN-lid Nico Schouten, kreeg de taak om zoveel mogelijk mensen te vinden die het manifest wilden ondertekenen. De handtekeningactie van Stop de Neutronenbom bleek al gauw succesvol en kon mede dankzij de nauwe betrekkingen van de CPN met het Oostblok rekenen op financiële steun van buitenaf. In het diepste geheim ontving het comité tienduizenden guldens van de Russische en Oost-Duitse

---

⁸⁰ Ibidem, 67-73; Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 3.*, 225-6.

⁸¹ Leon van Damme, ‘Hij doorbrak de goede sfeer van camaraderie’ Het aftreden van minister van Defensie Kruisinga en de gevolgen hiervan voor het latere Nederlandse kernwapenbeleid’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125:3 (2012) 409-11.

communistische partij, de CPSU en de SED. Via lokale groepen was het mogelijk om binnen enkele maanden reeds honderdduizend handtekeningen te verzamelen.⁸²

Dit succes bleef niet onopgemerkt bij christelijke vredesorganisaties als het IKV en Pax Christi Nederland, die in eerste instantie nog terughoudend waren tegenover de communistische mantelorganisatie. Een belangrijke reden daarvoor was dat deze organisaties niet zozeer gekant waren tegen het onethische karakter van het neutronenwapen, als wel dat de introductie ervan een nieuwe stap in de alsmaar voortdurende kernwapenwedloop zou betekenen.⁸³ Zo had het IKV naar aanleiding van de aankondiging van president Carter over de productie van het neutronenwapen in september 1977 een campagne gestart onder het motto 'Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland'. Waar het IKV sinds zijn oprichting in 1966 enkel had gefungeerd als adviesbureau inzake vredesvraagstukken voor de negen aangesloten kerken, vormde deze campagne volgens Van Diepen een ingrijpende verandering van een educatieve naar een actiegerichte strategie.

Het was dan ook niet geheel verrassend dat de IKV-campagne, waaraan ook de Nederlandse afdeling van de in 1948 opgerichte internationale katholieke vredesorganisatie Pax Christi haar steun verleende, werd overschaduwd door het succes van Stop de Neutronenbom. Aanvankelijk stonden de christelijke vredesorganisaties niet te springen om samen te werken met het linkse comité, wat volgens IKV-secretaris Mient Jan Faber te maken had met de volstrekt tegengestelde visies op Oost-Europa. Zo steunde Stop de Neutronenbom het 'vreedzame' socialisme en beschouwde het de Sovjet-Unie als anti-imperialistisch. Het IKV vond juist dat de Sovjet-Unie net zo goed als de VS verantwoordelijkheid droeg voor de kernwapenwedloop en dat het socialisme gepaard ging met een gebrek aan vrijheid en democratie. Toen echter bleek dat in september honderd protestantse geestelijken en theologen in *Trouw* publiekelijk lieten weten dat zij de campagne van Stop de Neutronenbom steunden, besloten het IKV en Pax Christi Nederland alsnog hun medewerking te verlenen aan de acties van de communistische mantelorganisatie.⁸⁴

De bundeling van krachten van de diverse organisaties zorgde voor een verbreding van de vredesbeweging tegen de neutronenbom, waardoor de invloedrijke rol van de CPN naar de achtergrond verdween en de druk op de politiek kon worden vergroot. Een gunstige ontwikkeling daarbij vormde de verklaring die de PvdA op 5 september 1977 aflegde tegen de opname van het neutronenwapen in het NAVO-arsenaal. Nog voordat het nieuwe kabinet-Van

---

⁸² Van Diepen, *Hollanditis*, 90-3; Ger Verrips, *Dwars, duivels, dromend : de geschiedenis van de CPN : 1938-1991* (Amsterdam, 1995) 476-8.

⁸³ Petrus J.J. Maessen, *De kwestie van de neutronenbom* (Leiden, 1984) 37-51.

⁸⁴ Van Diepen, *Hollanditis*, 92-3, 99-101; Faber, *Vooruitgeschoven spionnen*, 39.

Agt in december aantrad, verklaarde ook het CDA dat het neutronenwapen als onacceptabel gold. Ongetwijfeld was de invloed die vertegenwoordigers van het IKV op de CDA-politici hadden uitgeoefend van belang. Op 3 februari 1978 wees het algemeen bestuur van het CDA de productie en invoering van het neutronenwapen zelfs unaniem af. Naast de lobby van het IKV in Den Haag, spoorde het vredesberaad de aangesloten kerken ook aan om zich uit te spreken tegen de komst van de neutronenbom.⁸⁵ Dit resulteerde in een brief van de Raad van Kerken die op 9 februari aan de regering werd gezonden met het verzoek om af te zien van de opname van de neutronenbom in het Westerse defensiesysteem. De opname van dit wapen zou volgens de kerken namelijk in strijd zijn met de taak van overheden om de wapenwedloop te beteugelen zoals geformuleerd in het Non-Proliferatieverdrag (NPV) van 1968.⁸⁶

In de debatten die in februari 1978 volgden in de Tweede Kamer bleek dat het CDA het kabinet-Van Agt in een lastige positie had gebracht. Feitelijk was in die periode een meerderheid in de Tweede Kamer tegen de productie en invoering van de neutronenbom, maar de regeringspartijen CDA en VVD moesten nog wel tot een gezamenlijk kabinetsstandpunt komen. Enkele leden van de oppositiepartijen D'66, PvdA en PPR dienden een motie in waarin zij de regering verzochten om zich tegen de neutronenbom uit te spreken en dit over te brengen aan de NAVO-bondgenoten. De spanning steeg toen zich een inhoudelijk meningsverschil aftekende tussen minister van Defensie Roelof Kruisinga (CDA) en minister van Buitenlandse Zaken Chris van der Klaauw (VVD). Kruisinga verklaarde in het debat van 23 februari dat hij gezien zijn morele bezwaren wilde afzien van het neutronenwapen en daarbij op steun kon rekenen van zijn collega Van der Klaauw, die echter van mening was dat een besluit nog helemaal niet kon worden genomen. De gevolgen waren dat de eenheid van het kabinetsbeleid in het geding was en Kruisinga het zwijgen werd opgelegd in het eerstvolgende debat over het kernwapenbeleid. Op 3 maart 1978 diende Kruisinga uiteindelijk zijn ontslag in als minister van Defensie. Volgens historicus Leon van Damme had Kruisinga zich naar eigen zeggen 'onder meer laten leiden door de standpunten van de vredesorganisaties en de kerken', zodat zijn aftreden deels op het conto viel te schrijven van de vredesbeweging.⁸⁷

---

⁸⁵ Ibidem, 94-5; Van Damme, 'Het aftreden van minister van Defensie Kruisinga en de gevolgen hiervan voor het latere Nederlandse kernwapenbeleid', 402-4; De Graaf, *Over de Muur*, 98.

⁸⁶ IISG, Archief Interkerkelijk Vredesberaad ('s Gravenhage) 1966-2002, inv. nr. 14, 78/116: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1977-1979. Brief van Raad van Kerken aan regering van 9 februari 1978 inzake neutronenbomkwestie.

⁸⁷ IISG, Archief IKV, inv. nr. 14, 78/88: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1977-1979. Gesprekken met politieke kopstukken, waaronder met oud-minister Kruisinga op 5 april 1978; Van Damme, 'Het aftreden van minister van Defensie Kruisinga en de gevolgen hiervan voor het latere Nederlandse kernwapenbeleid', 403-6, 409-10.

Waar politiek gezien de neutronenbomkwestie dus reeds voor opschudding had gezorgd, volgde twee weken later het Internationaal Forum tegen de Neutronenbom in Amsterdam. Dit Internationaal Forum was op initiatief van Stop de Neutronenbom en met goedkeuring van de CPSU en de SED georganiseerd om regeringen te verzoeken zich uit te spreken tegen de productie van het neutronenwapen. Verschillende communistische partijen uit het Oostblok toonden zich bovendien bereid om financiële ondersteuning te bieden. Tijdens deze bijeenkomst waren delegaties uit maar liefst 27 Oost- en West-Europese landen aanwezig, waaronder uit België, en kregen bepaalde sprekers de gelegenheid om hun ongenoegen te uiten over de mogelijke introductie van het neutronenwapen. Zo wezen sommigen van hen op het onethische en onchristelijke karakter van het wapen en anderen op de mogelijkheid die bestond op een geografisch beperkte kernoorlog. Wat betreft dit laatste aspect vreesde men dat de drempel om een kernwapen daadwerkelijk in te zetten, ook wel de ‘atoomdrempel’ genoemd, verlaagd zou worden gezien de geringe explosiekracht van het neutronenwapen.

De internationale bijeenkomst in Amsterdam kon rekenen op veel publiciteit, mede dankzij het feit dat deze overging in een grote betoging tegen de neutronenbom. Op zondag 19 maart trokken ‘s middags ruim 50.000 demonstranten met spandoeken, liederen en leuzen in een lange stoet van het Frederiksplein naar de Jaap Edenhal. Professor Günther Drefahl, voorzitter van de Oost-Duitse Vredesraad, was één van degenen die de menigte mocht toespreken en wees op de in zijn ogen ‘duivelse plannen’ van de ‘agressieve krachten van het imperialisme’.⁸⁸ Het betrof hier gezien het Duitse oorlogsverleden een gevoelige opmerking over het besluit van bondskanselier Schmidt, die Washington onlangs had laten weten in te stemmen met de stationering van het neutronenwapen. Destijds fungeerde de Oost-Duitse *Friedensrat* als een officieel uitvoerend orgaan van de DDR en steunde zij volop de internationale campagne tegen de neutronenbom met allerlei acties en de verspreiding van propagandamateriaal, zodat de toespraak van Drefahl enigszins valt te begrijpen. Kenmerkend voor de demonstratie was niet alleen de internationale deelname uit Oost en West, maar ook de actiebereidheid onder de Nederlandse bevolking. Nergens in Europa kwamen zoveel mensen op de been om te demonstreren tegen de neutronenbom als in Nederland.⁸⁹

Het geheim van dit succes lag in het feit dat plaatselijke groepen en kernen van Stop de Neutronenbom en het IKV bijna een half jaar intensief hadden samengewerkt om lokaal mensen in beweging te brengen. Een maand na de demonstratie bereikte Stop de Neutronen-

---

⁸⁸ Van Diepen, *Hollanditis*, 93-4.

⁸⁹ De Graaf, *Over de Muur*, 90-3, 102; ‘Stoet van 10 km tegen de N-bom’, *Het Vrije Volk*, 20 maart 1978.

bom met de volkspetitie een nieuwe mijlpaal. In april overhandigde een delegatie, bestaande uit vertegenwoordigers van onder meer Stop de Neutronenbom, de Raad van Kerken, het IKV en Pax Christi Nederland, maar liefst 1,2 miljoen handtekeningen aan Kamervoorzitter Anne Vondeling. Diezelfde maand bereikte Nederland het nieuws dat president Carter voor onbepaalde tijd zou afzien van de productie en invoering van het neutronenwapen, zodat de kwestie naar de achtergrond verdween.⁹⁰

Ongeveer gelijktijdig met de campagnes van de CPN en het IKV in Nederland kwam in oktober 1977 het verzet tegen de neutronenbom in België op gang. Bijna dertig Vlaamse organisaties, sinds 1975 verenigd in het Overlegcentrum voor de Vrede (OCV), namen het initiatief om in het kader van de VN-ontwapeningsconferenties van mei-juni en november 1978 een campagne op te zetten onder het motto 'Ontwapenen om te Overleven'. Van begin af aan zocht het OCV samenwerking met de Waalse overlegorganen *Concertation pour la Paix et le Développement* (CPD) en *Comité National d'Action pour la Paix et le Développement* (CNAPD). Het CPD was in 1965 opgericht als studie- en informatiecentrum voor vredesvraagstukken, maar groeide in de loop der tijd uit tot een samenwerkingsverband van socialistische bewegingen en vredesorganisaties dat nauwe contacten onderhield met volksvertegenwoordigers en vakbonden. Uit een geheel andere hoek stonden studentengroepen, christelijke vredesorganisaties en jongerenbewegingen aan de basis van het CNAPD, dat in 1970 werd opgericht met het doel acties te organiseren rond de thema's vrede, ontwikkeling en democratie.⁹¹ Samen met het CPD en het CNAPD wilde het OCV gelijklopende initiatieven in Vlaanderen en Wallonië starten en uiteindelijk begin mei een grote gemeenschappelijke manifestatie tegen de neutronenbom in Brussel organiseren.⁹²

Om zoveel mogelijk organisaties en individuen bij de campagne te betrekken was het de bedoeling dat de overlegorganen in de hoofdsteden van de verschillende arrondissementen, waarin België op bestuurlijk niveau was opgedeeld, en andere gemeenten informatievergaderingen over de kernwapenproblematiek zouden organiseren. Verder bestond net als in Nederland het streven om contacten te leggen met volksvertegenwoordigers en senatoren, zodat zij op hun beurt invloed konden uitoefenen op de regering-Tindemans II, die een besluit

---

⁹⁰ Van Damme, 'Het aftreden van minister van Defensie Kruisinga en de gevolgen hiervan voor het latere Nederlandse kernwapenbeleid', 410-2; Van Diepen, *Hollanditis*, 92-3; 'Parlement krijgt 1.162.157 handtekeningen onder petitie "Stop de Neutronenbom"', *De Waarheid*, 19 april 1978.

⁹¹ Stouthuysen, *In de ban van de bom*, 77-80.

⁹² André De Smet, 'Het gaat ons allen aan!', *Vrede* 20 (okt. 1977) 3. Vrede v.z.w. was een Vlaams studie- en informatiecentrum voor vredes- en ontwikkelingsproblematiek, die onder leiding van André De Smet, het maandschrift *Vrede* uitbracht. Vrede v.z.w. was ontstaan uit het BUVV, dat in 1971 was opgeheven, en kende in plaats van een mobiliserende vooral een publicistische taak. In de jaren tachtig telde het blad *Vrede* zo'n 1.500 abonnees en vormde daarmee een belangrijk medium voor de Vlaamse vredesbeweging.

moest nemen over de neutronenbom. Binnen enkele maanden leken deze initiatieven hun eerste vruchten af te werpen toen de provincieraden van Luik en Henegouwen, een groot aantal gemeenten, de Belgische Socialistische Partij (BSP) en enkele politici zich openlijk uitspraken tegen de neutronenbom. Het OCV bracht zijn standpunten tevens over aan premier Leo Tindemans, minister van Buitenlandse Zaken Henri Simonet en de Amerikaanse ambassade in Brussel.⁹³ Louis van Geyt, volksvertegenwoordiger namens de Kommunistische Partij van België (KPB), gaf gehoor aan de ongerustheid door in november 1977 te peilen hoe de regering eigenlijk dacht over de neutronenbom, die volgens hem enkel gericht was op ‘de vernietiging der levende wezens’ en waarvan de introductie een ‘nieuwe escalatie in de wapenwedloop van massavernietigingswapens’ kon veroorzaken. Simonet liet Van Geyt weten dat de productie van de neutronenbom een Amerikaanse aangelegenheid was, maar dat de invoering op Europese bodem enkel kon plaatsvinden als overeenstemming in de NAVO zou worden bereikt. De minister was wel bereid om een parlementair debat te houden, maar alleen als de regering zich diende uit te spreken over de stationering.⁹⁴

Toch bleek de Belgische vredesbeweging niet in staat om in aanloop naar de manifestatie van mei 1978 de regering werkelijk onder druk te zetten. Zo was er nauwelijks beweging binnen de Christelijke Volkspartij (CVP), die deel uit maakte van de regering, ondanks het feit dat katholieke organisaties zoals Pax Christi Vlaanderen en het Algemeen Christelijk Werknemersverbond (ACW) zich uitspraken tegen de neutronenbom.⁹⁵ Behalve enkele Kamervragen van politici die sympathiseerden met de antikernwapenbeweging, bleven verhitte politieke debatten over de neutronenbom zoals in Nederland uit. André De Smet, hoofdredacteur van het maandschrift *Vrede*, bracht de campagne destijds voortdurend in de publiciteit en gaf als verklaring dat de Belgische vredesbeweging aan effectiviteit inboette door een gebrek aan eenheid tussen de aangesloten organisaties. De maatschappij bestond volgens hem nog steeds uit grote en kleine zuilen die als obstakels golden voor een intensieve samenwerking tussen de verschillende organisaties op het moment dat actie moest worden ondernomen. Ten tijde van de anti-atoommarsen en de beweging tegen de Vietnamoorlog hadden de passiviteit en eigenzinnigheid van sommige organisaties ook al nadelige invloeden

---

⁹³ Idem; André De Smet, ‘Naar wat wacht de regering?’, *Vrede* 20 (dec. 1977) 3.

⁹⁴ Handelingen van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, vergaderjaar 1977-1978, 10 november 1977. Online toegang tot de notulen via: https://sites.google.com/site/bplenium/proceedings/1977/k00760747/k00760747_03 (8-2-2013) 230-1.

⁹⁵ Marc Lamot, ‘Vrede in de politieke praktijk. De Christelijke Volkspartij en het veiligheidsbeleid (1965-1985)’, in: Roger Burggraeve, Johan De Tavernier en Luc Vandeweyer, *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede : Katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief* (Leuven, 1993) 234-5. Eén van deze politici die fel gekant was tegen de neutronenbom was Wivina Demeester van het CVP, maar zij bleek niet in staat om haar eigen partij achter zich te krijgen. Zo verklaarde de CVP in april 1978 weinig te voelen voor een openbaar debat over de neutronenbom.

gehad.⁹⁶ Bovendien kan in vergelijking met de situatie in Nederland opgemerkt worden, dat de Belgische vredesbeweging een brede campagne voerde waarin de neutronenbomkwestie niet louter centraal stond, maar ook veel aandacht uitging naar de ontwapeningsdynamiek, de defensie-uitgaven, de Belgische wapenhandel en de ontwikkeling van de Derde Wereld.⁹⁷

Deze verschillende problemen waren in beperkte mate terug te zien in wat als hoogtepunt moest gelden van het Belgische verzet tegen de neutronenbom. Op zondag 7 mei 1978 brachten het OCV, het CPD en het CNAPD in Brussel ongeveer tienduizend mensen op de been, waarvan het merendeel uit Vlaanderen afkomstig was. Reeds was bekend dat de Amerikaanse president Carter de productie en invoering van de neutronenbom had uitgesteld, zodat de betoging in een andere politieke context plaatsvond dan de demonstratie in Nederland anderhalve maand daarvoor. Kenmerkend voor de betoging in Brussel was naast de behoorlijke opkomst het feit dat het verzet tegen de neutronenbom was ingekaderd in het bredere thema van ‘ontwapening’. Daarnaast bleek de samenwerking tussen de Vlaamse en Waalse overlegorganen over het algemeen goed te zijn verlopen. Vooraf waren duidelijke afspraken gemaakt over de ordewoorden van de verschillende organisaties die zouden deelnemen en waren een aantal politici bereid gevonden om mee te lopen. Robert De Gendt (OCV) en Pierre Galand (CNAPD) hielden namens de Nederlands- en Franstalige organisaties een toespraak, waarin zij de regering opriepen om stelling te nemen tegen de neutronenbom en een constructieve houding aan te nemen tijdens de komende ontwapeningsconferentie van de VN. De enige verstoring vond plaats dankzij de maoïstisch-leninistisch georiënteerde organisatie Alle Macht aan de Arbeiders (AMADA), die zich volgens *Vrede* niet kon vinden in de ordewoorden en met geweld probeerde de menigte te doorkruisen.⁹⁸

Ondanks dat de Belgische vredesbeweging kon terugkijken op een grotendeels geslaagde manifestatie, lukte het niet om de regering-Tindemans II zover te krijgen om een standpunt in te nemen of op z'n minst enige aandacht te schenken aan de neutronenbomkwestie. Dit lijkt vreemd omdat ten tijde van de betoging reeds meer dan honderd parlementsleden op aandringen van de vredesbeweging een motie hadden ondertekend waarin zij een reactie verwachtten van de regering. Minister van Buitenlandse Zaken Simonet bleef echter bij zijn eerdere uitspraak, waarmee hij de mogelijkheden voor het kabinet openliet. Het is aannemelijk dat de regering indertijd haar handen vol had aan een andere kwestie, namelijk het omstreden Egmont-Stuyvenbergakkoord. Dit betrof een voorstel tot een verdere

---

⁹⁶ André De Smet, ‘Over de Helip-Hawk raketten en andere dingen’, *Vrede* 21 (maart 1978) 3.

⁹⁷ Ernst Gülcher, ‘Nederland en de neutronenbom’, *Vrede* 21 (april 1978) 9-12.

⁹⁸ ‘Een aktie in de goede richting’, *Vrede* 21 (juni 1978) 4; ‘Belgen betogen voor ontwapening, tegen N-bom’, *De Waarheid*, 9 mei 1978.

federalisering van België, dat met name op veel verzet kon rekenen van de Vlamingen. Het grootste twistpunt voor hen vormde dat het akkoord Franstalige bewoners van de Vlaamse randgemeenten van Brussel stemrecht zou kunnen verschaffen in één van de gemeenten van de hoofdstad.⁹⁹ Niet alleen leidde deze communautaire kwestie in oktober 1978 tot de val van het kabinet, maar vond ook een Vlaams-Waalse splitsing plaats van de al langer verdeelde unitaire BSP.¹⁰⁰

In het najaar laaiden de discussies in Nederland en België nog eenmaal op toen in september geruchten de ronde deden dat president Carter alsnog diverse onderdelen van de neutronenbom in productie zou nemen. Als aanleiding golden enkele onthullende artikelen in het weekblad *Hervormd Nederland* van IKV-Beraadslid Laurens Hogebrink, waarin hij op basis van open bronnen van het Pentagon aantoonde dat het productieproces ten tijde van het besluit tot uitstel reeds was opgeknipt om het verzet tegen de neutronenbom in de kiem te smoren.¹⁰¹ Toen de Amerikaanse regering het nieuws op 18 oktober eenmaal bevestigde, bleek wederom een duidelijk verschil te bestaan tussen de Nederlandse en Belgische politieke reactie.

In Nederland volgde gelijk een uitgebreid spoeddebat in de Tweede Kamer waarin de oppositie moties van verschillende strekking indienden om de regering-Van Agt tot stappen te dwingen tegen de neutronenbom, waarvan de productie nu wel aanstaande leek. Uiteindelijk kreeg alleen een motie van Ria Beckers-de Bruijn (PPR) een meerderheid, waarin de regering werd verplicht om Washington te berichten dat de Kamer het besluit van president Carter afwees. Premier Dries van Agt zat allerminst te wachten op wat hij schamper ‘een koeriersdienst’ noemde. Hij voelde meer voor de lijn van de VVD, waarin de neutronenbom als pressiemiddel kon gelden in de gesprekken met de Sovjet-Unie over wapenbeheersing, maar zag een motie van enkele CDA-leden daartoe stranden.¹⁰² In België bleef een week later een stellig verzoek van Van Geyt (KPB) aan de nieuwe regering-Vanden Boeynants II om een afkeurende houding aan te nemen onbeantwoord. Nog steeds vroegen de communautaire problemen alle aandacht en zag premier en voormalig minister van Defensie Paul Vanden Boeynants geen reden zijn vingers te branden aan een kwestie waarmee hij mogelijk een

---

⁹⁹ Jimmy Koppen, ‘Egmont-Stuyvenberg: een mislukte poging tot pacificatie’, in: Jimmy Koppen, Bart Distelmans & Rudy Janssens (eds.), *Taalfaciliteiten in de Rand. Ontwikkelingslijnen, conflictgebieden en taalpraktijk* (Brussel, 2002) 52-3.

¹⁰⁰ De Waalse tak van de BSP ging in oktober 1978 verder onder de naam ‘Parti Socialiste (PS)’. In 1980 wijzigde de Vlaamse BSP haar naam in de ‘Socialistische Partij (SP)’.

¹⁰¹ Faber, *Vooruitgeschoven spionnen*, 37, 77.

¹⁰² Interkerkelijk Vredesberaad, *Van N-bom tot SS-20 : twee jaar discussie in politiek Nederland* (Den Haag, 1979) 14-6; Handelingen van de Tweede Kamer, vergaderjaar 1978-1979, 19 oktober 1978. Online toegang tot de notulen via: http://ressourcessgd.kb.nl/SGD/19781979/PDF/SGD_19781979_0000422.pdf (12-2-2013) 677, 705.

slecht figuur zou slaan in de NAVO.¹⁰³ Pax Christi Vlaanderen en het socialistische weekblad *Links* begonnen daarom een petitieactie en overhandigden in december een lijst van 50.000 handtekeningen aan de regering, waarop de kabinetschef liet weten dat de regering het besluit over de neutronenbom met twee jaar had uitgesteld.¹⁰⁴

Het bleek dat de oppositie onder invloed van de vredesbeweging in Nederland weliswaar meer aandacht wist te vragen voor het besluit van Carter, maar dat er politiek gezien nauwelijks meer werd bereikt dan in België. Een slotakkoord van de antikernwapenbewegingen volgde in Amsterdam op zaterdag 16 december 1978 toen het inmiddels omgedoopte ‘Stop de Neutronenbom-Stop de Kernwapenwedloop’ een nieuw Internationaal Forum tegen de Neutronenbom organiseerde.¹⁰⁵ Deze naamsverandering was niet zonder reden. De productie van de neutronenbom leek onafwendbaar en was een volstrekt Amerikaanse aangelegenheid geworden.¹⁰⁶ Als centraal thema om mensen rond te mobiliseren voldeed de neutronenbom daarom niet meer. Zodoende waren de antikernwapenbewegingen in Nederland en België genoodzaakt om de aandacht te verleggen naar de meer omvattende kernwapenwedloop, die mede dankzij het uitblijven van de modernisering van het NAVO-arsenaal spoedig een nieuwe wending zou nemen.

3.3 Het IKV en het VAKA in de ban van de kruisrakettenkwestie, eind 1979

Ruim anderhalf jaar verzet tegen de neutronenbom in Nederland en België had weliswaar niet kunnen verhinderen dat het wapen alsnog in productie zou worden genomen, maar er wel toe geleid dat een grote bewustwording onder de bevolking was ontstaan over het kernwapenbeleid. Tegelijkertijd hadden de antikernwapenbewegingen de mogelijkheid gehad om zich uit te bouwen, de samenwerking met verschillende soorten organisaties te vergroten en kunnen beproeven hoe verschillende strategieën en acties uitpakten. De opgebouwde samenwerkingsverbanden bleven van belang toen zich in beide landen al vrij snel de kruisrakettenkwestie aandeede. Waar de NAVO averij had opgelopen met haar plannen voor de neutronenbom, moest ditmaal de eenheid en kracht van het bondgenootschap worden getoond aan de Sovjet-Unie. Dit betekende dat West-Europa moest worden uitgerust met 572 Amerikaanse middellange afstandsruketten om het nucleaire evenwicht met de Sovjet-Unie te herstellen. In de maanden voordat de NAVO in december een definitief besluit zou nemen

---

¹⁰³ Handelingen van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, vergaderjaar 1978-1979, 26 oktober 1978. Online toegang tot de notulen via: https://sites.google.com/site/bplenium/proceedings/1978/k00764052/k00764052_15 (12-2-2013) 36-7; André De Smet, ‘Het gevaar staat voor de deur’, *Vrede* 21 (nov. 1978) 3.

¹⁰⁴ ‘50.000 handtekeningen tegen N-bom in België’, *De Waarheid*, 18 december 1978.

¹⁰⁵ ‘Belangrijk symposium van tegenstanders N-bom’, *De Waarheid*, 19 december 1978.

¹⁰⁶ I.D. Verkuil, *De grote illusie : De Nederlandse vredesbeweging na 1945* (Utrecht , 1988) 83.

probeerden de antikernwapenbewegingen in West-Europa zoveel mogelijk invloed uit te oefenen om de modernisering te voorkomen. In Nederland en België namen respectievelijk het Interkerkelijk Vredesberaad en het Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens als overkoepelende organisatie de leiding in het verzet tegen de voortzetting van de wapenwedloop en in het bijzonder tegen de komst van de kruisraketten op het eigen grondgebied. In deze paragraaf gaat allereerst kort de aandacht uit naar de achtergrond en structuur van deze organisaties. Vervolgens komt aan de orde hoe het IKV en het VAKA deze hegemoniale positie in de Nederlandse en Belgische vredesbeweging wisten te verwerven en met welke strategie zij probeerden de eigen regering zover te krijgen om een afkeurende houding aan te nemen in de NAVO ten aanzien van de kruisraketten.

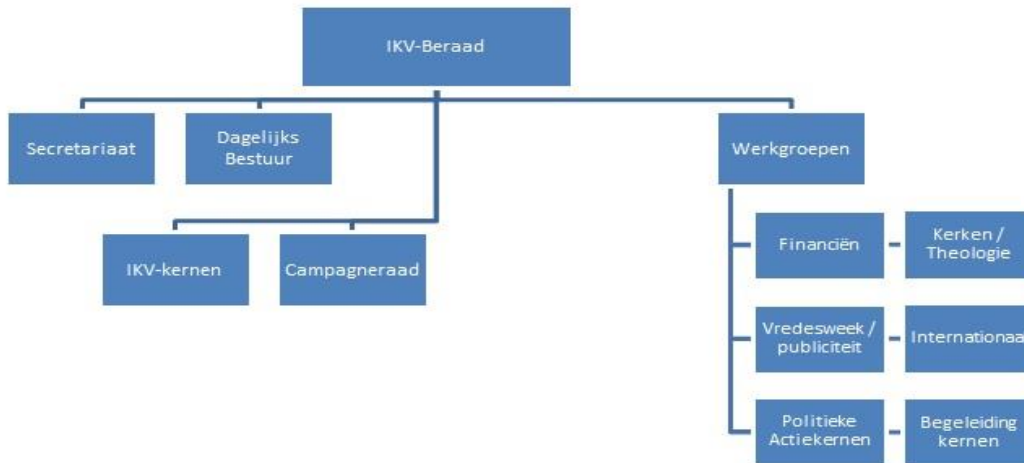
De oprichting van het Interkerkelijk Vredesberaad vond plaats in een periode dat kerkleiders en christelijke politici een sterke behoefte hadden om vraagstukken over oorlog, vrede en gerechtigheid eens vanuit de kerken – en met name vanuit de plaatselijke parochies en gemeenten – te benaderen. Op initiatief van Pax Christi Nederland, de katholieke vredesorganisatie, kwamen eind 1966 vertegenwoordigers van de hervormde en gereformeerde kerk voor het eerst bijeen zodat de basis werd gelegd voor het IKV. Binnen twee jaar voegde zich ook een zestal kleinere kerkgenootschappen bij het IKV. Vertegenwoordigers van deze verschillende kerken kwamen maandelijks bijeen in het Beraad, dat verantwoordelijk was voor de besluitvorming en inname van bepaalde standpunten. Daarnaast bood het Secretariaat ondersteuning aan het Beraad en verzorgde de communicatie naar buiten. Onder deze bestuurlijke organen functioneerden diverse werkgroepen, die zich bezighielden met specifieke taken zoals de organisatie van de vredesweek of het onderhouden van de relatie met de kerken. Ook waren van begin af aan plaatselijke groepen namens het IKV actief die lokaal vredeswerk verrichtten.¹⁰⁷ In de jaarlijkse vredesweek, besteedde het IKV samen met de deelnemende kerken expliciet aandacht aan één centraal thema, zoals de verdere verspreiding van kernwapens in september 1967. Midden jaren zeventig nam het animo voor de vredesweek sterk af en belandde het IKV volgens de memoires van Faber in een identiteitscrisis. Het vredesberaad was blijkbaar aan vernieuwing toe. Voorzitter Ben ter Veer kwam uiteindelijk met het idee om in het kader van de vredesweek van 1977 de actiegerichte campagne ‘Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland’ te starten.¹⁰⁸

---

¹⁰⁷ Everts en Walraven (eds.), *In actie voor een vredesklimaat*, 20-39; Laurens Hogebrink, ‘Ontstaan en werkwijze van het IKV’, in: Faber et al., *Zes jaar IKV-campagne*, 163-7.

¹⁰⁸ Faber, *Vooruitgeschoven spionnen*, 25-7.

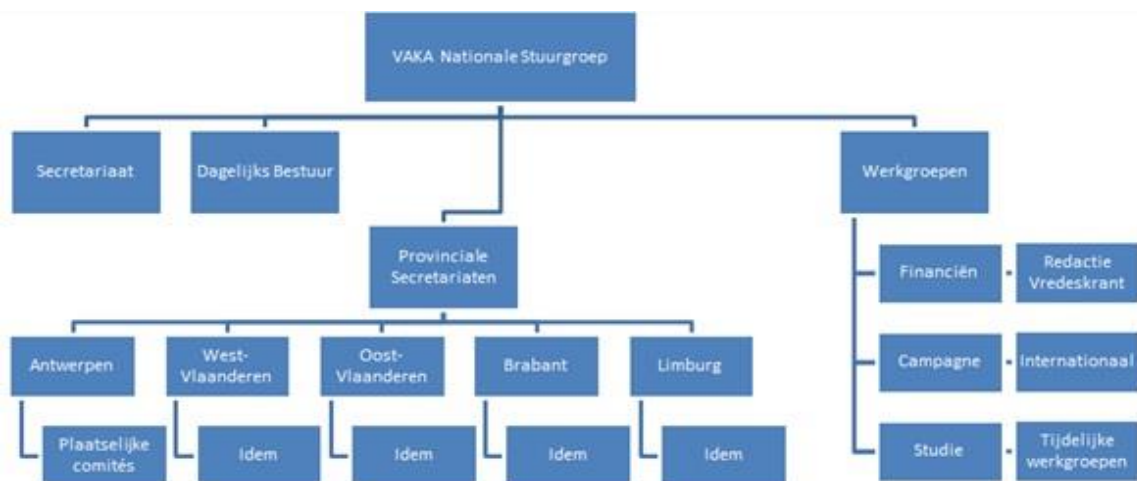
Figuur 1. Organogram Interkerkelijk Vredesberaad, 1979-1985.¹⁰⁹

Waar het IKV kon bogen op een relatief lange geschiedenis waarin het actief had bijgedragen aan het verzet tegen de neutronenbom, werd het Vlaams Actiecomité tegen Atoomwapens pas een maand voordat het NAVO-dubbelbesluit werd genomen opgericht. De behoefte om een nieuw actiecomité in Vlaanderen te vormen, kwam voort uit een malaise binnen de koepelorganisatie OCV. In aanloop naar het dubbelbesluit bestond de discussie in het OCV of samen met het CNAPD en West-Duitse vredesorganisaties deelgenomen moest worden aan een internationale manifestatie in Brussel. Net als het CPD waren een aantal organisaties binnen het OCV, waaronder Pax Christi Vlaanderen, bevreesd dat de West-Duitse vredesorganisaties te veel verbonden waren met de Sovjetpolitiek waardoor deelname aan de manifestatie wel eens de politieke kansen van de vredesbeweging kon minimaliseren. Aangezien een compromis tussen voor- en tegenstanders uitbleef, stapten op initiatief van De Smet, die als woordvoerder van de Vlaamse communistische vredesorganisatie Vrede (voorheen BUVV) reeds decennialang actief was, sommige organisaties uit het OCV en richtten op 12 november 1979 het VAKA op.

Van begin af aan was VAKA een pluriforme koepelorganisatie, waarin onder andere Oxfam-Wereldwinkels, de volkshogeschool Elcker-Ik, Vrede, de Internationale van Oorlogstegenstanders (IOT), Socialistische Solidariteit en het Daens Aktiefonds actief waren. Toch vond Pax Christi Vlaanderen het VAKA in tegenstelling tot het bredere OCV niet representatief genoeg voor de Vlaamse vredesbeweging en bleef het nieuwe actiecomité slechts als waarnemer volgen. De verschillende ledenorganisaties van het VAKA waren samen met de plaatselijke comités vertegenwoordigd in een Nationale Stuurgroep, die net als

¹⁰⁹ Met de oprichting van de werkgroepen Politieke Actiekernen en Begeleiding Kernen kwamen de IKV-kernen onder de verantwoording van deze werkgroepen te staan. Daarnaast zou het belang van het Secretariaat ten opzichte van het Beraad gedurende de IKV-campagne toenemen, zodat minder sprake zou zijn van een hiërarchische relatie.

het IKV-Beraad maandelijks bijeenkwam om acties voor te bereiden en een strategie uit te stippelen. Daarnaast beschikte het VAKA over een Secretariaat en een Dagelijks Bestuur voor de dagelijkse gang van zaken, waarin André Bogaert en Paul Janssens namens de destijds sterk uitgebouwde organisaties Elcker-Ik en Oxfam waren vertegenwoordigd, en verschillende werkgroepen.¹¹⁰ Zodoende kon het VAKA volgens de Vlaamse politicoloog Patrick Stouthuysen rusten op een bestaand netwerk van organisaties, die reeds op verschillende wijze ervaring hadden opgebouwd met vredethema's.¹¹¹

Figuur 2. Organogram van het Vlaams Aktiecomitee tegen Atoomwapens, 1979-1985.

Het IKV had tijdens de neutronenbomkwestie langzaam terrein gewonnen binnen de vredesbeweging ten opzichte van Stop de Neutronenbom. Zo deed het vredesberaad er verstandig aan om deel te nemen aan de grootschalige acties van de communistische organisatie, maar werd ook veel energie gestoken in de eigen, meer omvattende campagne 'Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland'. Het voornaamste doel achter deze campagne, die in september 1977 was gestart, was om in tien jaar tijd een ontwapeningsproces op gang te brengen. De denuclearisering van Nederland moest andere staten de impuls geven om ook afstand te doen van hun kernwapens. Voor het op gang brengen van een dergelijk meervoudig ontwapeningsproces was eenzijdige ontwapening

¹¹⁰ Elcker-Ik werd in 1970 als hogeschool voor het gewone volk opgericht in de joodse buurt van Antwerpen, wat navolging kreeg in Brussel en andere Vlaamse steden. Behalve het verzorgen van cursussen hield Elcker-Ik zich bezig met allerlei activiteiten rond maatschappelijke thema's, zodat de organisatie een belangrijke bijdrage zou leveren aan de Belgische milieu- en vredesbeweging. De Belgische tak van de internationale organisatie Oxfam ontstond in 1964 en hield zich aanvankelijk bezig met de strijd tegen dekolonisatie, maar richtte zich in de jaren zeventig primair op een rechtvaardige wereldhandel. Met een uitgebreid netwerk van wereldwinkels bood Oxfam in feite de benodigde infrastructuur aan het VAKA om op plaatselijk niveau actief te kunnen zijn.

¹¹¹ Stouthuysen, *In de ban van de bom*, 86-9; Luc Vandeweyer, 'Katholieke vredesactie in een post-conciliaire tijd, 1963-1989' in: Burggraeve, De Tavernier & Vandeweyer, *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede*, 209-11.

volgens het IKV niet voldoende, maar moest de Nederlandse regering ook via diplomatieke wegen het kernwapenbeleid van andere staten afkeuren. Tenslotte wilde het IKV het afschrikingsstelsel, dat tussen Oost en West bestond, afbreken door van onderop contacten te leggen tussen kerken, vredesorganisaties en officiële instanties waarmee een einde zou kunnen komen aan de wederzijdse vijandsbeelden. Van begin af aan ging het hier om een langdurige campagne, die alles behalve beperkt bleef tot de eigen landsgrenzen en daarvoor om een brede strategie vroeg.¹¹²

Reeds op 14 april 1978 namen IKV-secretaris Faber en PPR-voorman Egbert Boeker het initiatief om een landelijk 'Overlegorgaan tegen de Kernbewapening' op te richten, waarin vredesorganisaties en politieke partijen eens per twee maanden zouden vergaderen over gemeenschappelijke acties, activiteiten en mogelijke ontwapeningsinitiatieven. Zo sloten Pax Christi, Stop de Neutronenbom, de kleine linkse partijen, de PvdA, D'66, het CDA en de vakbond FNV zich aan bij het Overlegorgaan. De brede steun van de politieke partijen betekende volgens Verkuil 'een doorbraak voor het IKV' omdat duidelijk was dat een meerderheid van het parlement in enige vorm wilde bijdragen aan het ontwapeningsproces. Voor het IKV was de brug naar de politiek ideaal om partijen ertoe te bewegen hun voorstel over te nemen. Dit bleek geen gemakkelijke opgave. Zo verklaarden Ruud Lubbers en Joop den Uyl, de fractieleiders van het CDA en de PvdA, op een studiedag in april 1979 weliswaar het uiterste te willen doen om de wapenwedloop te beëindigen, maar gingen eenzijdige stappen voor hen een brug te ver. Uiteraard zou het meer tijd vergen om de politieke partijen over te halen om de kernwapentaken af te stoten, maar daarvoor kon het Overlegorgaan in ieder geval bijdragen aan de mobilisatie van een massabeweging.¹¹³

Ondertussen was het IKV in staat om de campagne steeds verder uit te bouwen, ook toen de neutronenbomkwestie reeds naar de achtergrond verdween. Sinds het begin van de campagne beschikte het IKV binnen een maand over ongeveer 100 plaatselijke kernen, die het voorstel voor eenzijdige ontwapening ondersteunden. Op lokaal niveau kregen deze kernen de taak om enerzijds de plaatselijke bevolking bewust te maken van de kernwapenproblematiek, door middel van brochures en discussieavonden, en anderzijds door acties te organiseren naar zowel de gemeentelijke als landelijke politiek. Het aansturen van zoveel plaatselijke kernen bleek al gauw problematisch voor het (landelijke) IKV-Beraad. Het Beraad probeerde daarom het contact met de kernen te verbeteren en regionale samenwerking tussen kernen te bevoor-

---

¹¹² Van Diepen, *Hollanditis*, 100-3; Ben ter Veer, 'Zes jaar IKV-campagne', in: Faber et al., *Zes jaar IKV-campagne*, 25-7.

¹¹³ Verkuil, *De grote illusie*, 86; IISG, Archief IKV, inv. nr. 14, 79/34: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1977-1979. Verslag van de oprichtingsvergadering van het Overlegorgaan tegen Kernbewapening van 14 april 1978; 'Den Uyl: N-wapen? Dan de NAVO uit!', *Het Vrije Volk*, 9 april 1979.

deren door de oprichting van de werkgroepen Begeleiding Kernen (BK) en Politieke Actie Kernen (PAK). Waar het BK plaatselijke vrijwilligers aanstuurde om kernen binnen een regio te begeleiden, nam PAK de taak van het Beraad over om een actiestrategie uit te stippelen. Daarnaast vonden vanaf 1978 landelijke kernendagen plaats waar de kernen bijeen konden komen om actiemethoden en bepaalde problemen te bespreken.¹¹⁴

Deze organisatorische versterking van het IKV droeg bij aan verschillende acties en de uitbreiding van het aantal kernen in een periode waarin het Stop de Neutronenbom minder goed voor de wind ging. Na de volkspetitie tegen de neutronenbom in april 1978 ontbrak het de organisatie volgens Verkuil aan een duidelijk actieplan en voldoende steun vanuit de destijds verdeelde CPN, zodat de plaatselijke groepen eigenlijk aan hun lot werden overgelaten.¹¹⁵ Bovendien kwam de relatie van Stop de Neutronenbom met het IKV in aanloop naar het dubbelbesluit steeds verder onder druk te staan, waardoor destijds nieuwe gemeenschappelijke acties uitbleven. Tot ongenoegen van het IKV liet de communistische organisatie het nog steeds na om de plaatsing van nieuwe SS-20-raketten openlijk te veroordelen en beschouwde zij de modernisering van de NAVO enkel als bewijs voor het Amerikaanse imperialisme.¹¹⁶ Mogelijk sprak de meer evenwichtige visie van het IKV een groter publiek aan. In ieder geval kende het IKV in twee jaar tijd een uitbreiding van 100 naar maar liefst 350 kernen. Ongetwijfeld was het enthousiasme waarmee kernen werden opgericht niet alleen te danken aan de toegenomen aandacht voor de kernwapenproblematiek maar ook aan de voorname rol die kernen gaandeweg konden vervullen in de campagne van het IKV.¹¹⁷

In praktijk kregen de kernen van bovenaf instructies middels zogenoemde ‘logboeken’ over welke actiestrategie zij moesten hanteren. Via een speciale campagneraad konden de kernen nog enige invloed uitoefenen op het beleid. Tot de meest in het oog springende acties behoorde het massaal sturen van zowel persoonlijke kaarten als formele brieven aan

---

¹¹⁴ Everts en Walraven, *In actie voor een vredesklimaat*, 50-3.

¹¹⁵ Verkuil, *De grote illusie*, 86-7.

¹¹⁶ IISG, IKV, Archief IKV, inv. nr. 132, 79/48: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Conclusies PAK ten aanzien van tegengaan modernisering; *ibidem*, 79/49. IKV-vergadering, 3 oktober 1979; Gerrit Voerman, ‘Perestrojka avant la lettre : de CPN en de hervormingen van Gorbatsjov’, *Jaarboek DNPP 1992* (Groningen, 1993) 105-6. Pas na de inval van de Sovjet-Unie in Afghanistan eind december 1979 zouden de CPN en Stop de Neutronenbom zich volgens Voerman kritischer opstellen tegenover Moskou, bijvoorbeeld over de SS-20-raketten. Voorzitter Schouten werpt in zijn memoires overigens tegen dat hij de Russische oud-generaal Mikhail Milstein al tijdens het Internationaal Forum op 17 december 1978, een jaar voordat het dubbelbesluit werd genomen, had laten weten dat Stop de Neutronenbom de SS-20-raketten niet zou verdedigen. Klaarblijkelijk liet de organisatie het gezien de archiefbronnen van het IKV na om in aanloop naar het dubbelbesluit deze raketten openlijk af te keuren. Zie: Nico Schouten, ‘Memoires van onze tijd : Een serieuze geschiedenis van ‘Stop de N-bom’ moet nog geschreven worden’, *Groniek Historisch Tijdschrift* 38 (apr. 2005) 305.

¹¹⁷ Verkuil, *De grote illusie*, 87; Dirk Oegema, ‘The Peace Movement in the Netherlands’, in: Klandermans (ed.), *Peace Movements in Western Europe and the United States*, 138-42. Oegema schat de groei van het aantal IKV-kernen iets minder spectaculair in, namelijk van circa 100 naar 230 kernen. Stop de Neutronenbom beschikte volgens hem over zo’n 200 plaatselijke groepen, maar kende zoals Verkuil opmerkte al spoedig een verval.

ministeries en politici. In het najaar van 1978 vormde bijvoorbeeld de defensiebegroting van minister Willem Scholten, waarin tevens een nota over de kernbewapening was opgenomen, een ideale gelegenheid voor de kernen om via zo'n briefencampagne hun ongenoegen te uiten over het Nederlandse kernwapenbeleid. Ook verzocht het IKV-Beraad kernen en kerken discussies op gang te brengen over de gebreken van de nota en deze ter sprake te brengen in persoonlijke bijeenkomsten met plaatselijke politieke partijen en Kamerleden. Waar het Beraad na de eerste landelijke kernendag nog klaagde dat de kernen als 'los zand aan elkaar hingen' en men maar moeilijk 'ingang wist te vinden in de kerken' was op het moment dat de kruisrakettenkwesie zich aandiende zeker vooruitgang geboekt.¹¹⁸

De groei van de Nederlandse antikernwapenbeweging onder aanvoering van het IKV droeg bij aan het feit dat zodra het moderniseringsvraagstuk in de NAVO begin 1979 op tafel kwam het kabinet-Van Agt er alles aan gelegen was om de ontwikkelingen zoveel mogelijk buiten de media en het parlement te houden. Pas na de halfjaarlijkse NAVO-top in Brussel in mei deden de eerste geruchten de ronde dat Nederland en België onder grote druk stonden om in te stemmen met de stationering van kruisraketten op hun grondgebied. De Bondsrepubliek en Nederland begrepen dat de lidstaten zich moesten indekken tegen het verzet vanuit de vredesbeweging en drongen daarom in de NAVO aan om naast de modernisering serieus aandacht te schenken aan wapenbeheersing. Dit was allerm minst bevredigend voor het IKV, dat immers fel gekant was tegen alle kernwapens in de wereld. Hogebrink, vertegenwoordiger van de Nederlandse Hervormde Kerk in het Beraad, vond dat de NAVO reeds over voldoende militaire middelen beschikte om weerstand te bieden tegen de nieuwe Sovjetraketten – zo noemde hij de met kernwapens uitgeruste onderzeeboten – en riep in *Hervormd Nederland* daarvoor op om eindelijk eens 'nee' te zeggen tegen nieuwe kernwapens. Waar het in dit geval inhoudelijke kritiek betrof, constateerde Van Diepen dat het IKV ook niet vreesde om theologische argumenten in de strijd te gooien om voornamelijk het CDA te beïnvloeden, gezien het feit dat coalitiepartner VVD een groot voorstander was van de modernisering.¹¹⁹

De strategie van het IKV in aanloop naar het dubbelbesluit in december concentreerde zich zodoende op het CDA, waarin naar inschatting ongetwijfeld Kamerleden zaten die de komst van nieuwe kernwapens maar moeilijk konden verenigen met de christelijke achterban of hun eigen opvattingen. Net als ten tijde van de neutronenbomkwesie kregen deze christen-

---

¹¹⁸ IISG, Archief IKV, inv. nr. 14, 78/88: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1977-1979. Actie-instructie ten aanzien van Nota Scholten; IISG, Archief IKV, inv. nr. 14, 78/29b: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1977-1979. Bespreking landelijke kernendag, maart 1978; Rik Binnendijk, *De IKV-campagne tegen kernwapens tussen 1977-1981: Politieke actie in de kerk, de gemeenten en Den Haag* (ongepubliceerd manuscript, 2010) 18-25. Bachelorthesis, Universiteit Utrecht.

¹¹⁹ Van Diepen, *Hollanditis*, 114-5, 118-9.

democraten bezoek van delegaties van zowel het IKV als Pax Christi Nederland en werden zij massaal met kaarten bestookt door de verschillende kernen. De christelijke vredesbeweging kon niet in alle gelederen van het CDA op steun rekenen. In een wetenschappelijk CDA-rapport over het kernwapenvraagstuk benadrukte de commissie van Henk Neuman dat de nucleaire afschrikking kon bijdragen aan de wereldvrede en stelde zij impliciet dat geloofsgenoten zonder gedegen kennis zich niet met de veiligheidspolitiek moesten bemoeien. Het IKV kwalificeerde het rapport-Neuman openlijk als ‘anti-Bijbels’ en vond het doordrenkt met vijandsdenken jegens de Sovjet-Unie. Er bevonden zich zoals gezegd ook een behoorlijk aantal sympathisanten in het CDA, zoals vicevoorzitter Hans de Boer, die zich wel konden vinden in de argumenten van het IKV. Belangrijk was dat fractieleider Ruud Lubbers ook afwerend stond tegenover het voortdurend spiegelen van de Sovjet-Unie op het nucleaire terrein, zodat hij in aanloop naar het dubbelbesluit voor de uitdaging stond om de eenheid in zijn partij terug te brengen.¹²⁰

Met een krappe meerderheid in de Tweede Kamer van slechts twee zetels zat het kabinet-Van Agt vanwege de verdeeldheid binnen het CDA wederom in een lastige positie. Vanaf begin oktober probeerde de CDA-fractie het aankomende plaatsingsbesluit te beïnvloeden. Zo ondernam minister van Defensie Scholten met toestemming van Van Agt en Van der Klaauw tevergeefs een poging de bondgenoten in de NAVO zover te krijgen om te komen tot een halvering van het pakket aan nieuwe kernwapens, waarbij Nederland bovendien enkele kerntaken zou mogen afstoten. Ondertussen kreeg Lubbers tegen het eind van de maand de CDA-fractie, overigens zonder medeweten van Scholten, uiteindelijk op één lijn: als belangrijkste vertrekpunt voor het plaatsingsbesluit zou de ‘eenzijdige nuloptie’ gelden. Dit hield in dat alleen indien de Sovjet-Unie het aantal SS-20-raketten zou terugbrengen de modernisering van de NAVO geen doorgang zou vinden.

Voor de grootste oppositiepartij de PvdA gaf de bekendmaking van de nieuwe CDA-koers aanleiding om een meer verregaand standpunt in te nemen over de modernisering. Onder invloed van atoompacifisten, zoals de nieuwe partijvoorzitter Max van de Berg, een fervent voorstander van het IKV-voorstel, ging fractieleider Den Uyl uiteindelijk akkoord met het vertrekpunt om het plaatsingsbesluit met minimaal twee jaar uit te stellen.¹²¹ Bovendien nam de PvdA het initiatief om samen met de kleine linkse partijen en de vredesbeweging – met inbegrip van het IKV, Pax Christi Nederland en Stop de Neutronenbom-Stop de

---

¹²⁰ IISG, Archief IKV, inv. nr. 132, 79/48: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Hoofdpunten kritiek op het CDA-rapport-Neuman; Van Diepen, *Hollanditis*, 119-21.

¹²¹ Van Diepen, *Hollanditis*, 127-8.

Kernwapenwedloop – op 24 november een demonstratie in Utrecht te organiseren tegen de modernisering. Onder het motto ‘Geen nieuwe kernwapens. Onderhandelen ja. Modernisering nee’ deden ongeveer 20.000 mensen mee aan de betoging. Namens het IKV sprak Faber met enige ironie over het feit dat de modernisering onder het mom van veiligheid gebeurde, maar dat de ‘warhoofden’ in de NAVO in wezen de bedoeling hadden om ‘beheerste nucleaire slagen’ te kunnen uitdelen. Ook wees hij in zijn toespraak op de succesvolle opiniepeiling van de IKV-kernen van de afgelopen maanden, waarbij 70% van de ondervraagden zich tegen nieuwe kernwapens had uitgesproken. In niet misstaande bewoordingen gaf ook Schouten, de woordvoerder van Stop de Neutronenbom, aan dat zijn organisatie zich verzette tegen de ‘heiligverklaring van de bereidwilligheid tot massavernietiging’, die een ‘atoomoorlog in Europa’ dichterbij zou brengen.¹²² Waar deze toespraken van de voornaamste vredesorganisaties nog inspeelden op de angst bij de gewone burger, was de toespraak van Henk Berkhof meer problematisch. De voorzitter van de Raad van Kerken stelde dat het CDA het aan zijn stand verplicht was om te streven naar de verwezenlijking van het ‘Koninkrijk Gods’, waarmee hij impliceerde dat christenen de kernwapens ethisch gezien per definitie moesten afwijzen. Naderhand sprak het IKV-Beraad intern zijn ongenoegen uit over dit optreden, dat tot veel verontwaardiging had geleid onder gelovigen en niet bepaald bevorderlijk was voor de vredesbeweging. Desondanks was het positief dat een breed front, inclusief de oppositie, de moderniseringskwestie twee weken voor het beslissende Kamerdebat op scherp had gezet.¹²³

Uiteindelijk behaalde de Nederlandse vredesbeweging niet het gewenste resultaat. Weliswaar had de druk vanuit het IKV op het CDA bijgedragen aan het feit dat het kabinet-Van Agt niet unaniem kon instemmen met het plaatsingsbesluit, maar een volledige afwijzing bleek niet mogelijk. Lubbers bracht Van Agt op het idee om begin december de hoofdsteden van de belangrijkste bondgenoten te bezoeken om hen te laten weten dat de Nederlandse regering zou aansturen op uitstel van het plaatsingsbesluit. Terwijl Van Agt zich volgens critici ‘als een confessionele kruisraket over de Atlantische Oceaan’ naar Washington begaf, sprak D’66 zich tegen de modernisering uit. Laurens Jan Brinkhorst (D’66) diende samen met Bram Stemerding (PvdA) vervolgens een motie in waarmee de regering in de aankomende NAVO-vergadering geen positief besluit mocht nemen over zowel de productie als de plaatsing van de nieuwe kernwapens. De motie behaalde een krappe meerderheid in de Tweede Kamer en zorgde ervoor dat de regering koos om een voorbehoud te maken bij het

---

¹²² ‘Massale afwijzing van atoomraketten in Nederland’, *De Waarheid*, 26 november 1979.

¹²³ Van Diepen, *Hollanditis*, 130; IISG, IKV, Archief IKV, inv. nr. 133, 80/3: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Vergadering van 6 januari 1980.

dubbelbesluit. Het IKV was allerminst tevreden met de gang van zaken. Het kabinet-Van Agt had volgens Ter Veer een ‘schone handenpolitiek’ gevoerd zonder een werkelijke bijdrage te leveren aan het ontwapeningsproces. Het feit dat de regering de voortgang van de gesprekken over wapenbeheersing tussen de Sovjet-Unie en de VS in de komende twee jaar zou afwachten was in dat opzicht slechts een bijverschijnsel.¹²⁴

Waar de Nederlandse vredesbeweging al vroeg actief was met de kruisrakettenkwestie, kwam het verzet in België maar moeilijk op gang. Zoals we eerder hebben kunnen zien hield de Belgische vredesbeweging zich al tijdens de neutronenbomkwestie met meerdere vredesvraagstukken bezig en was het politieke debat over de kernwapens dankzij de communautaire perikelen zeer beperkt geweest. Een eerste aanzet om de discussie over de kernwapens weer aan te zwingelen kwam dan ook pas in juli 1979 vanuit de (Vlaamse) BSP, toen Louis Tobback stelling nam tegen de plaatsing van kruisraketten op Belgisch grondgebied en de regering verzocht om een parlementair debat alvorens ook maar enig besluit zou worden genomen. Net als tijdens de neutronenbomkwestie voelde de nieuwe regering onder leiding van premier Wilfried Martens (CVP) er weinig voor om de besluitvorming over defensie uit handen te geven. Een bezoek van Henry Kissinger, de gewezen Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, aan Brussel begin september bracht de vredesorganisaties uiteindelijk in beweging. Tijdens een bijeenkomst van de NAVO verklaarde hij namelijk dat West-Europa geen hoge verwachtingen moest koesteren van de Amerikaanse atoomparaplu in het geval een nucleair conflict met de Sovjet-Unie zou ontstaan. Europa moest daarom binnen afzienbare tijd over een eigen moderne kernmacht beschikken, waarvoor een positief plaatsingsbesluit in december nodig was. Zijn Belgische collega Simonet reageerde opgetogen, maar was niet ten onrechte beducht voor een ‘herhaling van de neutronenbomepisode’ en de bijbehorende ‘Sovjetpropaganda’. Onbedoeld had Kissinger met zijn komst naar de hoofdstad de vredesbeweging weer wakker geschud.¹²⁵

In Vlaanderen nam het OCV in het kader van de jaarlijkse VN-ontwapeningsconferentie het voortouw met een petitiecampagne voor een zogenoemd ‘tien puntenprogramma’, waarin het Vlaamse overlegorgaan opende met het afwijzen van de nieuwe kernwapenwedloop. Net als het IKV was het OCV tegen de invoering van de SS-20-raketten door de Sovjet-Unie en de aanstaande modernisering van de NAVO. Maar het eisenpakket van het OCV was in bepaalde opzichten ook een stuk breder. Zo verwachtte het OCV van de

---

¹²⁴ Van Diepen, *Hollanditis*, 130-2; Van Eenennaam, *Achtenveertig kruisraketten*, 74-84; Ben ter Veer, ‘IKV en de rondreis van Van Agt’, *Trouw*, 18 december 1979.

¹²⁵ Marc Heirman, *Het Belgisch Rakettendossier, 1979-1985* (Antwerpen, 1985) 16-7; André De Smet, ‘Hoe uit het slop geraken’, *Vrede* 22 (okt. 1979) 3; Stouthuysen, *In de ban van de bom*, 86-7.

regering het stimuleren van nieuwe ontwapeningsgesprekken met het Warschaupact, de vermindering van troepen en bewapening in Centraal-Europa, de beteugeling van de Belgische wapenhandel, een fundamenteel debat over het Belgische defensiebeleid en aandacht voor vredesonderzoek en -onderwijs. De vele eisen getuigden van een brede kijk op de vredesvraagstukken, maar ook van een voortzetting van de strategie ten tijde van de neutronenbomkwesitie. Zo kan enerzijds worden betwijfeld of het OCV wel in staat was zijn speerpunten voldoende duidelijk te maken. Anderzijds moest het OCV wel schipperen tussen de belangen van de aangesloten vredesorganisaties. In ieder geval was Pax Christi Vlaanderen bereid de petitiecampagne te steunen en volgden op initiatief van plaatselijke comités soortgelijke acties in Gent, Antwerpen en Brugge.¹²⁶

Terwijl het OCV zoveel mogelijk handtekeningen probeerde te verzamelen, legden de Waalse vredesorganisaties de basis voor een grote internationale demonstratie in Brussel, waar het hoofdkwartier van de NAVO was gevestigd. Het feit dat het CNAPD samenwerking zocht met de West-Duitse vredesorganisaties was allerm minst vreemd; in de Bondsrepubliek zouden vrijwel alle 108 Pershing II-raketten geplaatst worden. Volgens De Graaf vormde dit ook de reden dat het Warschaupact allereerst invloed probeerde uit te oefenen op de West-Duitse vredesbeweging. Vooral vanuit de DDR waren de *Friedensrat*, de afdeling West-Europa van het Russische Centraal Comité en de Oost-Duitse eenheidsvakbond (FDGB) in staat om via een bestaand netwerk van communistische vredesactivisten contacten te leggen met relevante organisaties in de Bondsrepubliek.¹²⁷ Hieruit blijkt dat de eerder genoemde kritische houding binnen het OCV tegenover deelname aan de demonstratie achteraf gezien niet ongegrond was. Met de oprichting van het VAKA was vervolgens in feite al sprake van een overgang van de hegemonie in de Vlaamse antikernwapenbeweging. Het VAKA was vastbesloten om samen met de Waalse en West-Duitse vredesorganisaties de organisatie voor de betoging in zeer korte tijd rond te krijgen, terwijl het OCV aan de zijlijn bleef staan.

Enkele weken voor de beslissende NAVO-top bevond België zich volgens de Groningse polemoloog Hylke Tromp in een cruciale positie. Het was namelijk reeds duidelijk dat de Nederlandse regering gezien de positie van het CDA niet zou kunnen instemmen met de productie en plaatsing van de nieuwe kernwapens. Als België de NAVO-plannen ook zou afkeuren, dan was de kans klein dat de kernwapens er inderdaad zouden komen. De Bondsrepubliek had haar positie ten aanzien van de modernisering namelijk afhankelijk gemaakt

---

¹²⁶ Heirman, *Het Belgisch Raketendossier*, 20-1; Stouthuysen, *In de ban van de bom*, 87.

¹²⁷ De Graaf, *Over de Muur*, 101-3. Het Centraal Comité fungeerde als het belangrijkste besturende orgaan van de CPSU en bleef onder meer via de *Westabteilung* in de DDR op de hoogte van de ontwikkelingen in West-Europa.

van de houding van de kleine landen.¹²⁸ Zowel de vredesorganisaties als de oppositionele politieke partijen voerden logischerwijs de druk op de regering op. Pax Christi Vlaanderen verzocht de CVP nadrukkelijk om eerst te onderhandelen met de Sovjet-Unie voordat de wapenwedloop zou worden voortgezet. Ook schreef de katholieke vredesorganisatie de Vlaamse parlementsleden aan met het verzoek om een parlementair debat en uitstel van het plaatsingsbesluit af te dwingen. In het kader van de 11 november vieringen, ter herdenking van het einde van de Eerste Wereldoorlog, verklaarden de Volksunie (VU) en de KPB zich openlijk tegenstander van zowel de plaatsing van de kruisraketten op eigen bodem als het NAVO-plan in zijn geheel. Tenslotte volgden een week later de Vlaamse Socialisten, die tevens het gebrek aan informatie vanuit de regering betreurden. De regering-Martens bleek ondanks deze toenemende druk slechts bereid om het parlement te raadplegen, maar twijfelde niet om in te stemmen met de modernisering.¹²⁹

Waar tijdens de neutronenbomkwesitie een werkelijk politiek debat nog uitbleef, liep de spanning in het parlement ditmaal wel op toen op 6 en 7 december het moderniseringsvraagstuk uitvoerig aan bod kwam. Dit had niet alleen te maken met de acties van de vredesbeweging, maar ook met het feit dat de regering-Martens nog slechts enkele dagen had om haar definitieve positie te bepalen. De parlementsleden De Croo (PVV), Tobback (BSP), Van Geyt (KPB), Van Grembergen (VU), Peeters (CVP) en Demeester (CVP) riepen de regering via een interpellatie ter verantwoording over de mogelijke opstelling van kruisraketten in België. De CVP-ers waren daarbij de enigen die niet namens de gehele fractie spraken. Blijkbaar worstelde de Vlaamse christelijke partij net als het CDA in Nederland met de kernwapenproblematiek. Nog altijd had de CVP geen officieel standpunt ingenomen. Renaat Peeters achtte het ontoelaatbaar dat België over vaste lanceerinstallaties zou beschikken voor in wezen offensieve kernwapens, die niet louter hoefden te dienen voor de afschrikking maar ook daadwerkelijk gebruikt konden worden in een beperkte kernoorlog. Wivina Demeester, die tevens als bestuurslid voor Pax Christi Vlaanderen actief was, riep in een emotioneel geladen betoog de regering op om eens grondig na te denken over zowel de moraal en ethiek van de opstelling als van het mogelijke gebruik van deze wapens. Zij vond dat de christendemocraten zich los moesten maken van de ‘angst voor de totale vernietiging van de mensheid’. Wederzijdse vermindering van kernwapens in Oost en West was volgens haar de enige weg naar een nucleair evenwicht. Vrijwel alle interpellanten met uitzondering

---

¹²⁸ Hylke Tromp, ‘België speelt een cruciale rol in beslissing van nieuwe raketten, want Nederland zegt neen’, *Spectator*, 24 november 1979.

¹²⁹ Heirman, *Het Belgisch Rakettendossier*, 21-7.

van De Croo drongen aan op een uitstel van het plaatsingsbesluit met minstens zes maanden. Minister van Buitenlandse Zaken Simonet en de nieuwe minister van Defensie José Desmarets verdedigden de modernisering met het argument dat de NAVO vanuit een militairsterke positie moest kunnen onderhandelen met de Sovjet-Unie. De VU, KPB en de BSP zagen dit compleet anders en dienden een motie in met de strekking dat eerst onderhandeld diende te worden voordat enig besluit zou worden genomen.¹³⁰

Gezien het feit dat politiek gezien de kansen nog open lagen had de vredesbeweging met de internationale betoging in Brussel op 9 december een laatste mogelijkheid om de regering-Martens onder druk te zetten. Op een koude, regenachtige en winderige dag begaven zich volgens het VAKA en CNAPD naar schatting 50.000 demonstranten door de straten van de hoofdstad. Vooraf hadden beide vredesorganisaties duidelijke afspraken gemaakt over het vervoer, de optochten van de verschillende gewesten en buitenlandse delegaties, de leuzen, de verkoop van badges en stickers, en de sprekers, onder wie zich verschillende politici bevonden. Zo gingen de demonstranten uit voornamelijk de Bondsrepubliek, maar bijvoorbeeld ook uit Denemarken, Nederland en Groot-Brittannië, voorop en volgden een lange stroom van vredesactivisten uit Vlaanderen en Wallonië. De toegestane ordewoorden waren ‘Geen atoomwapens in België’, ‘Onderhandelen nu’, ‘Atoomvrije zone in Europa’, ‘Stop de bewapeningswedloop’, ‘Geen nieuwe atoomwapens in Europa (Pershing-II en Cruise)’ en ‘Afbouw SS-20 en andere atoomwapens’. Toch bleek onder de Vlamingen de leuze ‘Weg met die bommen, godverdomme’ het meest populair en eisten de demonstranten het vertrek van de ministers Simonet en Desmarets. Verschillende politici die zich hadden uitgesproken tegen de kernwapens, zoals Tobback en Demeester, liepen mee met de optocht en spraken de menigte toe. Volgens De Smet, die namens Vrede actief was binnen het VAKA, was het bewijs geleverd dat de Belgische bevolking tegen de nieuwe kernwapens was. Zeer positief was hij over de deelname van maar liefst tachtig organisaties, waaronder de socialistische en christelijke vakbonden ABVV en ACW.¹³¹ Het grote animo onder activisten uit andere landen was ook een bijzonder gegeven en toonde eens te meer aan dat de vredesbeweging een grensoverschrijdende dimensie had..

---

¹³⁰ Ibidem, 32-3; Handelingen van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, vergaderjaar 1979-1980, 7 december 1979. Online toegang via: https://sites.google.com/site/bplenium/proceedings/1979/k00781622/k00781622_06 (7-3-2013) 419.

¹³¹ Amsab-Antwerpen, Archief van het Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens (VAKA) 1968-1994, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering VAKA en CNAPD van 29 november 1979; ‘Massaal protest tegen bewapening’, *De Standaard*, 10 december 1979; ‘Tienduizenden zeggen ‘nee’ aan A-wapens’, *De Morgen*, 10 december 1979; André De Smet, ‘Het bewijs is geleverd : ons volk zegt neen aan de atoomraketten’, *Vrede* 22 (dec. 1979) 3.

Opvallend was dat net als ten tijde van de demonstratie tegen de neutronenbom in mei 1978 de deelname uit Vlaanderen aanmerkelijk groter was dan uit Wallonië. Op het eerste gezicht is dit niet zo vreemd gezien de demografische voorsprong van Vlaanderen destijds. In de periode 1978-1980 woonde circa 57% van de Belgische bevolking in het Vlaamse gewest en slechts 32% in het Waalse gewest.¹³² Toch bieden Vlaamse onderzoekers zoals Stouthuysen en Erik Van den Begin ook andere verklaringen voor het feit dat de Vlaamse vredesbeweging van begin af aan het grootste aandeel had in het verzet tegen de kernwapens.

Volgens Stouthuysen lag de mobiliseringsgraad van de Waalse vredesbeweging tijdens de antirakettenbetogingen op niet meer dan 20 tot 25% van de gehele Belgische vredesbeweging. De verschillende samenwerkingsverbanden van de Vlaamse vleugel, het OCV en het VAKA, hadden het voordeel dat zij konden steunen op een groot aantal lokale vredescomités, die in Wallonië vrijwel ontbraken. Zo fungeerden vele wereldwinkels tot in de kleinste Vlaamse gemeenten als plaatselijke contactadressen, provinciale secretariaten en vergaderplaatsen voor het VAKA. Begin jaren zeventig waren nationaal georganiseerde vredesorganisaties zoals UBDP/BUVV en Pax Christi België reeds opgesplitst in Nederlands- en Franstalige vleugels, wat gevolgen had voor de subsidieregeling voor vormingsactiviteiten. Pax Christi Vlaanderen kon mede dankzij de subsidies van de Vlaamse overheid uitgroeien tot één van de belangrijkste vredesorganisaties en invloed uitoefenen op zowel de politiek als de katholieke bevolking. Het VAKA maakte in tegenstelling tot het Waalse CNAPD weliswaar geen aanspraak op subsidies, maar wist dankzij lidmaatschapsgelden, de verkoop van actiemateriaal en de werving van vrijwilligers financieel rond te komen. De pragmatische houding van de Vlaamse organisaties ten aanzien van de organisatie en financiering van de campagne droeg volgens Stouthuysen bij aan het succes in Vlaanderen.¹³³

Vanuit een ander perspectief verklaarde Van den Begin de prominente rol van de Vlaamse vredesbeweging. Terwijl Wallonië beschikte over een van oudsher sterke wapenindustrie, kende Vlaanderen sinds de Eerste Wereldoorlog een pacifistische en antimilitaristische traditie. In de nasleep van de loopgravenoorlog groeide de overtuiging in Vlaanderen dat hoofdzakelijk Vlaamse frontsoldaten het slachtoffer waren geweest onder het Franstalige gezag van het Belgische leger. De afkeer tegen oorlog en bewapening was in Vlaanderen sindsdien veel sterker dan in Wallonië. Halverwege de jaren zeventig vertaalde dit zich bijvoorbeeld in het verzet van de Vlaamse vredesbeweging tegen de aankoop van nieuwe

---

¹³² Studiedienst van de Vlaamse regering, 'Bevolking per gewest, 1980-2012' <http://aps.vlaanderen.be/svr/demografie.html> (8-3-2013). De overige 11% was woonachtig in het Brusselse gewest.

¹³³ Stouthuysen, *In de ban van de bom*, 82-9; Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 75.

gevechtsvliegtuigen door de Belgische regering, waar de Waalse wapenindustrie juist van kon profiteren. De Belgische historicus Luc Vandeweyer constateerde dat de bewapeningsproblematiek vanaf deze periode steeds meer gecommunautariseerd raakte. Eind jaren zeventig waren volgens Van den Begin het OCV en het VAKA meer pragmatisch en actiegericht in hun strategie tegen de kernwapens dan het CNAPD. De Waalse tegenhanger, die weliswaar het initiatief had genomen voor de internationale betoging in Brussel, gold als meer centralistisch en legde zich meer toe op studies naar de vredesproblematiek. Feitelijk betekende de opkomst van het VAKA daarom een belangrijke verandering voor zowel de Vlaamse als de gehele Belgische vredesbeweging.¹³⁴

Vergelijkbaar met de situatie in Nederland moest de Belgische regering uiteindelijk een compromis sluiten. De interne verdeeldheid binnen de regeringspartijen was met uitzondering van de Waalse liberale partij *Fédéralistes Démocrates Francophones* (FDF), die volledig achter de modernisering stond, zo groot dat een vertrouwensmotie werd gekoppeld aan de stemming over de interpellaties van het afgelopen Kamerdebat. Daags voor de stemming toonde de CVP, op dat moment veruit de grootste politieke partij, zich bereid om de mogelijkheid open te houden van de modernisering af te zien als voldoende vorderingen zouden worden gemaakt in de onderhandelingen over wapenvermindering met de Sovjet-Unie. Een meerderheid van de christendemocratische en socialistische partijen bleek op het allerlaatste moment – de stemming vond op 12 december vlak voor de NAVO-top plaats – bereid om een nieuwe politieke crisis af te wenden. Zodoende maakte België een voorbehoud bij het NAVO-dubbelbesluit en stelde zij het plaatsingsbesluit met zes maanden uit. Het VAKA kon zich net als het IKV gaan opmaken voor een langdurige campagne.¹³⁵

Terugkijkend op het ontstaan van de antikernwapenbewegingen in Nederland en België valt op dat sinds eind jaren vijftig het verzet tegen de kernwapens enorm was gegroeid en geprofessionaliseerd. De anti-atoommarsen tegen ondermeer de kernproeven konden in de vroege jaren zestig met enkele uitschieters doorgaans slechts rekenen op enkele duizenden deelnemers, maar vielen in het niet bij de Paasmarsen in Groot-Brittannië. Het verzet tegen kernwapens onder voornamelijk jongeren was tot dan toe geïsoleerd van kerken, vakbonden en politieke partijen, zodat de politieke invloed beperkt bleef. Na de heropleving van de antikernwapenbeweging eind jaren zeventig gingen de vredesorganisaties veel gericht te werk en waren zij in staat om grote massale acties op touw te zetten. Zo groeide in Nederland

---

¹³⁴ Erik Van den Begin, *De vredesbeweging in Vlaanderen* (Antwerpen, 1983) 5-13; Vandeweyer, 'Katholieke vredesactie in een post-conciliaire tijd, 1963-1989', 204-5.

¹³⁵ Heirman, *Het Belgisch Raketendossier*, 35-8; Rik Coolsaet, *België en zijn buitenlandse politiek, 1830-1990* (Leuven, 1998) 433.

het verzet tegen de neutronenbom tot een niet eerder gekende omvang dankzij een intensieve en brede samenwerking van Stop de Neutronenbom, IKV en Pax Christi Nederland. De druk op het CDA vanuit de christelijke vredesorganisaties zorgde mede voor een grote politieke discussie en het vertrek van minister Kruisinga. In België bleef het dankzij de communautaire problemen op politiek vlak rustig, ondanks de grootschalige acties van het CNAPD en het OCV. Toen eenmaal duidelijk werd dat onderdelen van de neutronenbom in productie zouden worden genomen, verschoof de aandacht naar de kernwapenwedloop en de plaatsing van nieuwe middellange afstandsruketten. In Nederland nam het IKV de leiding in het protest in een periode dat een sterke organisatorische uitbouw plaatsvond en Stop de Neutronenbom een terugval kende. Wederom waren de ogen gericht op het CDA, maar ook andere politieke partijen werden betrokken bij de eigen campagne voor eenzijdige ontwapening middels het Overlegorgaan tegen de Kernbepapening. In België profiteerde het nieuw opgerichte VAKA in zekere zin van de terughoudendheid van het OCV om aan een internationale demonstratie deel te nemen en kon daarom een voorname rol opeisen in Vlaanderen, waar de vredesbeweging historisch gezien meer ontwikkeld was dan in Wallonië. Zowel de Nederlandse als Belgische vredesbeweging was ondanks de steun van tal van organisaties, kerken en politieke partijen niet in staat om de regering tot een volledige afwijzing van het NAVO-dubbelbesluit te dwingen. Toch waren de Nederlandse en Belgische regering zodanig onder de indruk van het protest onder de bevolking dat zij een definitief besluit over de kruisruketten op de lange baan schoven. De ‘lange mars door de instituties’¹³⁶ was in IKV-termen nog maar net begonnen.

---

¹³⁶ Deze aanduiding is afkomstig van Rudi Dutschke, de leider van de West-Duitse studentenbeweging eind jaren zestig, waarmee hij – refererend naar de lange mars van Mao Zedong in 1934 – destijds een strategie voor ogen had om van binnenuit de maatschappij radicaal te veranderen. Vanaf de jaren zeventig werd deze uitdrukking synoniem voor de buitenparlementaire actie van de nieuwe sociale bewegingen.

4 | Uitbouw en internationalisering van het protest

Het dubbelbesluit betekende een klap in het gezicht van de vredesbewegingen. Feitelijk waren de NAVO-lidstaten akkoord gegaan met de modernisering van het kernwapenarsenaal indien de onderhandelingen over wapenbeheersing tussen de Sovjet-Unie en de VS geen uitkomst zouden bieden. De kansen op een politieke doorbraak in de wapenwedloop waren eind 1979 vrijwel nihil. Op Eerste Kerstdag viel het Rode Leger Afghanistan binnen om een einde te maken aan een islamitische opstand die de positie van het communistische regime in gevaar bracht. Voor de Amerikaanse president Carter vormde de Sovjetinval een belangrijke reden om af te zien van ratificatie van het SALT II-verdrag voor de wederzijdse beperking van strategische kernwapens.¹³⁷ Zodoende leek het ook uitgesloten dat de grootmachten op korte termijn aan tafel zouden schuiven om over het terugdringen van de tactische kernwapens of meer specifiek de Amerikaanse en Russische middellange afstandsruketten te onderhandelen. De verslechterde internationale situatie zorgde er voor dat de verwezenlijking van een kernwapenvrije wereld, waar het IKV en het VAKA naar streefden, een haast onmogelijke opgave was geworden. Toch begonnen de antikernwapenbewegingen zich in de jaren 1980-1981 niet alleen op nationaal maar ook op internationaal vlak te profileren met als resultaat een golf van massabetogingen in verschillende Europese hoofdsteden in het najaar van 1981. De vraag doemt op hoe de van oorsprong nationale campagnes van het IKV en het VAKA al vroeg in een internationaal kader kwamen te staan. Volgens sommige auteurs gold het IKV als lichtend voorbeeld in het buitenland en als de drijvende kracht achter de internationalisering.¹³⁸ Betekende dit ook dat de Nederlandse en Belgische vredesbeweging meer naar elkaar toegroeiden of behielden zij een eigen karakter?

4.1 De strategie na het NAVO-dubbelbesluit

Het uitstel van het besluit over de plaatsing van de kruisruketten door de Nederlandse en Belgische regering vroeg om een adequate strategie vanuit de vredesbewegingen. Aangezien in Nederland het plaatsingsbesluit met twee jaar was uitgesteld, diende het IKV zich volgens Faber te concentreren op de landelijke verkiezingen in mei 1981. Het nieuwe kabinet zou zich namelijk moeten uitspreken over de plaatsingskwestie en daarom was het van belang om in aanloop naar de verkiezingen de houding van de politieke partijen tegenover het veiligheidsbeleid te beïnvloeden. In de tussenliggende periode moest het IKV bovendien meer

---

¹³⁷ The Harvard University Study Group, *Living with Nuclear Weapons*, 98.

¹³⁸ De Graaf, *Over de Muur*, 99; Van Diepen, *Hollanditis*, 266; Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 3.*, 233; Everts & Walraven (eds.), *In actie voor een vredesklimaat*, 115-7.

herkenbaar worden voor de achterban en uitvinden wie de bondgenoten zouden zijn in het heetst van de strijd.¹³⁹ Uiteraard gold dit net zo goed voor de Belgische vredesbeweging. Het VAKA was in tegenstelling tot het IKV nog in de opbouwfase en moest rekening houden met het feit dat de Belgische regering binnen een half jaar een besluit kon nemen over de kruisraketten. Zodoende lag de prioriteit van het Vlaamse actiecomité bij de voorbereiding van verschillende activiteiten in het voorjaar van 1980.¹⁴⁰

De eerste maanden na het dubbelbesluit stonden voor het VAKA eigenlijk in het teken van de uitbouw van de campagne. Op provinciaal niveau ontstonden verschillende secretariaten, die ondersteuning konden bieden aan de Nationale Stuurgroep. Daarnaast deed het VAKA in *De Vlaamse Vredeskrant*, een speciale driemaandelijkse uitgave voor de Vlaamse vredesbeweging, een oproep om op plaatselijk niveau zoveel mogelijk ‘pluralistische’ groepen te vormen. De belangrijkste doelstellingen voor de uitbouw van de campagne waren het voortzetten van een georganiseerde beweging, verdieping door informatiewerk, het ontwikkelen van een gecoördineerd actieprogramma en de internationalisering van de beweging.¹⁴¹ Eind februari voerden het VAKA en het CNAPD in Brussel reeds een eerste verkennend gesprek met vertegenwoordigers van het Overlegorgaan tegen de Kernbewapening om te kijken of het mogelijk was de samenwerking met de Nederlandse vredesbeweging te bevorderen en of men tot zelfde acties kon komen. Namens het Overlegorgaan zouden voortaan de PPR, de CPN en Pax Christi Nederland het contact met de Belgische vredesbeweging onderhouden.¹⁴²

De belangrijkste activiteiten van het VAKA in het voorjaar van 1980 betroffen de organisatie van een nationaal forum met deskundigen en politieke partijen, een betoging bij de militaire basis Kleine Brogel en een nieuwe petitieactie. Deze acties stonden nog los van de campagne in Nederland en waren primair bedoeld om een opschorting van het plaatsingsbesluit met twee jaar af te dwingen. De Belgische regering moest dus op z'n minst het voorbeeld van Nederland volgen om een verstandig besluit te kunnen nemen. Mede dankzij de Sovjetinvasie in Afghanistan was beduidend meer tijd nodig voor het op gang brengen van een bilateraal onderhandelingsproces over wapenvermindering. Terwijl het VAKA bezig was met de voorbereiding van de activiteiten trad de regering-Martens II begin april al na negen

---

¹³⁹ IISG, Archief IKV, inv. nr. 133, 80/3: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Mient Jan Faber, ‘De IKV-campagne na het moderniseringsbesluit’, 6 januari 1980.

¹⁴⁰ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 29 januari 1980.

¹⁴¹ VAKA, *De Vlaamse Vredeskrant : Intern Bulletin* (april 1980).

¹⁴² Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 97.3: Ingekomen stukken vanuit Nederland. Verslag van de Nederlands-Belgische samenkomst, 29 februari 1980.

maanden af over een voorstel tot staats hervorming. De regeringscrisis overschaduwde de kruisrakettenkwes tie en zorgde ervoor dat onder de bevolking weinig animo was om aan de acties van het VAKA deel te nemen.

Voor het nationaal forum, dat op 26 april in Brussel plaatsvond, werkte het VAKA samen met het CNAPD, het CPD en het OCV. Met de laatstgenoemde organisatie had het VAKA inmiddels weer vrede gesloten sinds de verdeeldheid over de demonstratie tegen het dubbelbesluit.¹⁴³ Over de invloed van het forum op de politiek kan worden getwijfeld. Ondanks de enkele honderden deelnemers waren de aanwezige politici, zoals Van Geyt (KPB), Tobback (SP) en Demeester (CVP), bekende tegenstanders van de modernisering. Blijkbaar waren de voorstanders niet bereid om zich het vuur aan de schenen te laten leggen. Op 3 mei volgde een betoging met slechts 4.000 demonstranten bij Kleine Brogel, een mogelijke installatieplaats voor de kruisraketten. Ditmaal gaven de politieke partijen, met uitzondering van de CVP, vooraf een persconferentie en eisten enkele politici uitstel van het plaatsings-besluit. Achteraf was het VAKA niet tevreden. Het gebrek aan belangstelling lag aan het feit dat de voorbereiding laat begonnen was, beperkte financiële middelen voorhanden waren en onvoldoende rekening was gehouden met de jaarlijkse betoging van de arbeidersbeweging op 1 mei.¹⁴⁴ Tenslotte overhandigde het VAKA in juni een petitielijst met ruim 50.000 handtekeningen aan de nieuwe regering-Martens III. De regering gaf uiteindelijk gehoor aan de eis tot uitstel van het VAKA, hoewel de acties niet allemaal naar wens waren verlopen. Voor de eisen aan de regering op de middellange termijn, te weten het voeren van een zelfstandige vredespolitiek ten aanzien van de wapenwedloop en het betrekken van het parlement bij de besluitvorming over het buitenlandse beleid, zou het VAKA voortaan effectiever te werk moeten gaan.¹⁴⁵

Het mobiliseren van de bevolking was in deze periode allesbehalve een eenvoudige opgave voor het VAKA, dat nog vol in ontwikkeling was. De uitdaging was vooral om via bestaande organisaties mensen te interesseren om in actie te komen en de publieke opinie mee te krijgen. Volgens Vandeweyer slaagde het VAKA er in deze eerste maanden niet in om de krachten van de traditionele vredesorganisaties te bundelen. Zo bestond binnen de katholieke gemeenschap argwaan tegenover de hernieuwde agitatie tegen de kernwapenwedloop en het linkse gedachtegoed van het VAKA, wat ervoor zorgde dat Pax Christi Vlaanderen – de

---

¹⁴³ Het VAKA en het OCV hadden besloten dat de organisaties binnen het VAKA tevens lid zouden zijn van het bredere OCV. Waar het OCV de algemene strategie van de Vlaamse vredesbeweging zou vaststellen, was VAKA primair verantwoordelijk voor de verschillende acties. In de praktijk was zodoende sprake van een sterke wisselwerking tussen het VAKA en het OCV.

¹⁴⁴ Ibidem; Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 11 april en 14 mei 1980; 'Met 4000 tegen de kernraketten', *De Morgen*, 5 mei 1980.

¹⁴⁵ Heirman, *Het Belgisch Raketendossier*, 43-4.

grootste vredesorganisatie destijds – voorlopig slechts waarnemend lid wilde zijn van de nieuwe vredeskoepel.¹⁴⁶ Het katholieke dagblad *Gazet van Antwerpen* publiceerde medio april 1980 zelfs een artikelenreeks, getiteld ‘Agitatie is hun beroep’, met de aantijgingen dat het VAKA nauwe banden onderhield met het Kremlin en dat De Smet, de medeoprichter van het VAKA, eigenlijk als brein fungeerde achter de communistische samenwerking. Het VAKA reageerde verontwaardigd op de beschuldigen, die naar eigen zeggen enkel bedoeld waren om de vredesbeweging in diskrediet te brengen en het bestaande veiligheidsbeleid te legitimeren. De Nationale Stuurgroep eiste dan ook een rectificatie, waar de Antwerpse krant niet mee instemde. Daarop spande het VAKA zelfs een proces aan, maar tegen het eind van het jaar wees het Hof van Beroep de aanklacht af.¹⁴⁷ Dit optreden laat zien dat het VAKA er alles aan deed om vooral geen ‘communistisch etiket’ opgeplakt te krijgen.

Hoewel de campagne van het IKV al meer dan twee jaar onderweg was, had het vredesberaad met soortgelijke problemen te maken. Het voornaamste probleem vormde de spanningen tussen het IKV en de negen aangesloten kerken. Weliswaar mocht het IKV een zelfstandige koers varen, maar juist de verandering van een educatieve naar een actiegerichte strategie had de onderlinge verhoudingen geen goed gedaan. Het IKV had zich in aanloop naar het NAVO-dubbelbesluit al laten gelden als een politieke actiegroep met gedegen kennis over de kernwapenproblematiek, terwijl de kerken van oudsher niet gewend waren om zich in politieke discussies te mengen. IKV-Beraadslid Henk Gerritsma meende dat het IKV mensen teveel voor een keuze plaatste van voor of tegen de kernbewapening.¹⁴⁸ Faber zag daarentegen juist een politieke rol weggelegd voor de kerken. Het IKV zou politiek veel sterker staan als de kerken zich unaniem achter het IKV-voorstel voor eenzijdige ontwapening zouden scharen. Bovendien was de relatie met de kerken op meerdere vlakken van belang: zo droegen de kerken financieel bij aan de campagne en konden zij ook inhoudelijk werk verrichten zoals het op gang brengen van discussies binnen de eigen gemeenten.¹⁴⁹ Daarvoor begon het IKV in het voorjaar van 1980 een rondgang langs de kerken. Het gewenste resultaat bleef uit: van de drie grote kerkgemeenschappen steunde alleen de Hervormde Kerk het IKV-

---

¹⁴⁶ Vandeweyer, ‘Katholieke vredesactie in een post-conciliaire tijd, 1963-1989’, 210-1.

¹⁴⁷ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 37.1: De reactie van VAKA op een artikelenreeks in de *Gazet van Antwerpen*; Idem, 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergaderingen van 22 april, 30 mei, 29 juli, 27 november 1980 en 13 februari 1981.

¹⁴⁸ ‘Gereformeerde Synode neemt afstand tot IKV’, *Trouw*, 8 maart 1980.

¹⁴⁹ IISG, Archief IKV, inv. nr. 133, 80/15: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Wilke Schram, ‘Het IKV-beraad tussen de kerken en de campagne?’, ongedateerd; Idem, inv. nr. 133, 80/18: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Vergadering van 19 maart 1980.

voorstel. De kans voor het IKV om vanuit de kerken werkelijk druk uit te oefenen op het CDA, waarmee de relatie sinds het dubbelbesluit broos was, leek daarmee verkeken.¹⁵⁰

Ondanks het gebrek aan steun vanuit de kerken hield het IKV vast aan de politieke strategie in aanloop naar de verkiezingen. Het plan van het IKV was om via de plaatselijke kernen contact te leggen met de politieke partijen. De gesprekken moesten in de eerste plaats vooral als kennismaking dienen en wederzijds begrip scheppen over de houding ten opzichte van de kernwapenproblematiek. De volgende stap was om te kijken hoe de politieke partijen hun standpunten over het veiligheidsbeleid in hun verkiezingsprogramma konden oprekken. Het IKV maakte daarbij onderscheid tussen een bijdrage aan de uitvoering van het NPV en de bestrijding van *counterforce weapons*, ofwel kernwapens waarmee militaire doelen op afstand konden worden aangevallen. Net als het VAKA was het IKV een voorstander van een zelfstandige vredespolitiek, waarin beide speerpunten aandacht zouden moeten krijgen. Als theoretische onderbouwing gold de zogenoemde ‘kleine landenpolitiek’, waarbij Nederland alleen in samenwerking met andere kleine landen een tegenwicht zou kunnen bieden aan de machtspolitiek van de grote landen.¹⁵¹

Om gestalte te geven aan deze kleine landenpolitiek richtte het IKV zich niet alleen op de Belgische vredesbeweging, maar ook op ontwikkelingsorganisaties. Zo zocht het IKV in het voorjaar contact met de Nederlandse Organisatie voor Internationale Bijstand (NOVIB), aangezien deze organisatie zich reeds had beziggehouden met de omstreden relatie tussen westerse bedrijven en Derde Wereldlanden inzake de ontwikkeling van kernenergie.¹⁵² Het IKV zag gezien de gevaren van de vreedzame handel in nucleaire technologie de mogelijkheid om samen met de NOVIB tot een brede actie te komen in het kader van de Tweede Toetsingsconferentie van het NPV, die van 11 augustus tot 5 september 1980 in Genève plaatsvond. Enkele weken voor de conferentie liet minister van Buitenlandse Zaken Van der Klaauw het IKV weten dat concrete initiatieven ten aanzien van het kernwapenprobleem op dit podium ongepast waren, maar dat hij wel zou aandringen op het belang van de onderhandelingen over de middellange afstandswapens.¹⁵³ Op 19 augustus organiseerden het IKV en de NOVIB een kleinschalige demonstratie in Den Haag langs de ambassades van de VS,

---

¹⁵⁰ ‘Gereformeerde Synode neemt afstand tot IKV’, *Trouw*, 8 maart 1980; ‘Hervormde Synode wil kernwapens land uit’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 22 november 1980; ‘Bisschoppen niet achter eenzijdige ontwapening van IKV/Pax Christi’, *De Telegraaf*, 3 maart 1981.

¹⁵¹ IISG, Archief IKV, inv. nr. 133, 80/22: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Mient Jan Faber, ‘Een benadering van afdelingen van politieke partijen’, 22 februari 1980.

¹⁵² IISG, Archief IKV, inv. nr. 190, 80/39: Werkgroep Politieke Aktie Kernen, dec. 1979-mei. 1980. Verslag bezoek IKV aan de NOVIB, 22 april 1980.

¹⁵³ IISG, Archief IKV, inv. nr. 133, ongenummerd: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Briefwisseling tussen Mient Jan Faber en minister van Buitenlandse Zaken Chris van der Klaauw, juni-juli 1980.

de Sovjet-Unie, Frankrijk en Pakistan. Op elke ambassade voerde het IKV een gesprek over welke stappen de betreffende kernmacht zou moeten nemen. Voor het IKV vormde de demonstratie de eerste aansprekende actie van het jaar binnen de uitgestippelde politieke strategie. Toch bleek uit de gesprekken dat het moeilijk was om het IKV-voorstel voor eenzijdige ontwapening op te hangen aan het NPV, dat slechts bedoeld was om de verspreiding van kernwapens tegen te gaan.¹⁵⁴ Tenslotte betekende de samenwerking met de NOVIB ook een verbreding van de oorspronkelijke campagne. Net zoals het OCV tijdens de neutronenbomkwestie had gedaan, legde het IKV het verband tussen bewapening en onderontwikkeling in de Derde Wereld en bestond het risico dat de acties zouden ‘vervagen en versnipperen’.¹⁵⁵

Van een vervaging van de IKV-campagne zou het in aanloop naar de verkiezingen weliswaar niet komen, maar Verkuil is wel van mening dat sprake was van een zekere stagnatie. Zo was het IKV er niet in geslaagd om naast de kerken significante steun te verwerven binnen de gezondheidszorg, de krijgsmacht en de vakbeweging. Het aantal kernen was daarentegen fors gestegen, maar door de autonome positie ten opzichte van de bestuursorganen van het IKV was het maar moeilijk om acties te organiseren en te coördineren.¹⁵⁶ Veel zorgwekkender was de houding van de politieke partijen. Met de belangrijkste bondgenoot, de PvdA, kwam het tot een conflict toen Den Uyl kenbaar maakte dat hij de partij niet langer zou leiden als Nederland zich gelijk zou moeten ontdoen van alle kernwapens. De doelstelling was nog steeds wel het streven naar een kernwapenvrij Nederland, maar dat moest stapsgewijs gebeuren met het afstoten van enkele atoomtaken. Voor het IKV was dit het teken om in actie te komen. Volgens voorzitter Ter Veer, tevens lid van de PvdA, zou een dergelijke manier van denucleariseren geen enkele indruk maken op het buitenland en daarom riep hij het partijbestuur schriftelijk op om geen gehoor te geven aan besluiten die het IKV-voorstel onmogelijk zouden maken. Uiteindelijk wist Ter Veer onvoldoende medestanders te vinden binnen de partij en hield de PvdA vast aan de koers van Den Uyl, die met zijn open houding tegenover ontwapening – maar met een duidelijk ‘nee’ tegen de nieuwe kernwapens – de kans op regeringsdeelname wilde vergroten.¹⁵⁷

---

¹⁵⁴ IISG, Archief IKV, inv. nr. 133, 80/63: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Vergadering van 19 augustus 1980.

¹⁵⁵ Ben Dankbaar, ‘Wordt het IKV een grootmacht? Vredesberaad wil samenwerken met de NOVIB’, *De Groene Amsterdammer*, 24 september 1980.

¹⁵⁶ IISG, Archief IKV, inv. nr. 136, 81/9: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Vergadering van 5 februari 1981; Verkuyl, *De grote illusie*, 93-7.

¹⁵⁷ IISG, Archief IKV, inv. nr. 133, 80/64: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Persconferentie Ter Veer, 28 augustus 1980; Hans Smits, ‘De partijtwist tussen Ter Veer (IKV) en Den Uyl (PvdA)’, *Vrij Nederland*, 28 september 1980.

Zonder voldoende steun binnen de grootste politieke partijen hoefde het IKV maar weinig te verwachten van de aankomende verkiezingen. Op 20 januari 1981 organiseerde het IKV, Pax Christi Nederland en Stop de Neutronenbom een grote conferentie in Amsterdam met het CDA, de PvdA, D'66 en de kleine linkse partijen. Namens het VAKA waren ook André Bogaert en Jan Rutgeers aanwezig. Ondanks het feit dat de voormannen van de drie grote vredesorganisaties de politiek leiders direct konden ondervragen, bleef de *status quo* gehandhaafd. Zo herhaalde Den Uyl het belang van het behoud van minstens enkele atoomtaken en maakte hij zich sterk voor onderhandelingen met de Bondsrepubliek en België. Lubbers kreeg het publiek aan het lachen door te wijzen op een stapsgewijze aanpak voor ontwapening, zonder aandacht te schenken aan de complexiteit van de internationale politiek. Zodoende kon het IKV enkel op volledige steun rekenen van klein links. Een laatste poging om nog enige invloed uit te oefenen op de verkiezingen betrof de verspreiding van een stemwijzer. Daarin bood het IKV een overzicht van de houding van de politieke partijen en riep kiezers op om op een partij te stemmen die de verwijdering van kernwapens steunde en zich aan te sluiten bij plaatselijke IKV-kernen.¹⁵⁸ Een werkelijke afstraffing voor de politieke partijen die ver van de vredesbeweging afstonden bleef uit. Alleen de PvdA leed een zwaar verlies van negen zetels, wat zowel het gevolg kon zijn van onvrede bij de kiezer over het dubbelzinnige kernwapenbeleid als een gebrek aan vertrouwen in het sociaaleconomische beleid. Aangezien het CDA en de VVD hun krappe meerderheid in de Tweede Kamer verloren, kwam het tot een coalitie van het CDA, de PvdA en D'66. Voor het IKV was het zeer de vraag hoe de tweede regering-Van Agt zou omgaan met het kernwapenvraagstuk.¹⁵⁹

De hervatting van de campagne na het dubbelbesluit ging in Nederland en België niet zonder slag of stoot. Het IKV en het VAKA slaagden er niet in om de grote politieke partijen achter zich te krijgen. Enerzijds hadden beide vredesbewegingen te maken met een aftredend kabinet en een instabiele politieke situatie, waarin de aandacht primair uitging naar binnenlandse aangelegenheden zoals de bestrijding van de economische crisis. Anderzijds waren de vredesbewegingen nog niet bij machte om een zo breed mogelijk front te scheppen met duidelijke politieke eisen. De grenzen op nationaal niveau en het aantreden van de Amerikaanse president Ronald Reagan, een fervent voorstander van een spoedige uitvoering van het dubbelbesluit, in januari 1981 deden het IKV en het VAKA besluiten om de krachten met de vredesbewegingen in Europa op internationaal niveau samen te bundelen, voordat eind 1981 een besluit over de plaatsing van de kruisraketten zou vallen.

---

¹⁵⁸ IISG, Archief IKV, inv. nr. 136, 81/17: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Verkiezingsfolder.

¹⁵⁹ Van Diepen, *Hollanditis*, 154-7.

4.2 Op weg naar Brussel en Amsterdam

Een belangrijke overweging voor zowel het IKV als het VAKA om het verzet tegen de nieuwe kernwapens te internationaliseren was dat de plaatsing voorkomen moest worden in alle vijf de aangewezen NAVO-landen. Zo zou het weinig opschieten als in Nederland of België geen kernwapens geplaatst zouden worden maar elders wel. Over de dynamiek achter de internationalisering is vaak gewezen op de prominente rol van het IKV. Toch heeft ook het VAKA, dat internationalisering als één van zijn doelstellingen had, bijgedragen aan het plan voor een golf van massabetogingen in het najaar van 1981. Namens het VAKA zochten De Smet en Rutgeers in november 1980 al contact met de Nederlandse, Britse, Franse en West-Duitse vredesbeweging om in het komende jaar samen een internationale betoging te organiseren.¹⁶⁰ Daarnaast bood Stop de Neutronenbom met het jaarlijkse internationaal forum reeds een podium waar Oost- en West-Europese vredesbewegingen met elkaar in discussie konden gaan over de vraag hoe de kernwapenwedloop het beste een halt kon worden toegeroepen.¹⁶¹ Tenslotte had het Overlegorgaan tegen de Kernwapens zoals we zagen ook al contact gelegd met de Belgische vredesorganisaties. Hoewel van een geïnstitutionaliseerde samenwerking tussen de vredesbewegingen in het voorjaar van 1981 nog geen sprake was, waren de eerste fundamenten al gelegd voor het IKV.

De aftrap van het gezamenlijke verzet tegen het NAVO-dubbelbesluit was binnen enkele maanden een feit. *European Nuclear Disarmament* (END), een recent opgerichte Britse antikernwapenbeweging, kwam met het voorstel om in de geest van het kernwapenprotest van de jaren zestig een internationale Paasmars te organiseren naar het NAVO-hoofdkwartier in Brussel. Het VAKA en het CNAPD waren uiteraard bereid om het END als gastheer te ondersteunen, daar beide vredeskoepels internationalisering tot één van hun prioriteiten beschouwden. Op zondag 18 april 1981 kwamen circa 5.000 demonstranten, afkomstig uit onder meer België, Nederland, Engeland en de Bondsrepubliek, in Brussel bijeen. Voor het eerst stond het protest in het teken van een duidelijke oproep aan de NAVO voor een kernwapenvrij Europa, waarmee de tot dan toe gescheiden nationale campagnes een nieuwe dimensie kregen. Vanuit Nederland vertrokken mede dankzij de steun van het IKV, Stop de Neutronenbom en een tal van kleinere vredesorganisaties zo'n vijftig bussen naar

---

¹⁶⁰ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 27 november 1980.

¹⁶¹ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 97.3: Ingekomen stukken vanuit Nederland. Stop de Neutronenbom-Stop de Kernwapenwedloop, *International Newsletter* 9 (mei 1981).

Brussel.¹⁶² Hoewel de opkomst in vergelijking met de voorgaande demonstraties in Nederland en België nog aan de magere kant was, gold de Paasmars als een generale repetitie voor de internationale acties in het najaar.

Ondertussen werkte het IKV aan een meer gestructureerde samenwerking op internationaal gebied. Het oog viel daarbij in de eerste plaats op de vredesbeweging in de Bondsrepubliek, het sleutelland in de moderniseringskwestie bij uitstek. Volgens het IKV kon de kerkelijke zusterorganisatie *Aktion Sühnezeichen/Friedensdienste* (ASF), dat vooralsnog een bescheiden positie innam, een belangrijke rol gaan vervullen in de internationalisering van het protest. Volgens Van Diepen was het grootste mankement van de West-Duitse vredesbeweging dat het verzet tegen de kernwapens nauwelijks uitging van nationale organen zoals in Nederland. Het IKV stelde daarom begin april 1981 aan de ASF voor om mogelijk samen met de andere grote Nederlandse vredesorganisaties ondersteuning te bieden aan de West-Duitse vredesbeweging bij de organisatie van verschillende activiteiten in het najaar.¹⁶³

Deze gezamenlijke najaarsacties konden volgens het IKV deel uitmaken van een zogeheten 'drietrapraket'. Stop de Neutronenbom had reeds een verzoek aan het IKV gedaan voor een betoging in Nederland en er bestonden plannen met de Belgische vredesbeweging voor een nieuwe manifestatie in Brussel in het kader van de NAVO-ministerraad van december, waar mogelijk een besluit zou worden genomen over de modernisering. Waar Pax Christi Nederland positief reageerde op het voorstel van het IKV, was Stop de Neutronenbom allerminst enthousiast. Schouten vond in tegenstelling tot de christelijke vredesorganisaties dat het tegenhouden van de kruisraketten in Nederland de belangrijkste zorg was en dat de vredesbewegingen in het buitenland geen model moest worden voorgeschreven. Schoorvoetend ging Schouten uiteindelijk akkoord toen Faber hem voor de keuze plaatste om het plan al of niet te steunen. Dankzij de dominante houding van het IKV konden de gesprekken van de Nederlandse vredesbeweging met de West-Duitse zusterorganisaties van start gaan en werd in juni besloten om op 10 oktober in Bonn een demonstratie te organiseren.¹⁶⁴ Aangezien twijfels bestonden over de bereidheid van het Duitse middenveld om te demonstreren tegen de nieuwe kernwapens, riep Ter Veer diezelfde maand in een toespraak op de

---

¹⁶² 'Europa Atoomvrij', *De Waarheid*, 17 april 1981; 'Vijfduizend betogen tegen kernbewapening', *De Standaard*, 21 april 1981; 'Paasmars naar de NATO', *Vrede* 24 (mei 1981) 33; IISG, Archief IKV, inv. nr. 136, 81/21: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. Gied ten Berge, 'Wat te doen na de verkiezingen', datum onbekend; Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 13 februari 1981; VAKA, *De Vlaamse Vredeskrant* (maart 1981).

¹⁶³ Van Diepen, *Hollanditis*, 266-7.

¹⁶⁴ Dick Benschop, *Vredesbeweging en politiek: Ontstaan en betekenis van de 21 november demonstratie* (Amsterdam, 1983) 18-23.

Kirchentag in Hamburg vredesactivisten op om massaal naar Bonn te komen. Volgens de memoires van Faber volgde een ‘donderend applaus’.¹⁶⁵

Naast de organisatie van de demonstratie in de West-Duitse hoofdstad waren het IKV en het VAKA sinds het voorjaar bezig met de voorbereiding van de ‘eigen’ nationale betoging. Zowel in Nederland als in België gold dat de organisatie van de betoging in handen was van de gehele vredesbeweging, zodat feitelijk sprake was van een zekere continuïteit met eerdere betogingen tegen de neutronenbom en het NAVO-dubbelbesluit. Het VAKA besloot al in november 1980 om samen met het CNAPD en het OCV op 25 oktober 1981 een nationale betoging in Brussel te organiseren. Op initiatief van Stop de Neutronenbom besloot het Overlegorgaan tegen de Kernbewapening uiteindelijk in juni 1981, wegens de afzijdige houding van het CDA, om met een nieuw landelijk comité op 21 november 1981 in Amsterdam te demonstreren tegen de kernwapens.

De voorbereidingen verliepen in Nederland en België ongeveer langs dezelfde lijnen. Beide vredesbewegingen maakten voor de mobilisatie van het zogeheten ‘vredesvolk’ gebruik van plaatselijke groepen, die veelal verbonden waren aan de bekende vredesorganisaties, verspreidden affiches en organiseerden debatavonden. Zowel het VAKA als het IKV stelden een platformtekst op met eisen die de vredesgroepen moesten onderschrijven om te mogen deelnemen aan de betoging. Beide teksten hadden als belangrijkste eis dat noch op eigen grondgebied, noch elders in Europa nieuwe kernwapens geplaatst mochten worden. Het VAKA streefde evenwel naar ‘afbouw van de bestaande kernwapens’, ‘afbouw van de SS-20’, ‘een kernvrije zone in Europa’ en ‘een zelfstandige en actieve vredespolitiek van België’.¹⁶⁶ Over de eis van het IKV dat de regering moest terugkomen op de instemming met het NAVO-dubbelbesluit bestond lange tijd discussie. De regeringspartijen PvdA en D’66 waren pas twee weken voor de betoging, na openlijke druk vanuit het IKV, bereid om genoeg te nemen met de platformtekst. Toch bleek het opstellen van een eisenplatform in beide landen een goede zet. Zo kreeg het IKV in een vroeg stadium steun van de grote vredesorganisaties (waartoe inmiddels ook Vrouwen voor Vrede en Vrouwen tegen Kernwapens behoorden), de Vereniging van Dienstplichtige Militairen en de kleine linkse partijen. Alleen de Raad van Kerken, de FNV en het Humanistisch Verbond bleven intern verdeeld over de demonstratie en hielden zich afzijdig. Het VAKA verwierf de steun van ruim tachtig organisaties, waaronder het ACW en het Interdiocesaan Pastoraal Beraad, het hoogste katholieke orgaan. Beide christelijke organisaties hadden volgens Stouthuysen een ‘enorm mobiliserend effect’. De

---

¹⁶⁵ Faber, *Vooruitgeschoven spionnen*, 50-1.

¹⁶⁶ VAKA, *De Vlaamse Vredeskrant* (maart 1981).

politieke partijen maakten geen deel uit van de organisatie, maar werden door VAKA-vertegenwoordigers Bogaert en Janssens wel schriftelijk benaderd om hun standpunten kenbaar te maken.¹⁶⁷

Het bleek dat het IKV zowel op nationaal als internationaal niveau de aandacht naar zich toetrok en doorgang probeerde te vinden voor de eigen plannen. Binnen het nationale organisatiecomité zorgde deze houding nog al eens voor spanningen met de andere vredesorganisaties. Stop de Neutronenbom, dat langzamerhand in de schaduw was komen te staan van het IKV, reageerde bijvoorbeeld verontwaardigd toen eind augustus op een bijeenkomst in Bonn de ASF het IKV verzocht een spreker te verzorgen voor de aankomende demonstratie. Over een dergelijk besluit zou eerst intern overleg moeten worden gevoerd. De invloed van het IKV op de verschillende demonstraties in de Europese hoofdsteden, die in het najaar waren gepland, was onmiskenbaar groot. De West-Duitse vredesbeweging nam bijna letterlijk de eisen van de Nederlandse platformtekst over. Naast de specifieke samenwerking met de Bondsrepubliek stond het IKV ook aan de basis van een internationale coördinatiegroep van vijftien vredesbewegingen: het *International Peace Communication and Coordination Center* (IPCC).¹⁶⁸ Het IKV riep de andere vredesbewegingen in september tijdens een congres in Kopenhagen op om toe te treden tot deze netwerkorganisatie, die was bedoeld om afspraken te maken over de herfstdemonstraties. Niet alleen leverde het IKV de voorzitter, de eigen internationaal secretaris Wim Bartels, maar was het vredesberaad ook verantwoordelijk voor de huisvesting en kosten van het IPCC.¹⁶⁹ Nog voordat de herfstdemonstraties de straten van de Europese hoofdsteden zouden vullen was een belangrijke stap gezet naar internationalisering en coördinatie van het protest tegen de kernwapens.

De belangrijke positie van het IKV in het nationale en internationale protest tegen de kernwapens had echter ook een keerzijde. Waar eerder het VAKA onder vuur was genomen in de media was het nu de beurt aan het IKV. Eind juli begon *De Telegraaf* een artikelenreeks 'Sovjet-penetratie in Nederland', waarin Jan Heitink stelde dat de IKV-campagne niet gevrijwaard was van invloeden uit Moskou. De Wereldvredeeraad stimuleerde volgens hem in opdracht van de CPSU het kernwapenprotest in West-Europa, terwijl het IKV ook nauwe banden onderhield met de beweging Christenen voor het Socialisme.¹⁷⁰ Een stap verder ging

---

¹⁶⁷ Benschop, *Vredesbeweging en politiek*, 27-8, 35-41; Stouthuysen, *In de ban van de bom*, 90; Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 11.1: Briefwisseling met politieke partijen, 1981-1983.

¹⁶⁸ Benschop, *Vredesbeweging en politiek*, 23-4, 34.

¹⁶⁹ Laurens Hogebrink, 'Voorbij de 'hollanditis' : Over de internationale rol van het IKV', in: Faber e.a., *Zes jaar IKV-campagne*, 54-5.

¹⁷⁰ Jan Heitink, 'Sovjet-penetratie in Nederland (4)', *De Telegraaf*, 29 juli 1981. De Nederlandse afdeling van de Christenen voor het Socialisme was in 1974 opgericht en was een tamelijk kleine organisatie die bestond uit christelijke

de Tilburgse hoogleraar internationale betrekkingen Frans Alting von Geusau, die begin september in een toespraak voor de Atlantische Commissie zei dat op basis van een Amerikaans CIA-rapport de kans groot was dat het IKV financieel ondersteund werd door de Sovjet-Unie en misbruik maakte van ontwikkelingsgeld van de Nederlandse overheid. Hoewel Faber daags na de uitlatingen van Alting von Geusau wees op het feit dat het IKV net zo goed de bewapening van de Sovjet-Unie veroordeelde en de beschuldigingen daarom onzin waren, gingen de media aan de haal met dit nieuws.¹⁷¹ Het IKV was gezien het belang van de publieke opinie en de ophef binnen de VVD – de enige partij die principieel achter het dubbelbesluit stond – eigenlijk gedwongen om publiekelijk uit te leggen hoe de campagne werd gefinancierd.¹⁷² Minister van Binnenlandse Zaken Ed van Thijn (PvdA) nam het IKV juist in bescherming en riep op om de lastercampagne te staken.¹⁷³ Aangezien geen concrete bewijzen op tafel kwamen ging de storm nog voordat de nationale betoging in Amsterdam zou plaatsvinden liggen.¹⁷⁴ Het mediaoffensief lijkt daarmee misschien niet zozeer een remmende factor te zijn geweest in het mobilisatieproces, maar wel nadelig voor de politieke positie en geloofwaardigheid van het IKV.

De scherpte van het mediadebat in binnen- en buitenland heeft samen met de intensieve voorbereiding van de vredesbewegingen ongetwijfeld ook bijgedragen aan de grote omvang van de herfstdemonstraties. De aftrap van het internationale kernwapenprotest op 10 oktober in Bonn bleek een onverminderd succes met ruim 250.000 demonstranten. Ongeveer tienduizend Nederlandse activisten liepen mee in de demonstratie met leuzen als ‘Hollandse ziekte, een medicijn voor de wereld’ en gaven zo kleur aan het samenwerkingsverband met de West-Duitse vredesbeweging. Belangrijk was vooral dat de verdeeldheid binnen de SPD, de partij van bondskanselier Schmidt, ten aanzien van de moderniseringskwestie toenam.¹⁷⁵ Twee weken later volgden tijdens het jaarlijkse ontwapeningsweekend van de VN diverse massademonstraties in Londen, Brussel, Parijs, Rome en Oslo. Aan de demonstratie van het VAKA, het CNAPD en het OCV op 25 oktober in Brussel namen circa 200.000 mensen deel. Een aantal ministers, partijvoorzitters, parlementsleden en vakbondleiders hadden zich bereid getoond om aan kop mee te lopen en daarmee de voornaamste eis van ‘Geen kernwapens, niet

---

sympathisanten van het socialisme in het Oostblok. Hoewel leden van de Christen voor het Socialisme actief waren in de IKV-kernen bestond er volgens Beatrice de Graaf desondanks een grote kloof tussen beide organisaties, omdat het IKV ook de bewapening van het Oostblok veroordeelde en niets ophad met het socialisme. Zie: De Graaf, *Over de Muur*, 110-1.

¹⁷¹ Van Diepen, *Hollanditis*, 175-8; ‘Lastercampagne tegen IKV gaande’, *Leeuwarder Courant*, 19 september 1981.

¹⁷² ‘VVD kijkt of er band vredesgroepen met Oostblok is’, *Algemeen Dagblad*, 24 september 1981; ‘IKV onjuist aangevallen’, *Algemeen Dagblad*, 24 september 1981; Voor de reacties van het IKV zie bijvoorbeeld: IISG, Archief IKV, inv. nr. 136, 81/98: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1979-1982. IKON-interview met penningmeester H.J. Swart, 27 september 1981.

¹⁷³ ‘Regering betreurt aanvallen op IKV’, *Trouw*, 30 september 1981.

¹⁷⁴ Paul Rusman en Feike Salverda, ‘De CIA en het IKV’, *Vrij Nederland*, 26 september 1981.

¹⁷⁵ Aly Knol, ‘Hollandse ziekte is ‘n medicijn voor de wereld’, *Het Vrije Volk*, 12 oktober 1981.

in België, niet in Europa' aan de regering te bekrachtigen.¹⁷⁶ Het VAKA was vooral te spreken over het feit dat geen sprake was van ideologische polarisatie of electoraal misbruik van de demonstratie. Toch twijfelde het Vlaamse actiecomité of de eisen van de platformtekst wel zo duidelijk waren overgekomen: in een persconferentie benadrukte het VAKA achteraf dat de betoging meer was dan een 'uiting van vage vredeswil en pacifisme'.¹⁷⁷ Het belangrijkste was wel dat de omvang van de betoging een uniek historisch moment vormde en onderdeel uitmaakte van een internationale protestgolf, die eindigde met de demonstratie van de Nederlandse vredesbeweging. De betoging in Amsterdam trok na Madrid – waar op 15 november een half miljoen mensen protesteerden – in internationaal opzicht het grootste aantal deelnemers, namelijk 400.000. Net als in Brussel bleven ongeregelde heden uit, maar stond premier Van Agt zijn ministers niet toe om deel te nemen. Wel waren de politici Wim Meijer (PvdA) en Aad Nuis (D'66) bereid om de menigte toe te spreken, maar werden zij gezien de instemming van hun partijen met het dubbelbesluit getraakteerd op een heus fluitconcert.¹⁷⁸ Zo was mogelijk meer dan in Brussel sprake van een antipolitieke houding. Uiteindelijk waren zowel de Nederlandse als de Belgische vredesbeweging er in geslaagd om de nationale betoging in goede banen te leiden en de druk op de regering te vergroten.

Van een fundamenteel andere aanpak van de kernwapenproblematiek kwam het in beide landen niet. Eind november begonnen de VS en de Sovjet-Unie in Genève eindelijk met de onderhandelingen over de middellange afstandswapens in Europa, waarmee de vredesbewegingen feitelijk in het defensief werden gedwongen. De Nederlandse en Belgische regering konden het plaatsingsbesluit wederom uitstellen en hun hoop vestigen op het voorstel van president Reagan voor de wederzijdse nuloptie, wat inhield dat de NAVO-modernisering alleen geen doorgang zou vinden als de Sovjet-Unie haar middellange afstandsruketten zou ontmantelen. De schaduwconferentie van de NAVO-top op 6 december in Brussel, waarvan de organisatie in handen was van het IKV en het VAKA, stond daarom ook vooral in het teken van een nieuwe strategie voor de internationale vredesbeweging. Aangezien Faber de Geneefse onderhandelingen enkel als propagandaopvoering zag waarmee de grootmachten de publieke opinie voor zich wilden winnen, pleitte hij in zijn toespraak voor een parallel lopend politiek tegenwicht. De vredesbewegingen moesten zo niet alleen nationaal de strijd voortzetten, maar ook op Europees niveau gezamenlijk een forum creëren dat perspectief kon bieden voor een kernwapenvrij Europa.¹⁷⁹

---

¹⁷⁶ 'Brussel 25 oktober : een nooit gekend succes', *Vrede* 24 (nov. 1981) 5-7.

¹⁷⁷ VAKA, *De Vlaamse Vredeskrant* (nov. 1981).

¹⁷⁸ Van Diepen, *Hollanditis*, 189-93; Benschop, *Vredesbeweging en politiek*, 53-60.

¹⁷⁹ Mient Jan Faber, 'Hoe moet de vredesbeweging reageren?', in: Faber e.a., *Zes jaar IKV-campagne*, 128-32.

5 | De ontspanningspolitiek van het IKV en het VAKA

Het scepticisme van de vredesbewegingen ten opzichte van het onderhandelingsproces in Genève werd alleen maar groter toen de situatie in Oost-Europa aanzienlijk verslechterde. Op 13 december 1981 kondigde de Poolse generaal Wojciech Jaruzelski onder druk van de Sovjet-Unie de staat van beleg af en verbood de vakbond *Solidarność* (Solidariteit), die destijds was uitgegroeid tot de grootste oppositiebeweging in Polen. In dezelfde periode trad ook het regime in de DDR met hardere hand op tegen dissidenten, zodat voor het IKV duidelijk was dat een kernwapenvrij Europa nog geen garantie op vrede was. De blokdeling in Europa was niet alleen de oorzaak van de spanningen tussen Oost en West, maar stond ook een toekomst met meer vrijheid en democratie in het Oostblok in de weg. Voor het IKV lag de oplossing in een ‘ontspanning van onderop’, een blokdoorbrekende strategie waarbij contacten zouden worden gelegd met kerkgemeenschappen, vredesgroepen en dissidenten in Oost-Europa. Daarmee gaf het IKV in feite een vervolg aan de ontspanningspolitiek van voormalig bondskanselier Willy Brandt, die begin jaren zeventig op diplomatiek niveau stappen had gezet om de relaties met het Oostblok te verbeteren. De steun van andere vredesbewegingen was daarbij onontbeerlijk. Volgens De Graaf vond de ontspanningspolitiek van het IKV echter weinig weerklank binnen de West-Europese vredesbeweging, die zich over het algemeen alleen met de kernwapens wilde bezighouden.¹⁸⁰ Zo lijkt het dat het IKV ten aanzien van de oppositie in Oost-Europa een uitzonderingspositie innam en afweek van de oorspronkelijke campagne voor eenzijdige ontwapening. Onduidelijk is hoe het VAKA, dat immers ook contacten aanknoopte in het Oostblok, precies stond tegenover de ontspanningspolitiek van het IKV. Op welke manier gaven beide vredeskoepels eigenlijk invulling aan de contacten in Oost-Europa? Naar welke landen ging hun voorkeur uit? En in hoeverre stond het Oost-Europabeleid van het IKV en het VAKA in het teken van de campagne tegen de kernwapens?

5.1 De grenzen van het Oost-Europabeleid

Het feit dat juist het IKV het kernwapenprotest koppelde aan een toenadering tot het Oostblok was allerm minst vreemd. De kerkelijke achterban onderhield sinds de formele erkenning van de DDR in het Westen begin jaren zeventig al contacten met Oost-Duitse gemeenten. Nadat het verzet tegen de neutronenbom in Nederland op gang was gekomen breidde deze kerkelijke

---

¹⁸⁰ De Graaf, *Over de Muur*, 140-6.

uitwisseling zich onder aanmoediging van het Oost-Duitse regime fors uit. De belangstelling in de DDR voor de Nederlandse vredesbeweging leidde tot een samenwerking tussen het IKV en de *Theologische Studienabteilung*, een kerkelijke afdeling die zich eveneens met vredesvraagstukken bezighield. Nog ruim voordat het IKV de ontspanningspolitiek in het voorjaar van 1982 bekendmaakte had het vredesberaad reeds ervaring opgebouwd in de DDR. Met de ‘ontspanning van onderop’ vervolgde het IKV zo in feite een weg die eind jaren zeventig reeds was ingeslagen. Een belangrijk verschil was dat het IKV voortaan een tweesporenbeleid zou voeren, waarin het vredesberaad zowel contacten met officiële vredesraden en regeringen als met onafhankelijke vredesgroepen in het Oostblok zou onderhouden.¹⁸¹

Van groot belang voor deze nieuwe strategie was de steun van de andere vredesbewegingen in West-Europa. Het Britse END van marxistisch historicus Edward Thompson stond in wezen het dichtst bij de ideeën van het IKV. Vlak na de oprichting in 1980 stelde het END een manifest op waarin het de blokdeling afwees en pleitte voor kernwapenvrije zones in Europa. Net als het IKV streefde het END naar internationalisering van het kernwapenprotest en stond de Britse vredesorganisatie aan de basis van een nieuwe internationale overlegstructuur, de jaarlijkse END-conventies. In tegenstelling tot de bijeenkomsten van het IPCC waren bij het END niet louter onafhankelijke vredesgroepen welkom, maar ook officiële vredesraden, politieke partijen en andere organisaties zolang zij maar het END-appèl onderschreven. Waar het IPCC enkel bedoeld was voor de leiders van de vredesbewegingen om een gezamenlijke strategie uit te stippelen, golden de END-conventies als massale discussiefora voor allerlei vredesgroepen en organisaties.¹⁸² Tijdens de eerste END-conventie in Brussel begin juli 1982 kreeg het IKV de gelegenheid om te peilen hoe de andere vredesbewegingen tegenover de ontspanningspolitiek stonden. Volgens De Graaf zagen vooral de westerse communistische vredesorganisaties een toenadering tot de onafhankelijke vredesgroepen in Oost-Europa niet zitten en wilden zij dat de campagne beperkt bleef tot het verzet tegen de NAVO-modernisering. Waar het VAKA zich nog op de vlakte hield, kreeg het IKV alleen de volle steun van het END.¹⁸³ Twijfels over de ontspanningspolitiek waren dus alom aanwezig binnen de internationale vredesbeweging, zodat het IKV en de END aanvankelijk de enige vredesorganisaties waren die contacten in het Oostblok opbouwden.

---

¹⁸¹ Ibidem, 118-20

¹⁸² Patrick D.M. Burke, *European Nuclear Disarmament : A study of transnational movement strategy* (ongepubliceerd manuscript, 2004) 120-1, 128-32. Proefschrift, Universiteit van Westminster; Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 3.*, 140, 234-5, 238-40.

¹⁸³ De Graaf, *Over de Muur*, 144-5.

Voor het VAKA was het grootste dilemma of voorrang gegeven moest worden aan de nationale campagne of dat de activiteiten uitgebreid moesten worden naar het Oostblok. Zo onderkende de werkgroep Internationaal weliswaar het belang van een betere Oost-West-verhouding, maar voelde het Vlaamse actiecomité zich niet gelijk geroepen om zelf een actieve bijdrage te leveren aan de ‘ontspanning van onderop’. De passieve houding van het VAKA kwam voort vanuit het feit dat het in de Vlaamse vredesbeweging de verantwoordelijkheid droeg voor het organiseren en het financieren van acties. Het IKV kon dat ook overlaten aan andere grote organisaties zoals Stop de Neutronenbom en Vrouwen tegen Kernwapens. Bovendien was de financiële situatie van het IKV ook gunstiger dan die van het VAKA, zodat meer geld beschikbaar was voor het bekostigen van reizen naar Oost-Europa.¹⁸⁴ Het IKV kreeg in tegenstelling tot het VAKA subsidie van de overheid en kon rekenen op flinke bijdragen van de aangesloten kerken. Ondanks de beperkte mogelijkheden, zou het VAKA op den duur ook bijdragen aan de ontspanningspolitiek. Vanaf begin 1983 kwam in de media steeds nadrukkelijker de vraag naar voren welke houding het VAKA eigenlijk in het Oost-West-conflict innam. Aangezien het VAKA van begin af aan had gepleit voor een zelfstandige vredespolitiek van de Belgische regering, konden eigen contacten met het Oostblok volgens de Nationale Stuurgroep niet langer uitblijven. Anders dan het IKV hanteerde het VAKA geen expliciet tweesporenbeleid. Het VAKA nam zich voor zijn gesprekspartners te kiezen op basis van de standpunten van de betreffende vredesorganisatie ten opzichte van de eigen platformtekst, maar maakte geen uitdrukkelijke keuze om contact te leggen met onafhankelijke vredesgroepen.¹⁸⁵

De verschillende opstelling van het IKV en het VAKA in hun ontspanningspolitiek was een reflectie van een grotere discussie binnen de internationale vredesbeweging over welke houding het beste kon worden aangenomen ten opzichte van Oost-Europa om uiteindelijk bij te dragen aan de beëindiging van de kernwapenwedloop en een duurzame vrede. Het meersporenbeleid van het IKV en het END kon de relatie met de Oost-Europese Vredesraden, die op nationaal vlak als de officiële vertegenwoordigers golden van het vredes- en veiligheidsbeleid, wel eens aanzienlijk verslechteren. Bovendien waren sommige vredesbewegingen zeer pessimistisch over de kansen van de ‘ontspanning van onderop’.¹⁸⁶ Behalve

---

¹⁸⁴ De frequente reizen naar het Oostblok zouden uiteindelijk ook zwaar op de begroting van het IKV drukken. Zo kampte het IKV in de periode 1984-1985 met financiële problemen en waren ontslagen volgens het IKV-Beraad onvermijdelijk. Zie ook: IISG, Archief IKV, inv. nr. 296, 85/45: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1985. Financiële situatie.

¹⁸⁵ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 31 maart 1983; Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 64.2: Verslagen Werkgroep Internationaal, 1982-1987. Nota Werkgroep Internationaal, ‘Uitgangspunten en krachtlijnen van de internationale werking van het VAKA’, 1985.

¹⁸⁶ Faber, *Vooruitgeschoven spionnen*, 104.

het gebrek aan draagvlak binnen de West-Europese vredesbeweging, waren de mogelijkheden voor de ontspanningspolitiek van het IKV en het VAKA in Oost-Europa sowieso beperkt. Voor een bezoek achter het IJzeren Gordijn moesten vredesdelegaties een visum krijgen. Veiligheidsdiensten konden besluiten om geen visa te verstrekken, zodra vredesactivisten met politieke bedoelingen kwamen die duidelijk in strijd waren met het beleid van de regimes in kwestie. De delegaties werden tijdens hun bezoek daarvoor vaak nauwlettend in de gaten gehouden door functionarissen van de nationale Vredesraad of veiligheidsdienst. Het onderhouden van contacten met de onafhankelijke vredesbeweging was dus buitengewoon lastig en kon tot repercussies van het regime tegen de betreffende dissidenten leiden. Uiteraard verschilden de mogelijkheden per land, maar in het algemeen gold dat de Oost-Europese regimes de grenzen bepaalden van het Oost-Europabeleid.¹⁸⁷

5.2 Omvang en intensiteit van de contacten met het Oostblok

In de praktijk bleef de ontspanningspolitiek van het IKV en het VAKA beperkt tot enkele Oostbloklanden waar oppositiebewegingen volop actief waren en aanvankelijk de mogelijkheden bestonden om contacten aan te gaan. Zo kreeg de ‘ontspanning van onderop’ voornamelijk gestalte in de DDR, Tsjecho-Slowakije en Hongarije. De mogelijkheden in de DDR waren gunstig gezien de omvang van de protestantse geloofsgemeenschap, die niet alleen uniek was in Oost-Europa maar ook zorgde voor een grote invloed binnen de kerkelijke oppositiebeweging.¹⁸⁸ Ook was in de DDR in tegenstelling tot de andere Oostbloklanden geen sprake van een zekere taalbarrière. Niet geheel verrassend kreeg de ontspanningspolitiek weinig voeten aan de grond in de Sovjet-Unie en Polen. Het Sovjetregime vond het maar niets dat het IKV en het END hun pijlen op de situatie in het Oostblok richtten. Joeri Zjoekov, voorzitter van de Russische Vredesraad, beschuldigde beide organisaties na de eerste END-conventie ervan dat zij de Europese vredesbeweging uit elkaar trokken. Daarmee sloot de Vredesraad in feite de deuren voor de ontspanningsgezinde vredesorganisaties.¹⁸⁹ Wel zouden nog toenaderingspogingen volgen tot het IKV, maar was dit vooral met de bedoeling om de eenheid van de Europese vredesbeweging te herstellen.¹⁹⁰ Na het verbod van de vakbond

---

¹⁸⁷ Burke, *European Nuclear Disarmament*, 144-8.

¹⁸⁸ Faber, *Vooruitgeschoven spionnen*, 100.

¹⁸⁹ De Graaf, *Over de Muur*, 164; Burke, *European Nuclear Disarmament*, 149-50; IISG, Archief IKV, inv. nr. 334-335, 82/96: Werkgroep Internationaal, 1979-1987. Brief van Joeri Zjoekov aan het IKV, 2 december 1982.

¹⁹⁰ De Graaf, *Over de Muur*, 193-4. Zie ook: IISG, Archief IKV, inv. nr. 337-338, 84/76: Werkgroep Internationaal, 1979-1987. Wim Bartels, ‘Terug in Moskou, een journaal’, juni 1984. Deze eenheid was natuurlijk van belang omdat de Sovjet-Unie baat had bij een sterke Europese vredesbeweging, die de plaatsing van Amerikaanse kernwapens moest tegenhouden.

Solidariteit in Polen, bleef het contact voor wat het IKV betreft voornamelijk beperkt tot de vertegenwoordigingen van Solidariteit in Amsterdam, Brussel en Parijs.¹⁹¹

Veruit de meeste contacten onderhielden het IKV en het VAKA met de DDR. Het IKV vond tijdens de neutronenbomkwestie al een ingang in de DDR, dankzij de contacten tussen Nederlandse en Oost-Duitse protestantse kerken. Volgens De Graaf stond deze uitwisseling vooral in het teken van de maatschappelijke functie van de kerk in het socialistische en seculiere staatsbestel. Het IKV begaf zich veel meer op het politieke vlak en zocht in zijn contacten aansluiting met de campagne voor eenzijdige ontwapening. De *Theologische Studienabteilung* (ThSA), die onder leiding stond van de katholieke theoloog Joachim Garstecki, was zeer geïnteresseerd in de IKV-campagne en wilde graag meedenken over actievormen en een vredesdiscussie in de Oost-Duitse kerken op gang brengen. Van grote betekenis daarbij was een gemeenschappelijke verklaring van het IKV en de ThSA in mei 1980 tegen het bezit en het gebruik van kernwapens. Sindsdien volgde de ThSA de vorderingen van de nationale campagne van het IKV op de voet. In navolging van de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk op 2 maart 1981 publiceerde de studieafdeling zelfs een officiële verklaring voor de denuclearisering van de DDR. Deze politieke stellingname vormde voor het IKV een doorbraak, maar was ook enigszins gewaagd. Zo genoten de Oost-Duitse kerken maar een beperkte vrijheid sinds de verhouding tussen kerk en staat in de DDR op 6 maart 1978 officieel was vastgesteld. Het feit dat de verklaring inmiddels door het IKV in de westerse media was verspreid stuitte op weerszin van het secretariaat van de *Bund Evangelischer Kirchen* (BEK), waar de ThSA onderdeel van was. De kerkenbond was niet van plan om met een soortgelijke campagne als in Nederland de confrontatie te zoeken met het regime.¹⁹²

Een gunstige ontwikkeling leek de ontplooiing van een onafhankelijke kerkelijke vredesbeweging, die sinds de invoering van het militair onderricht in 1978 voornamelijk onder jongeren was ontstaan. De Oost-Berlijnse dominee Rainer Eppelmann publiceerde in januari 1982 het Berlijnse Appèl, waarin hij pleitte voor een kernwapenvrije zone in Europa, het beëindigen van de militarisering van de Oost-Duitse samenleving, meer vrijheid van meningsuiting en de terugtrekking van de 'bezettingstroepen' uit Oost- en West-Duitsland. Op 13 februari volgde tijdens de herdenking van het bombardement op Dresden in de Tweede Wereldoorlog een vredesforum en demonstratie van de *Schwerter zu Pflugscharen*-beweging

---

¹⁹¹ IISG, Archief IKV, inv. nr. 294, 83/8: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1983. Wim Bartels, 'De inzet van het IKV in de Oost-West-betrekkingen', ongedateerd.

¹⁹² De Graaf, *Over de Muur*, 118-20, 127-9.

met enkele duizenden deelnemers.¹⁹³ Het regime greep tijdens de demonstratie met harde hand in en zorgde ervoor dat de BEK-leiding zich distantieerde van het Berlijnse Appèl en de vredesbeweging. De voorgenomen solidariteit van het IKV met de oppositiebewegingen in Oost-Europa bleek daarmee regelrecht in strijd met de lijn van de Oost-Duitse kerkenbond en bracht de contacten met de ThSA in gevaar.¹⁹⁴

Het IKV ging desondanks op zoek naar alternatieven om vorm te geven aan de ontspanningspolitiek met de DDR. Wolfgang Müller legde de Oost-Duitse jongerenpredikant Harald Brettschneider, die actief betrokken was bij de onafhankelijke vredesbeweging¹⁹⁵, namens het IKV verschillende plannen voor. Zo stelde Müller hem allereerst voor om partnerschappen van Nederlandse en Oost-Duitse kernwapenvrije gemeenten te vormen. Het fenomeen van de ‘kernwapenvrije gemeente’ was afkomstig van de Britse vredesbeweging en vond in de jaren 1981-1983 navolging op het Europese vasteland, in het bijzonder in Nederland, België en Italië.¹⁹⁶ Het kernwapenvrij verklaren van een gemeente door het plaatselijke bestuur was een symbolische daad, die uiteindelijk navolging moest krijgen op nationaal niveau. Het feit dat het aantal gemeentecontacten tussen Nederland en de DDR de laatste jaren fors was toegenomen maakte het actiemodel volgens het IKV geschikt voor zogenoemde ‘partnerschappen’. Ook het VAKA plaatste naar aanleiding van het grote succes van de kernwapenvrije gemeenten in Vlaanderen in het najaar een oproep in *De Vlaamse Vredeskrant* om zustergemeenten in Oost-Europa over te halen eenzelfde stap te zetten. Het tweede voorstel betrof het organiseren van een Europese Kerkenconferentie over vrede en ontwapening als start van de tiendaagse vredesdecade van de Oost-Duitse protestantse kerk in Dresden in november 1982. De bedoeling was dat respectievelijk twintig vertegenwoordigers van kerken uit Oost- en West-Europa bijeen zouden komen om te discussiëren over een kernwapenvrij Europa en politieke ontspanning. Brettschneider reageerde op beide plannen positief maar zou bekijken in hoeverre deze haalbaar zouden zijn.¹⁹⁷

Het IKV wekte met deze plannen de indruk dat het onder de dekmantel van de Oost-Duitse kerken een blokoverstijgende vredesbeweging wilde opzetten, wat uiteindelijk funest

---

¹⁹³ Burke, *European Nuclear Disarmament*, 180-1. De naamgeving ‘Zwaarden tot ploegscharen’ van de Oost-Duitse onafhankelijke vredesbeweging was gebaseerd op een passage uit de Bijbel (Jesaja 2:4) over een toekomstige wereldvrede: ‘Dan zullen zij hun zwaarden tot ploegscharen omsmeden en hun speren tot snoeimessen; geen volk zal tegen een ander volk het zwaard opheffen’.

¹⁹⁴ De Graaf, *Over de Muur*, 137-8, 184; IISG, Archief IKV, inv. nr. 334-335, 82/23-24: Werkgroep Internationaal, 1979-1987. Gesprek van het IKV met de *Theologische Studienabteilung*, 11-12 januari 1982.

¹⁹⁵ Brettschneider was betrokken bij de oprichting van verschillende vredesgroepen in de DDR en bracht het bekende embleem ‘zwaarden tot ploegscharen’ in omloop, die vredesactivisten bij zich konden dragen. Tevens leidde hij de eerste tiendaagse vredesdecade in november 1980.

¹⁹⁶ ‘2600 gemeenten in Europa nu “kernwapenvrij”’, *Nederlands Dagblad*, 30 mei 1983.

¹⁹⁷ IISG, Archief IKV, inv. nr. 334-335, 82/23-24: Werkgroep Internationaal, 1979-1987. Gesprek van IKV met Harald Brettschneider, 13 januari 1982; VAKA, *De Vlaamse Vredeskrant* (okt.-nov. 1982); De Graaf, *Over de Muur*, 150-3.

bleek voor het in stand houden van de contacten in de DDR. Zo maakte Faber op een speciale DDR-kernendag in maart 1982 in Utrecht aan plaatselijke IKV-groepen kenbaar dat het vredesforum in Dresden als basis moest gelden voor een meer intensieve en gestructureerde samenwerking tussen Nederlandse en Oost-Duitse vredesactivisten. Voor dit initiatief had het IKV toestemming nodig van de Nederlandse en Oost-Duitse kerken. Langs beide zijden overheerste de scepsis. De Raad van Kerken en de BEK besloten na een gezamenlijk overleg in september geen steun te geven aan een vredesplatform dat de spanningen in de DDR alleen maar zou kunnen verhogen. Het Oost-Duitse regime vond dat het IKV reeds over de schreef was gegaan en ontzegde Faber en Müller vanaf juni 1982 de toegang tot de DDR. De *Stasi* beschouwde de activiteiten van het IKV sindsdien als staatsgevaarlijk, omdat het vredesberaad openlijk de democratisering van de DDR nastreefde. Aan de frequente bezoeken van de IKV-top aan de DDR kwam zo een abrupt einde. Bovendien kwamen ook de contacten tussen Oost-Duitse en Nederlandse gemeenten onder verscherpt toezicht van het regime te staan, zodat ook het plan van de kernwapenvrije zuster gemeenten niet haalbaar zou zijn.¹⁹⁸

Nadien verschoof de aandacht van het IKV in zijn ontspanningspolitiek van de kernwapenwedloop naar de mensenrechtensituatie in het Oostblok. De uitbreiding van de onafhankelijke vredesbewegingen in de Sovjet-Unie en de satellietstaten ging namelijk gepaard met een hardere repressie van de regimes in kwestie. Een belangrijk voorbeeld daarvan was de arrestatie van veertien leden van een vredesgroep uit de Oost-Duitse studentenstad Jena in januari 1983.¹⁹⁹ Het feit dat de dissidenten enkel waren opgepakt omdat zij een demonstratie wilden organiseren leidde tot grote verontwaardiging bij het IKV. Daags na de arrestatie zonden Faber en Ter Veer een brief aan DDR-leider Erich Honecker, waarin zij hem verzochten de dissidenten vrij te laten.²⁰⁰ Het IKV bracht vervolgens samen met het END het mensenrechtenthema onder de aandacht tijdens de tweede END-conventie in West-Berlijn in mei 1983. Een meerderheid van de westerse vredesbeweging zag het echter niet zitten om naast de kernwapenwedloop de burgervrijheden in het Oostblok tot speerpunt te maken.²⁰¹ Een uitzondering vormde het VAKA, dat diezelfde maand tijdens een ontmoeting met de Oost-Duitse Vredesraad in Zaventem de situatie van de dissidenten uit Jena nadrukkelijk aan de kaak stelde. Er was volgens het VAKA nauwelijks beweging te krijgen in de

---

¹⁹⁸ IISG, Archief IKV, inv. nr. 334-335, 82/47: Werkgroep Internationaal, 1979-1987. Inhoudelijk verslag van de DDR-kernendag; De Graaf, *Over de Muur*, 150-62.

¹⁹⁹ Wolfgang Müller, 'De DDR : Positie en rol van de kerken', in: Wim Bartels (ed.), *Tussen Oost en West Europa* (Den Haag, 1983) 50-1.

²⁰⁰ IISG, Archief IKV, inv. nr. 334-335, ongenummerd: Werkgroep Internationaal, 1979-1987. Brief van Mient Jan Faber en Ben ter Veer aan Erich Honecker, 19 januari 1983.

²⁰¹ Faber, *Vooruitgeschoven spionnen*, 104.

‘starre, dogmatische vredeshouding’ van de *Friedensrat*, die in feite het beleid van het SED-bewind vertegenwoordigde. Ondanks dat het VAKA toegaf dat de gesprekken met de Oost-Duitse Vredesraad weinig uitkomst boden, zocht het Vlaamse actiecomité zoals het IKV geen rechtstreeks contact met dissidenten.²⁰² Volgens Bogaert bestond daar ook niet de ruimte toe, omdat de reizen naar de DDR volledig geregisseerd werden door de Vredesraad.²⁰³ Het IKV leunde na het reisverbod van Faber en Müller vooral op afzonderlijke leden die naar de DDR afreisden om vredesactivisten bijvoorbeeld geweldloze actievormen bij te brengen. Ook betuigde het IKV middels publicaties in de westerse media regelmatig steun aan dissidenten. Uiteindelijk was het IKV binnen de beperkte mogelijkheden meer bij de Oost-Duitse onafhankelijke vredesbeweging betrokken dan het VAKA.²⁰⁴

Van grote invloed op de nieuwe koers binnen de ontspanningspolitiek van het IKV was de Tsjecho-Slowaakse onafhankelijke vredesgroep Charta 77. Deze organisatie was in 1977 door intellectuelen en arbeiders opgericht als gevolg van de gebrekkige naleving van de Slotakte van Helsinki, waarin Oost- en West-Europese staten zich recentelijk hadden gecommitteerd aan de bescherming van mensenrechten. Net als het IKV was Charta 77 van mening dat een duurzame vrede niet enkel bereikt kon worden door het wegnemen van de militaire spanning. Eind augustus 1982 reageerde Charta 77 dan ook positief op een verzoek tot samenwerking en vroeg het IKV nadrukkelijk op te komen voor politieke gevangenen in Europa.²⁰⁵ Volgens sommige fracties binnen Charta 77 was de westerse vredesbeweging nog teveel gefixeerd op de kernwapens.²⁰⁶ Reeds een maand later stuurde het IKV een brief aan de Tsjecho-Slowaakse president Gustáv Husák met het verzoek om enkele dissidenten onmiddellijk vrij te laten.²⁰⁷ Andersom organiseerde de onafhankelijke vredesbeweging dankzij de ontmoetingen met het IKV vanaf eind 1983 petitie tegen de aankomende plaatsing van Sovjetraketten in Tsjecho-Slowakije.²⁰⁸ Deze wederzijdse beïnvloeding was niet zonder gevolgen. Het communistische regime maakte in maart 1984 voorlopig een einde aan de ontmoetingen tussen het IKV en Charta 77 en zette Faber het land uit. Na het afgebroken bezoek volgde nog wel een gezamenlijke verklaring in de westerse media, waarin zij

---

²⁰² VAKA, *De Vlaamse Vredeskrant* (juni-juli 1983); Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 64.2: Verslagen Werkgroep Internationaal, 1982-1987. VAKA-Brabant, ‘Onafhankelijke vredesbewegingen in Oost-Europa’, mei 1985.

²⁰³ Interview met André Bogaert te Antwerpen, 1 juni 2013.

²⁰⁴ De Graaf, *Over de Muur*, 192, 202-3, 210.

²⁰⁵ IISG, Archief IKV, inv. nr. 334-335, 82/65: Werkgroep Internationaal, 1979-1987. Brief Charta 77 aan het IKV, 27 augustus 1982.

²⁰⁶ Filip Bloem, *Bedachtzame revolutionairen : Oost-Duitse en Tsjechische oppositiebewegingen, 1975-1990* (ongepubliceerd manuscript, 2010) 119-20, 130. Proefschrift, Universiteit Leiden.

²⁰⁷ ‘Contacten’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 25 september 1982.

²⁰⁸ IISG, Archief IKV, inv. nr. 336, ongenummerd: Werkgroep Internationaal, 1979-1987. Brief van het IKV aan Charta 77, 8 december 1983; Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 3.*, 219.

schreven: ‘De krankzinnige bewapening is een uiting van de minachting die politieke machten hebben voor het menselijk leven als zodanig en voor de fundamentele menselijke waarden.’²⁰⁹ Opvallend genoeg onderhield het VAKA geen contacten in Tsjecho-Slowakije, wat mogelijk een gevolg was van het gegeven dat het anders dan het IKV geen ingang kreeg aangeboden door de Tsjecho-Slowaakse Vredesraad.²¹⁰

Beide organisaties breidden hun activiteiten wel uit naar Hongarije. De Hongaarse autoriteiten boden over het algemeen ruimte aan deze uitwisseling, al was de onafhankelijke vredesbeweging dan ook aanzienlijk kleiner dan in de DDR en Tsjecho-Slowakije. In november 1982 reisde Faber samen met de Hongaars-Britse END-activiste Mary Kaldor op uitnodiging van de Vredesgroep voor Dialoog af naar Boedapest voor een toespraak over de kernwapenproblematiek voor het Centrum voor Vredesonderzoek.²¹¹ De Dialooggroep was door studenten opgericht en streefde naar het behoud van de kernwapenvrije status van Hongarije, een vertrek uit het Warschaupact en aansluiting bij een kernwapenvrije zone in Europa.²¹² Na een kortstondige periode van repressieve maatregelen zorgden het IKV en enkele andere Nederlandse vredesorganisaties begin september 1983 voor een unieke ontmoeting met zowel de Hongaarse Vredesraad als de Dialooggroep. Het belangrijkste resultaat van dit gesprek was dat de Vredesraad instemde met de mogelijkheid voor demonstraties in het najaar van 1983, waar deze voorheen niet waren gesteund.²¹³ Op 29 oktober, de dag van de nieuwe massabetoging tegen de kruisraketten in Den Haag (zie hoofdstuk 6), brachten Hongaarse vredesactivisten op initiatief van de Dialooggroep als teken van eensgezindheid bloemen naar de Nederlandse ambassade.²¹⁴ Ook verzocht de Dialooggroep het Nederlandse parlement per brief om de plaatsing van kruisraketten af te wijzen.²¹⁵ In tegenstelling tot het IKV stond het VAKA bijna uitsluitend in contact met de Hongaarse Vredesraad. Tijdens een ontmoeting in april 1985 sprak het VAKA uitvoerig met de

---

²⁰⁹ Archief IKV, inv. nr. 337-338, 84/29: Werkgroep Internationaal, 1979-1987. Persverklaring Charta 77, IKV en Codene, 4 maart 1984.

²¹⁰ Interview met André Bogaert te Antwerpen, 1 juni 2013.

²¹¹ Burke, *European Nuclear Disarmament*, 151-2.

²¹² IISG, Archief IKV, inv. nr. 334-335, 82/47: Werkgroep Internationaal, 1979-1987. Brief van de Dialooggroep aan het IKV, 31 oktober 1982. Ondanks de kernwapenvrije status beschikte de Hongaarse staat wel over lanceerinstallaties voor kernwapens die uit de Sovjet-Unie konden worden overgebracht. Zo streefde de Dialooggroep ook voor een algehele eenzijdige ontwapening, inclusief deze systemen.

²¹³ IISG, Archief IKV, inv. nr. 465: Stukken betreffende Hongarije, 1982-1989. Verslag Hongaars-Nederlandse ontmoeting, 6 september 1983. Als gevolg van de tijdelijke repressie door het Hongaarse regime in de zomer van 1983 was de Dialooggroep tijdelijk opgeheven en deed zich een splitsing voor. De vredesgroep 4-6-0 sloot zich aan bij de officiële Vredesraad, terwijl de ‘nieuwe’ Dialooggroep in de oppositie bleef. De ontmoeting was uniek omdat de Vredesraad de Dialooggroep oorspronkelijk niet als gesprekspartner aanvaarde.

²¹⁴ IISG, Archief IKV, inv. nr. 465: Stukken betreffende Hongarije, 1982-1989. *Dialogus Bulletin* (dec. 1983).

²¹⁵ IISG, Archief IKV, inv. nr. 465: Stukken betreffende Hongarije, 1982-1989. Brief van de Dialooggroep aan de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 29 december 1983.

Vredesraad over de Belgische situatie, het probleem van gewetensbezwaarden en mogelijke vredesinitiatieven. Zo wees het VAKA de religieuze afdeling erop dat de Katholieke Kerk steun moest verlenen aan gelovigen die omwille van het feit dat zij geen militaire dienstplicht wilden vervullen vervolgd werden. Opvallend genoeg waren de discussies volgens het VAKA nauwelijks ideologisch getint, zoals in de DDR het geval was, en stond de Vredesraad open voor gezamenlijke activiteiten in het kader van het Internationaal Jaar voor de Vrede (1986).²¹⁶ Uiteindelijk waren zowel het IKV als het VAKA in staat om in zekere zin de ontspanning te bevorderen, al gold ook hier dat de Hongaarse Vredesraad niet wilde toornen aan het kernwapenbeleid van de Sovjet-Unie.²¹⁷

Naast de bilaterale contacten van het IKV en het VAKA met het Oostblok, golden de jaarlijkse END-conventies als het platform waar op multilateraal niveau gediscussieerd kon worden met de Oost-Europese gesprekspartners. De tegenstellingen die reeds op bilateraal niveau zichtbaar werden in met name de DDR en Tsjecho-Slowakije vonden gaandeweg hun weerslag in deze internationale conventies. Tijdens de END-conventie in de Italiaanse stad Perugia in juli 1984 kwam het tot een openlijke confrontatie tussen de Vredesraden en de bepleiters van de ontspanningspolitiek. De Vredesraden claimden de enige rechtmatige gesprekspartners uit Oost-Europa te zijn voor de westerse vredesbeweging en wilden niet langer een dialoog waarbij ook de onafhankelijke vredesbewegingen aanwezig zouden zijn. De Vredesraden hadden met uitzondering van de Hongaarse Vredesraad dan ook voorkomen dat dissidenten uit Oost-Europa zouden afreizen naar Perugia. Dit viel uiteraard in het verkeerde keelgat van het merendeel van de West-Europese vredesbeweging, dat juist streefde naar een zo breed mogelijke Oost-West-dialoog.²¹⁸ Verdere ophef ontstond toen Faber en Kaldor met het oog op een blokvrij Europa pleitten voor de terugtrekking van Russische en Amerikaanse troepen, waarmee de kernwapens naar de achtergrond leken te verdwijnen. Faber stond inmiddels bekend als de gene die zijn koers graag wilde doordrukken binnen het END, wat tot afkeer leidde bij zowel de Vredesraden als een aantal westerse vredesbewegingen.²¹⁹ Als gevolg van het ‘Oost-West-geweld’ in Perugia besloten de Vredesraden de eerstvolgende END-conventie in Amsterdam te boycotten. Tot consensus over de vraag

---

²¹⁶ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 64.2: Verslagen Werkgroep Internationaal, 1982-1987. Verslag VAKA-reis naar Hongarije, 9-13 april 1985.

²¹⁷ IISG, Archief IKV, inv. nr. 465: Stukken betreffende Hongarije, 1982-1989. Gezamenlijke persmededeling van de Hongaarse Vredesraad en het IKV, 4 september 1983.

²¹⁸ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 38.1: Stukken betreffende European Nuclear Disarmament Convention, 1983-1990. VAKA, ‘De konventie van Perugia’, 25 augustus 1984; De Graaf, *Over de Muur*, 194-5; Mient Jan Faber, *Min x min = plus. Dagboekantekeningen* (Weesp, 1985) 260-7. Bij de conventie waren overigens wel verbannen dissidenten van Charta 77 en Solidariteit aanwezig, die ook spreektijd kregen van het organiserend comité.

²¹⁹ Eric De Bleekere, ‘Perugia: meer vraagtekens dan lichtpunten’, *Vrede* 27 (aug. 1984) 19-21.

met wie de West-Europese vredesbeweging voortaan moest samenwerken uit Oost-Europa leidde de boycot niet. Waar het VAKA tot het brede kamp behoorde dat de Vredesraden niet links wilde laten liggen, zagen het IKV en het END alleen nog toekomst met de onafhankelijke vredesgroepen. Het 'schisma' was in februari 1985 een feit met de oprichting van het Europees Netwerk voor de Oost-West-Dialog, waarin het IKV en het END ondermeer samenwerkten met West-Berlijnse vredesactivisten en verbannen Oost-Duitse dissidenten.²²⁰

Overzien we de omvang en intensiteit van de contacten van het IKV en het VAKA in Oost-Europa dan blijkt dat het IKV in staat was op veel grotere schaal contacten te onderhouden en meer diepgaande relaties op te bouwen dan het VAKA. Het IKV had anders dan het VAKA van begin af aan de sterke ambitie en middelen voor een breed Oost-Europabeleid, waarin zowel contacten werden gelegd met de officiële Vredesraden als met de onafhankelijke vredesbewegingen. Zo bleven de contacten van het VAKA beperkt tot de Oost-Duitse en Hongaarse Vredesraad. Het VAKA had daarmee een meer passieve opstelling en gaf gedurende de kruisrakettenkwesitie de voorkeur aan de nationale campagne. Dit zorgde er ook voor dat het IKV juist richting gaf aan het Oost-Europabeleid, door bijvoorbeeld vanaf 1983 meer de nadruk te leggen op de bescherming van mensenrechten. De ontspanningspolitiek van zowel het IKV als het VAKA liet zich kenmerken door een kritische houding. Beide vredeskoepels pleitten voor een ontwapeningsproces in het Oostblok en stelden regelmatig de vrijheden van dissidenten ter discussie. Het IKV zocht daarmee wel veel meer de confrontatie met de verschillende regimes op, zodat prominenten zoals Faber op den duur niet langer welkom waren in de DDR en in Tsjecho-Slowakije. Zo bleek het op gang brengen van een 'ontspanning van onderop' een moeizaam proces. De waarde van de ontspanningspolitiek van het IKV en het VAKA lag dan vooral in de directe en indirecte toenadering tot de onafhankelijke vredesbewegingen in Oost-Europa, getuige de solidariteit met dissidenten en de verschillende gezamenlijke verklaringen tegen de kernwapenwedloop en de schending van mensenrechten. Uiteindelijk bleek het meersporenbeleid voor het IKV niet houdbaar. De verdeeldheid die zich aftekende in de END-conventies zorgde ervoor dat het IKV in tegenstelling tot het VAKA nadrukkelijk koos om uitsluitend nog de dialoog voort te zetten met de onafhankelijke vredesbewegingen.

---

²²⁰ De Graaf, *Over de Muur*, 194-5.

6 | De campagnes en de roep om burgerlijke ongehoorzaamheid

Terwijl de ontspanningspolitiek van het IKV en het VAKA vorm kreeg in het Oostblok, gingen de nationale campagnes van beide organisaties onverminderd voort. Indien het overleg over de vermindering van de *Intermediate Range Nuclear Forces* (INF) in Genève voor het eind van 1983 geen uitkomst zou bieden, zouden de vijf plaatsingslanden een besluit moeten nemen over de komst van de Amerikaanse kernwapens. Aangezien het geloof in een positief onderhandelingsresultaat bij de vredesbewegingen beperkt was, was het zaak om de druk op de eigen regering wederom op te voeren. De gedachte dat de Nederlandse en Belgische regering mogelijkzoudens instemmen met de stationering van de kruisraketten leidde tot verschillende nieuwe actievormen en de roep om burgerlijke ongehoorzaamheid. Het IKV en het VAKA werden zo voor het dilemma geplaatst om een keuze te maken tussen een schoon imago of een verharding van het protest. Tevens troffen beide vredeskoepels voorbereidingen voor een nieuwe massabetoging in het najaar van 1983. Het mocht uiteindelijk niet baten toen de regeringen in de Bondsrepubliek, Groot-Brittannië en Italië kort daarna besloten om over te gaan tot plaatsing van de Pershings-II en de kruisraketten. De Sovjet-Unie brak als gevolg daarvan de onderhandelingen met de VS af, zodat de laatste hoop op een doorbraak in de kernwapenwedloop vervlogen leek. Sindsdien waren de ogen gericht op Nederland en België waar nog geen besluit was genomen en de acties zich verplaatsten naar de aangewezen militaire bases in Woensdrecht en Florennes.

6.1 Een nieuwe golf van massademonstraties

De internationalisering van het protest zette zich na de eerste demonstratiegolf in het najaar van 1981 voort en bepaalde mede de invulling van de nieuwe strategie van het IKV en het VAKA. Op uitnodiging van het IKV kwamen in Oud Poelgeest begin maart 1982 diverse vredesbewegingen uit West-Europa bijeen om overleg te voeren over de Geneefse onderhandelingen, de Oost-West-betrekkingen, het belang van kernwapenvrije zones en mogelijke initiatieven rond het bezoek van president Reagan aan West-Europa in juni.²²¹ Naar het voorbeeld van de Britse vredesbeweging waren het IKV en het VAKA reeds gestart met de actie kernwapenvrije gemeenten. Het kernwapenvrij verklaren van gemeenten kon daarbij de opmaat zijn naar een landelijke denuclearisering. In Nederland en België was de actie ondermeer gepland met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen die later in het jaar zouden

---

²²¹ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 3 maart 1982.

plaatsvinden. De bedoeling was dan ook dat plaatselijke politieke partijen zouden stemmen tegen de mogelijke plaatsing van kernwapens op het eigen grondgebied en het transport van kernwapens door hun gemeente. Burgers stonden daarmee voor de taak om plaatselijke politici te benaderen en werden zo nog sterker dan voorheen bij de campagnes van het IKV en het VAKA betrokken.²²² De actie bleek een groot succes gezien het feit dat zowel Nederland als Vlaanderen in de zomer van 1983 circa tweehonderd kernwapenvrije gemeenten telden. Vooral voor het VAKA was dit een enorme prestatie, aangezien het percentage kernwapenvrije gemeenten in Vlaanderen aanmerkelijk hoger lag dan in Nederland (circa 65% versus 25%).²²³ Hoewel deze actie bij uitstek symbolisch van aard was, stelden het CDA en de CVP de kernwapenvrije gemeenten allerminst op prijs. Zo sprak CVP-voorzitter Frank Swaelen zelfs over ‘losbandige gemeenten’, wat volgens het blad *Vrede* vooral een gevolg was van de groeiende kloof tussen plaatselijke en landelijke CVP-politici. Het VAKA probeerde tevens nog de Vlaamse gewestraad ertoe te bewegen zich kernwapenvrij te verklaren, maar zag deze poging stranden. Eenzelfde initiatief van het CNAPD in het Waalse gewest bleek wel succesvol, al gold nog steeds dat de besluitvorming over defensiezaken tot de portefeuille van de Belgische regering behoorde.²²⁴ Uiteindelijk zorgden de kernwapenvrije gemeenten in Nederland en België in aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen, maar ook daarna, niet alleen voor de nodige publiciteit, maar werden ook politieke discussies op plaatselijk niveau gestimuleerd.

De rondreis van president Reagan door West-Europa viel samen met de halfjaarlijkse NAVO-top in Bonn en het begin van de tweede speciale VN-zitting over ontwapening in New York (7 juni – 9 juli). Voor de Amerikaanse en de West-Europese vredesbeweging waren dit de ideale gelegenheden om grootschalige demonstraties te organiseren. Het IKV trof anders dan het VAKA geen voorbereidingen voor een eigen demonstratie, uit vrees dat anti-Amerikaanse sentimenten tegenover de buitenlandse politiek van Reagan de overhand zouden krijgen. Zo beloofde het IKV alleen steun te verlenen aan een kleinschalige demonstratie van enkele Amsterdamse vredescomités. Op 12 juni kwamen in de hoofdstad zo’n 1.500 mensen bijeen om te demonstreren onder de leuzen ‘Stop Reagans interventie- en kernwapenpolitiek’,

---

²²² IISG, Archief IKV, inv. nr. 192-3, 81/87: Werkgroep Politieke Aktie Kernen, 1981. Brief van Jan Janse aan werkgroep PAK met concept plaatselijke actie, 15 december 1981; Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 28 april 1982; VAKA, *De Vlaamse Vredeskrant* (aug./sep. 1982).

²²³ Heirman, *Het Belgisch Rakettendossier*, 63; Paul van der Steen, ‘Help kernwapens de wereld uit’, *Trouw*, 10 april 2009. Online beschikbaar via: <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1143009/2009/04/10/Help-kernwapens-de-wereld-uit.dhtml> (12 juni 2013).

²²⁴ ‘Kernwapenvrij!’, *Vrede* 25 (sep. 1982) 5-8; ‘CDA afwijzend tegenover kernwapenvrije gemeenten’, *Nederlands Dagblad*, 6 september 1983; Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 11.1: Briefwisseling met politieke partijen, 1981-1983. Gesprek van André Bogaert en Dirk Barrez met CVP-voorzitter Frank Swaelen, 7 april 1982.

‘Midden-Amerika vrij’ en ‘Europa kernwapenvrij’.²²⁵ Bij het VAKA bestond eveneens twijfel of men aansluiting moest zoeken met het Vlaams Anti-Interventiefrent, dat zich afkeerde van de inmenging van de regering-Reagan in El Salvador, Nicaragua en Grenada. Het gerucht dat minister van Defensie Freddy Vreven inmiddels voorbereidingen trof voor een eventuele plaatsing van de kruisraketten, vormde voor het VAKA een belangrijke reden om samen met het OCV een Waarschuwingmars te organiseren. Het VAKA stond toe dat het Anti-Interventiefrent onder eigen leuzen mocht mee demonstreren. Vanaf begin maart maakte het VAKA afspraken over de invulling van de manifestatie en verspreidde tienduizenden pamfletten en affiches onder de Vlaamse bevolking. Daags voor de demonstratie presenteerde het VAKA en het OCV een petitielijst met 206.000 handtekeningen aan premier Martens. Op 6 juni begaven zich zo’n tienduizend demonstranten naar de Groenplaats in Antwerpen. Een groot winstpunt was de steun van de vakbonden ACW en ABVV. Activisten droegen op verzoek van het VAKA witte vlaggen en borden met de kernwapenvrije gemeenten met zich mee. Op het Sint-Jansplein bootsten tientallen activisten een kernaanval na. De belangrijkste boodschap was dat de Belgische regering meer druk moest uitoefenen op de VS en de Sovjet-Unie om in Genève werkelijk een ontwapeningsproces op gang te brengen. De Waarschuwingmars vormde uiteindelijk onderdeel van een reeks van massademonstraties in steden als Londen, Bonn en New York.²²⁶

Het IKV concentreerde zich meer op de aankomende verkiezingen in september, sinds in mei een einde was gekomen aan het kortstondige tweede kabinet-Van Agt. Waar het IKV voorheen vaak direct contact zocht met politici, koos het ditmaal voor een meer gewaagde strategie. Zo publiceerde het IKV samen met Pax Christi Nederland en enkele andere vredesorganisaties een verkiezingsfolder, waarin kiezers opgeroepen werden om enkel op partijen te stemmen die de plaatsing van kruisraketten onvoorwaardelijk afwezen. Volgens Van Diepen vreesde het IKV voor een kabinet CDA-VVD, waarbij de kans op plaatsing een stuk groter zou zijn.²²⁷ De indruk dat het IKV kiezers opriep om vooral op de linkse partijen te stemmen maakte een hoop commotie los. Het *Nederlands Dagblad* vond het ongehoord dat een officieel kerkelijk orgaan een stemadvies gaf voor ‘revolutionaire’ partijen, wijzend op de CPN en de PSP, en voorspelde dan ook dat de kloof met het CDA en de kerken alleen maar

---

²²⁵ ‘Acties in Hoorn en Amsterdam’, *De Waarheid*, 15 juni 1982.

²²⁶ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergaderingen van 3 maart, 19 maart, 28 april en 12 mei 1982; VAKA, *De Vlaamse Vredeskrant* (mei 1982); ‘Komen kernraketten er nu wel of niet?’, *Het Belang van Limburg*, 30 maart 1982; ‘VAKA: België moet actiever vrede zoeken’, *De Morgen*, 26 mei 1982; ‘206.000 petitiees tegen atoomwapens’, *Gazet van Antwerpen*, 4 juni 1982.

²²⁷ IISG, Archief IKV, inv. nr. 137, 82/24: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1981-1982. Concept verkiezingsfolder; Van Diepen, *Hollanditis*, 184-6.

groter zou worden.²²⁸ Het dagelijks bestuur van het CDA kon het stemadvies niet verenigen met de pastorale taken van de christelijke vredesbewegingen en vond dat het IKV in feite het INF-overleg in Genève ondermijnde, wat Faber vervolgens laconiek bevestigde.²²⁹ Veel groter bleek de ophef bij de kerkelijke achterban. Zo gingen binnen de gereformeerde kerken stemmen op om de banden met het IKV te breken, aangezien de buitenparlementaire acties als een gevaar zouden gelden voor de christelijke gemeenschap.²³⁰ Vooral het Interkerkelijk Comité voor Tweezijdige Ontwapening, dat door gereformeerde conservatieven recentelijk was opgericht als tegenwicht voor het IKV, droeg actief bij aan deze wijvingen. Zo vond het ICTO het maar niks dat het IKV als politieke groepering de discussie over de kernwapens in de kerken monopoliseerde en verklaarde dat het vredesberaad niet langer als officieel orgaan van de kerken kon optreden.²³¹ De gereformeerde synode koos in november 1982 uiteindelijk voor een middenweg: zij bleef het IKV erkennen, maar gaf ook een eenmalige subsidie aan het ICTO. Zo kwamen beide organisaties meer op gelijke voet te staan. De verkiezingsfolder van het IKV had uiteindelijk verre van het gewenste effect: de relaties met de achterban waren verslechterd, terwijl van politieke invloed vrijwel geen sprake was. Begin november trad het eerste kabinet-Lubbers aan, bestaande uit het CDA en de VVD, terwijl de PvdA en de kleine linkse partijen nauwelijks tot geen winst hadden kunnen boeken. Volgens het regeerakkoord zou het kabinet de resultaten van de ontwapeningsgesprekken zwaar laten meewegen bij een mogelijk plaatsingsbesluit. Faber liet namens het IKV weten dat de polarisatie tussen de politiek en de samenleving waarschijnlijk verder zou toenemen aangezien de regering met haar vasthoudendheid aan het NAVO-dubbelbesluit geen enkele mogelijkheid bood voor een eigen inbreng van Nederland.²³²

Het grote probleem voor de Nederlandse en Belgische regering was dat in een jaar tijd vrijwel geen vooruitgang was geboekt aan de onderhandelingstafel in Genève. Waar het IKV voor de verkiezingen reeds zijn vertrouwen had opgezegd in het bilaterale INF-overleg, volgde het VAKA aan het eind van het jaar. Zo was in december 1982 feitelijk sprake van een patstelling in Genève: de Sovjet-Unie was geenszins van plan om het Amerikaanse voorstel voor de nuloptie te aanvaarden, zolang Moskou geen compensatie kreeg voor de Britse en

---

²²⁸ 'Het stemadvies van het IKV, *Nederlands Dagblad*, 18 augustus 1982.

²²⁹ 'Stemadvies van IKV ondergraaft overleg in Genève', *Leeuwarder Courant*, 18 augustus 1982.

²³⁰ 'Oproep om te breken met IKV', *Leeuwarder Courant*, 16 november 1982.

²³¹ IISG, Archief IKV, inv. nr. 137, 82/82a: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1981-1982. Verslag van het gesprek tussen het IKV en het ICTO, 26 oktober 1982.

²³² Van Diepen, *Hollanditis*, 186, 197-9; 'Vredesbeweging beraadt zich op acties in 1983', *Reformatorisch Dagblad*, 22 november 1982.

Fransen kernwapens in Europa.²³³ Half november lanceerde het VAKA daarom een nieuwe campagne, genaamd 'Raketten? In geen geval!', waarin het de plaatsing van kruisraketten onvoorwaardelijk afwees. Het kon volgens het VAKA niet zo zijn dat de regering-Martens een mislukking in Genève, waar België nota bene niet vertegenwoordigd was, zou aangrijpen om tot plaatsing over te gaan. Anders dan het IKV pleitte het VAKA voortaan niet langer voor eenzijdige ontwapening, een begrip dat inmiddels een negatieve bijklank had gekregen in de rechtse Vlaamse media. Een afwijzing van de kruisraketten moest volgens het VAKA in dienst staan van een tweezijdig ontwapeningsproces. Als onderdeel van de campagne verklaarde het VAKA de maand december tot vredesmaand, waarin allerlei plaatselijke acties zouden plaatsvinden. Volgens Raes zocht het VAKA actief steun voor het 'onvoorwaardelijk neen' in het parlement, de vakbonden en de katholieke gemeenschap. Waar de Vlaamse socialistische partij de campagne toejuichten, hield de nog altijd verdeelde CVP vast aan de belangrijkste voorwaarde van het NAVO-dubbelbesluit. Bogaert en Janssens stuurden premier Martens een speciale Kerstboodschap, waarin zij hem verweten dat hij op ondemocratische wijze handelde door de bevolking, die in meerderheid tegen de kruisraketten was, te negeren. Het VAKA vond het namelijk ongeoorloofd dat de onteigening van landbouwgronden bij de militaire basis in Florennes reeds zou hebben plaatsgevonden en riep andermaal op tot een zelfstandige vredespolitiek. Eveneens verzocht het VAKA vredesactivisten massaal kerstkaarsen te branden voor het raam, om zo de boodschap op symbolische wijze te versterken.²³⁴

Het nieuwe jaar stond voor het IKV en het VAKA geheel in het teken van de organisatie van een nieuwe massabetoging tegen de plaatsing van de kruisraketten. Via de internationale netwerken had de West-Europese vredesbeweging aan het eind van 1982 besloten om in de herfst van 1983 wederom te betogen tegen de kernwapens. Het VAKA en het CNAPD bereikten al vroeg een akkoord over een gemeenschappelijke betoging. Tijdens een speciaal georganiseerde Nacht van de Kruisraketten op 23 oktober 1982 in Vorst riepen zij exact een jaar voordat de betoging zou plaatsvinden het vredespubliek op om massaal naar Brussel te komen.²³⁵ Het IKV had eveneens een draaiboek klaarliggen voor een nieuwe massabetoging in Den Haag, maar ondervond aanvankelijk weerstand van Stop de Neutronenbom. De communistische vredesorganisatie zag gezien de dominante houding van het IKV meer heil in een decentrale strategie, waarbij meerdere demonstraties verspreid over het land

---

²³³ Van Eenennaam, *Achtenveertig kruisraketten*, 135-9.

²³⁴ Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 69-72; André Bogaert en Paul Janssens, 'Kerstboodschap van VAKA aan de heer Wilfried Martens, eerste minister', *Vrede* 26 (jan. 1983) 4.

²³⁵ Heirman, *Het Belgisch Raketendossier*, 69; Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 1 september 1982.

zouden worden georganiseerd. Uiteindelijk kreeg Stop de Neutronenbom binnen de vredesbeweging de zekerheid geboden dat het niet zou worden ondergesneeuwd door het IKV. Vervolgens kondigden de verschillende vredesorganisaties tijdens een speciale actieconferentie in Utrecht op 5 februari 1983 de nieuwe demonstratie aan. Anders dan twee jaar geleden zou de demonstratie ditmaal op 29 oktober in Den Haag plaatsvinden, het hart van het politieke centrum. Vanaf maart gingen de voorbereidingen van het IKV en het VAKA werkelijk van start. Waar het VAKA binnen de eigen gelederen een organisatiecomité oprichtte voor het Vlaamse vredesvolk, maakte het IKV voortaan deel uit van het bredere Komitee Kruisraketten Nee (KKN). Bij het KKN waren behalve de vredesorganisaties, ook de vakbond FNV, de PvdA, D'66 en de kleine linkse partijen aangesloten. Het voorzitterschap ging naar Sienie Strikwerda van Vrouwen voor Vrede om te voorkomen dat het IKV te zeer op de voorgrond zou treden.²³⁶ Naderhand verklaarde het IKV-Beraad dat de uitverkiezing van Strikwerda, die nauwelijks politieke ervaring had, een 'relatief succesvolle poging' was geweest om 'het IKV vleugellam te maken'.²³⁷ Zo had het VAKA beduidend meer ruimte om zijn stempel op de nationale betoging te drukken dan het IKV.

Net als bij de voorgaande betogingen was het voor het IKV en het VAKA van groot belang om zoveel mogelijk bondgenootschappen te smeden met politieke partijen, maatschappelijke organisaties, kerken en vakbonden. Beide vredeskoepels hadden daarbij wisselend succes. Het IKV probeerde nog voordat het KKN eind maart werd opgericht er alles aan te doen om het CDA bij de nieuwe demonstratie te betrekken. Zo liet het IKV binnen het Overlegorgaan tegen de Kernbewapening zijn eisen voor eenzijdige ontwapening en een herroeping van het NAVO-dubbelbesluit varen in ruil voor een drietal vage leuzen voor de demonstratie: 'Geen nieuwe kernwapens in Nederland, noch in enig ander land', 'Europa kernwapenvrij' en 'Kernwapens de wereld uit'. Aangezien de organisatoren de eerste leus koppelde aan een positief onderhandelingsresultaat in Genève, toonden de afgevaardigden van het CDA zich aanvankelijk bereid om de leuzen te onderschrijven. Het grote probleem was dat waar CDA-voorzitter Piet Bukman van mening was dat een tweezijdig ontwapeningsproces met deze leuzen verdedigbaar was, Faber verklaarde dat het CDA de plaatsing van kruisraketten nu wel moest afwijzen. Het leidde tot een hevige discussie in de media en ophef binnen de VVD over deze zogenoemde 'afwijking van het regeerakkoord', zodat het CDA

---

²³⁶ IISG, Archief IKV, inv. nr. 294, 83/5: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1983. Vergadering van 19 januari 1983; 'Vredesbeweging manoeuvreert in ingewikkeld spanningsveld', *De Waarheid*, 22 februari 1983; Van Diepen, *Hollanditis*, 203.

²³⁷ IISG, Archief IKV, inv. nr. 294, 83/86: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1983. Willem van de Ven, 'Demonstratie politieker dan twee jaar geleden', 9 november 1983.

zijn steun voor de demonstratie introk. Het ‘nieuwe pragmatisme’ van het IKV, zoals Van Diepen de handelswijze noemde, had dus een averechts effect. De kerken waren na de kwestie over het stemadvies van het IKV evenmin bereid zich achter de demonstratie te scharen, terwijl de FNV onder het voorbehoud meedeed dat bij een negatief onderhandelingsresultaat in Genève met plaatsing kon worden ingestemd. Wat dat betreft was er weinig vooruitgang ten opzichte van 1981.²³⁸

Het VAKA moest voor het opstellen van de platformtekst voor de nieuwe betoging eerst consensus bereiken binnen de Vlaamse vredesbeweging met het bredere OCV, alvorens de verschillende eisen aan het CNAPD zouden worden voorgelegd. Anders dan het IKV wenste het VAKA niet tegen elke prijs te willen toegeven aan mogelijk belangrijke bondgenoten. Waar de socialistische organisaties al gauw op één lijn zaten met het VAKA, was dat binnen de katholieke zuil niet het geval. Het ACW was als koepel van de christelijke arbeidersbeweging een partner met een enorm mobilisatiepotentieel, zoals ook in 1981 was gebleken. Desondanks had het ACW, mede dankzij de nauwe betrekkingen met de CVP, geen duidelijke standpunten ingenomen over de kernbewapening. Pas eind april 1983 drong het ACW na intern overleg met de aangesloten vakbondsorganisaties aan op uitstel van het plaatsingsbesluit tot na de onderhandelingen en een verklaring van de NAVO om de kernwapens niet als eerste te gebruiken in een mogelijk conflict. Met de eis van het VAKA voor een onvoorwaardelijke afwijzing van de kruisraketten als beperkte eenzijdige stap kon het ACW echter niet akkoord gaan.²³⁹

Een vergelijkbare verandering deed zich volgens Raes ook binnen de CVP-Jongeren voor, die eveneens bij het OCV waren aangesloten. Voorzitter Johan van Hecke keerde zich tijdens een toespraak op de Jongerenvredesdag begin juli in Brussel tegen de steun van zijn partij voor de wederzijdse nuloptie en pleitte voor uitstel van het plaatsingsbesluit. De CVP-Jongeren toonden zich in september bovendien bereid om mee te demonstreren, maar als het aan oud-voorzitter Eric van Rompuy lag alleen met eigen leuzen. Het VAKA zag daar geen heil in, omdat de betoging dan louter voor eigen doeleinden gebruikt zou worden.²⁴⁰ Voor zowel het ACW als de CVP-Jongeren maakte het VAKA geen uitzonderingen. Beide organisaties onderschreven uiteindelijk de acht vastgestelde leuzen: ‘Geen nieuwe

---

²³⁸ Van Diepen, *Hollanditis*, 200-2; Verkuil, *De grote illusie*, 104-7; ‘Dreigend conflict in kabinet om IKV-leuze’, *De Telegraaf*, 7 maart 1983; ‘Faber (IKV): CDA moet nu afhaken’, *NRC Handelsblad*, 11 maart 1983.

²³⁹ Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 83-6; ‘ACW stelt voor installatie kernraketten op te schorten’, *De Standaard*, 4 mei 1983.

²⁴⁰ Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 83-4, 91-4; ‘Geen raketten zolang er hoop is op akkoord’, *De Standaard*, 2 september 1983; ‘CVP’ers moeten meebetogen, maar dan onder eigen slogans’, *De Standaard*, 27 september 1983; ‘VAKA boos op Van Rompuy’, *De Standaard*, 27 september 1983.

atoomwapens in België, noch in enig ander Europees land’, ‘Neen aan Pershing II, Cruise en Neutronenbom’, ‘Ontmanteling van de SS-20’, ‘Ontmanteling van alle bestaande kernwapens’, ‘Voor een kernwapenvrij Europa’, ‘Zelfstandige en actieve vredespolitiek van België’, ‘Verenigde Staten en Sovjet-Unie: bevries de nucleaire wapenwedloop’ en ‘Vrede door en voor ontwikkeling’.²⁴¹ Het CNAPD ging eveneens akkoord met deze leuzen, hoewel het aanvankelijk de plaatsingskwestie nog uitsluitend gekoppeld had aan de Geneefse onderhandelingen.²⁴² De leuzen waren een stuk duidelijker dan die van het IKV, zodat het VAKA zich ook naar de CVP toe sterk profileerde zonder expliciet op deelname van de grootste regeringspartij aan te dringen. Deze strategie leek nog voor de demonstratie enige vruchten af te werpen. Het nog altijd verdeelde CVP verklaarde eind augustus dat het zelfstandig een besluit zou nemen over de plaatsing indien de onderhandelingen in Genève zouden mislukken en dat de voorbereidingen in Florennes op elk moment konden worden stopgezet als de situatie dat toeliet.²⁴³

Als onderdeel van het mobilisatieproces zochten het IKV en het VAKA niet alleen invloedrijke bondgenoten, maar organiseerden zij ook allerlei acties om de aankomende massabetoging onder de aandacht van de bevolking te brengen. Zo begon het VAKA als onderdeel van de campagne ‘Raketten? In geen geval!’ vanaf maart met een personaliteitenpetitie, waarbij bekende Belgen uit allerlei sectoren benaderd werden om het ‘onvoorwaardelijk neen aan de raketten’ te ondertekenen.²⁴⁴ Op initiatief van het IKV organiseerden lokale vredesgroepen op Tweede Paasdag allerlei activiteiten rond zogenoemde ‘vredesvuren’, waarin activisten van jong tot oud bijvoorbeeld zelfgemaakte kartonnen kruisraketten en oorlogsspeelgoed konden verbranden. Volgens het IKV stonden deze Paasvuren zowel binnen als buiten de kerken symbool voor ‘een teken van hoop, het licht in de duisternis, het leven tegenover de dood en het goede dat het kwade overwint’.²⁴⁵

Nadien volgden in zowel Nederland als België een landelijke actie bij de aangewezen militaire basis waar de kruisraketten zouden worden geïnstalleerd. De officiële bekendmakingen van Florennes en Woensdrecht als vestigingsplaatsen maakte in de beide vredesbewegingen en bij de plaatselijke bevolking een hoop commotie los. Nu de voorbereidingen

---

²⁴¹ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Platformtekst 23/X-betoging. De bevrozing van de kernwapenarsenalen was feitelijk de doelstelling van de Amerikaanse vredesbeweging *Freeze*. Het VAKA zag dit als een mooie tussenstap naar een kernwapenvrije wereld.

²⁴² Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 93.2: Dossier Nationale anti-raketten betoging CNAPD, 23-X-1983. *Plate-forme du CNAPD*; Interview met André Bogaert te Antwerpen, 1 juni 2013. Volgens Bogaert vormde de verschillende houding van het VAKA en het CNAPD tegenover de onderhandelingen destijds geen groot discussiepunt.

²⁴³ Heirman, *Het Belgisch Raketendossier*, 77-9.

²⁴⁴ Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 81.

²⁴⁵ IISG, Archief IKV, inv. nr. 303, 83/5: Werkgroep Politieke Aktie Kernen, 1983. Paasvuren tegen kruisraketten IISG, Archief IKV, inv. nr. 303, 83/12: Werkgroep Politieke Aktie Kernen, 1983. 2^e Paasdag 1983: De vredesbeweging leeft.

eenmaal in gang waren gezet, leken de Nederlandse en Belgische regering letterlijk af te stevenen op definitieve plaatsing. Zo organiseerden het VAKA en het CNAPD op 23 april 1983, een maand na de bekendmaking door de regering-Martens, een vredesmars in Florennes onder de leuze ‘Geen raketten, niet in Florennes, niet in België, niet in het Oosten, niet in het Westen. Geen onteigeningen.’²⁴⁶ Het KKN, inclusief het IKV, bediende enkele maanden later nog in dezelfde week van de locatiekeuze het kabinet-Lubbers van repliek. Op 2 juli kwamen net als in Florennes zo’n 10.000 man naar de vliegbasis in Woensdrecht.²⁴⁷ Aangezien deze basis dicht bij de Belgische grens lag, verzocht het VAKA de comités in de provincie Antwerpen om ook deel te nemen.²⁴⁸ Een verzoek van het KKN voor nieuwe gezamenlijke acties in beide plaatsen voordat de nieuwe demonstratiegolf eind oktober zou plaatsvinden wezen het VAKA en het CNAPD af.²⁴⁹ Mogelijk voorkwam de drukke agenda van de Belgische vredesorganisaties dat reeds een brug werd geslagen tussen beide vredesbewegingen. Wel organiseerde het VAKA in navolging van het IKV voor het eerst een vredesweek in september als afsluiter van het mobilisatieproces. Op de voorlaatste dag van de Vlaamse vredesweek lieten activisten op de Groenplaats in Antwerpen 572 ballonnen op, verwijzend naar het aantal Amerikaanse middellange afstands-raketten dat de NAVO in West-Europa wilde installeren.

De inspanningen van de Nederlandse en Belgische vredesbeweging leidden tot een nog grotere opkomst dan tijdens de eerste demonstratiegolf. Waar in Brussel op zondag 23 oktober maar liefst 400.000 mensen op de been kwamen, waren dat er zes dagen later in Den Haag circa 550.000. Hoewel sommige betogingen elders in West-Europa in dezelfde orde van grootte waren, was de mobilisatiegraad nergens zo hoog als in Nederland en België met respectievelijk 26 en 30 demonstranten per 1.000 inwoners.²⁵⁰ Het merendeel van de betogers in Brussel en Den Haag waren volgens Stouthuysen en Van Diepen politiek links georiënteerd, maar dat nam niet weg dat in beide steden een pluriform gezelschap van jong tot oud mee betoogden. Van Diepen wijst daarbij vooral op de afwezigheid van de kerkelijke bevolking in Den Haag, wat mijns inziens mede een gevolg was van de controverse rond het IKV en het ontbreken van het CDA in het KKN.²⁵¹ De kloof tussen de kerken en de vredesbeweging leek

---

²⁴⁶ ‘Florennes, bedevaartsoord voor gewelddoos verzet: Duizenden betogen tegen kernraketten’, *De Standaard*, 25 april 1983; ‘Geen raketten’, *Vrede* 26 (apr. 1983) 7.

²⁴⁷ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 30 juni 1983.

²⁴⁸ ‘Vredesbeweging dient meteen van repliek’, *De Waarheid*, 4 juli 1983.

²⁴⁹ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 28 juli 1983.

²⁵⁰ Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 95-6, 112.

²⁵¹ Stouthuysen, *In de ban van de bom*, 98-9; Van Diepen, *Hollanditis*, 206-7.

in Vlaanderen in mindere mate aanwezig, getuige de deelname van het ACW, de CVP-Jongeren en andere christelijke organisaties. Vooraan de vredesstoet in Brussel liepen op voorstel van het VAKA bovendien niet alleen een groot aantal parlementsleden uit de oppositie mee, maar ook zo'n dertig CVP-politici, van wie velen met een ACW-achtergrond.²⁵² Het VAKA en het OCV waren voorafgaand aan de betoging in staat geweest om confrontaties met christelijke organisaties zoveel mogelijk te vermijden of intern op te lossen, waarbij zij in tegenstelling tot het IKV niet belemmerd werden door een directe relatie met de kerken.²⁵³

De demonstraties in Brussel en Den Haag waren afgezien van de samenstelling van de activisten vooral een uiting van publieke onrust over de voortgaande kernwapenwedloop en de mogelijke plaatsing van kruisraketten op eigen bodem. De sfeer was in beide steden gemoedelijk en serieuze incidenten bleven uit. Het bleek onontkoombaar dat organisaties met eigen politieke leuzen mee betoogden, terwijl individuele activisten met vondsten kwamen als: 'Ik ben van na de oorlog en dat wil ik zo houden' en 'Liever een Rus in bed dan een kruisraket'. Anders dan twee jaar geleden lag in beide betogingen meer de nadruk op de wederzijdse verantwoordelijkheid van de VS en de Sovjet-Unie voor de kernwapenwedloop. VAKA-voorzitter Bogaert nam in zijn rede stelling tegen eerdere beschuldigingen dat de vredesbeweging de Sovjet-Unie in de kaart zou spelen en veroordeelde de manier waarop beide grootmachten de wereld in gijzeling hielden. Volgens hem streefden de ontwapeningsgesprekken louter hun doel voorbij met steeds weer een nieuwe bewapeningsronde. Het was dus van het grootste belang dat België gehoor gaf aan de meerderheid van de bevolking – zoals opiniepeilingen in september reeds hadden uitgewezen – aan de eis om geen nieuwe raketten toe te laten.²⁵⁴ Dezelfde punten kwamen eveneens terug in de toespraak van Faber. De voorman van het IKV stelde in reactie op een verklaring van Lubbers dat slechts een minderheid tegen plaatsing zou zijn: 'Een half miljoen, dat is nog eens wat anders dan die 81 waarop Lubbers kan rekenen'. Naast de gebruikelijke toespraken van de vertegenwoordigers van de vredesbewegingen bij beide betogingen, had het KKN wel een hele bijzondere spreker

---

²⁵² Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 109-11.

²⁵³ Onduidelijk is hoe de relatie tussen het VAKA en Pax Christi Vlaanderen (PCV) zich in aanloop naar deze betoging evalueerde. Zo publiceerde het PCV in februari 1983 nog een beleidsnota waarin het aandrang op het verruimen van het INF-overleg met de Franse en Britse kernwapens, een standpunt dat meer in lijn was met de ontwapeningspolitiek van de Sovjet-Unie. Waar het PCV aanvankelijk als waarnemend lid fungeerde binnen het VAKA, trad de katholieke vredesorganisatie in maart 1982 officieel toe tot het VAKA.

²⁵⁴ André Bogaert, "Geen Raketten!", in: VAKA, *400.000 tegen raketten in Europa* (Antwerpen, 1983) ongenummerd.

geregeld. Prinses Irene vroeg zich met de pakkende metafoor ‘Stel dat alle bloemen maskers dragen’ af waarom mensen zich voortdurend aan het verdedigen en bewapenen waren.²⁵⁵

De ontluistering was groot bij de Nederlandse en Belgische vredesbeweging toen bleek dat de massale betogingen nauwelijks iets opleverden. Het VAKA trachtte in aanloop naar het parlementair debat over de plaatsingskwestie van 8 tot 10 november nog invloed uit te oefenen op politici. Alle Kamerleden kregen een brief met de boodschap dat het parlement de beslissingsbevoegdheid moest opeisen en dat zij een duidelijk ‘nee’ moesten uitspreken tegen de plaatsing. De regering gaf niet toe aan deze eisen en stemden met inbegrip van de CVP-parlementsleden, die nog aan de betoging hadden deelgenomen, tegen de moties die de bevoegdheid zou overhevelen en de plaatsing van kernwapens zou afwijzen of verhinderen. Het VAKA moest zich zo tevreden stellen met de belofte van het CVP dat een mislukking van Genève geen automatische plaatsing hoefde te betekenen.²⁵⁶ Van een dergelijke afwachtende houding was in de West-Duitse, Britse en Italiaanse regering geen sprake en zij besloten kort daarna akkoord te gaan met plaatsing.²⁵⁷ Het IKV en Pax Christi Nederland probeerden de Nederlandse regering per brief over te halen om niet in te stemmen met de plaatsing in andere landen en een zelfstandige evaluatie te maken van het overleg in Genève.²⁵⁸ Waar het eerste voorstel in het Kamerdebat van 17 november geen meerderheid kreeg, besloot de regering wel dat het met oog op de plaatsing van de kruisraketten op eigen grondgebied in de NAVO zou pleiten voor een ‘adempauze’ van een half jaar waarin eventuele Russische concessies gedaan konden worden.²⁵⁹ De gedeeltelijke uitvoering van het moderniseringsprogramma door de NAVO was voor de Sovjet-Unie echter reden om de onderhandelingstafel in Genève te verlaten en de installatie van haar eigen SS-20-raketten weer te hervatten. Een nieuw dieptepunt was bereikt en het was zeer de vraag in hoeverre de Nederlandse en Belgische vredesbeweging nog de mogelijkheid hadden om de kruisraketten tegen te houden.

6.2 Verharding van het protest? Acties in Woensdrecht en Florennes

Nadat het NAVO-dubbelbesluit eind 1983 grotendeels was uitgevoerd, raakte de West-Europese vredesbeweging langzaam in verval. Het massale protest in de afgelopen jaren was gewoonweg onvoldoende geweest om de kernwapens tegen te houden. Zo drong bij het IKV en het VAKA het besef door dat mogelijk nieuwe, hardere actiemiddelen nodig waren

---

²⁵⁵ Van Diepen, *Hollanditis*, 204-5.

²⁵⁶ Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 118-22.

²⁵⁷ Van Eenennaam, *Achtenveertig kruisraketten*, 142.

²⁵⁸ IISG, Archief IKV, inv. nr. 294, 83/5: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1983. Brief van Mient Jan Faber en Jan ter Laak aan de Leden der Tweede Kamer, 11 november 1983.

²⁵⁹ ‘Nederland respecteert plaatsen raketten NAVO-partners’, *Leeuwarder Courant*, 18 november 1983.

om de plaatsing van kruisraketten te voorkomen. Faber constateerde daags na de massabetoging in Den Haag: ‘We demonstreren, publiceren, discussiëren, lobbyen en ageren; alles op zijn tijd. Dat is het zo’n beetje. Allemaal ‘zachte’ middelen waarvan we hopen en dromen dat er enige invloed van uit zal gaan. Een ‘uiterste’ middel, zoals staken dat is voor de vakbeweging, heeft de vredesbeweging niet.’²⁶⁰ Al langere tijd gingen binnen de Nederlandse en Belgische vredesbeweging stemmen op voor acties van burgerlijke ongehoorzaamheid ofwel bewuste en openlijke wetsovertredingen met de bedoeling om de druk op de regering te verhogen. Voor zowel het IKV als het VAKA was het geen eenduidige zaak of men deze richting moest inslaan. Zo schuilden in burgerlijke ongehoorzaamheid de gevaren dat het imago van de vredesbeweging besmet zou raken en dat een tweedeling zou ontstaan binnen de achterban. Waren het IKV en het VAKA desondanks bereid om tot een verharding van het protest over te gaan of kozen zij voor een veilige strategie?

Aanvankelijk bleken zowel het IKV als het VAKA uiterst voorzichtig om te gaan met het vraagstuk ‘burgerlijke ongehoorzaamheid’. Voor het IKV speelde in niet onbelangrijke mate de relatie met de kerken mee in de houding ten aanzien van verdergaande acties. Het vredesberaad was zich zeer bewust van het feit dat het als kerkelijk orgaan gewoonweg niet alle mogelijke actiemiddelen kon inzetten om de kernwapens tegen te houden. Zo stelde het IKV eind 1983 in zijn actieprogramma voor het nieuwe jaar uitdrukkelijke grenzen aan de acties: deze moesten geweldloos zijn en mochten de uitvoering van een regeringsbesluit niet (definitief) onmogelijk maken. Daarnaast zou het IKV geen openlijke steun geven aan acties van burgerlijke ongehoorzaamheid; activisten moesten zelf uitmaken of zij met dergelijke acties een risico wilden lopen.²⁶¹ Wel bestonden ideeën voor een vreedzame blokkade in Woensdrecht zodra de regering zou instemmen met de plaatsing van kernwapens. Tijdens de kernendag op 26 november 1983 in Amersfoort verklaarde Faber dat het IKV niet zou wegblijven als de bouw in Woensdrecht zou beginnen. Het feit dat het IKV bereid zou zijn tot een blokkade kon op luid applaus rekenen.²⁶² Deze ambivalente houding kenmerkte ook het VAKA. Bogaert was geen uitgesproken tegenstander van acties van burgerlijke ongehoorzaamheid, maar twijfelde over het politieke nut van zulke acties. Als de acties enkel bedoeld waren om frustraties over het regeringsbeleid te uiten dan schoot de vredesbeweging er weinig mee op. Het VAKA was zodoende eveneens terughoudend ten aanzien van meer directe acties. Net als het IKV wees het VAKA gewelddadige acties principieel af en moest

---

²⁶⁰ Mient Jan Faber, *Minxmin=plus : dagboekantekeningen* (Weesp, 1985) 15.

²⁶¹ IISG, Archief IKV, inv. nr. 294, 83/91: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1983. Actiejaar 1984. Overwegingen en actievoorstellen voor het IKV.

²⁶² Faber, *Minxmin=plus*, 49-50.

per mogelijke actie gekeken worden of al of geen steun verleend kon worden. Uitgaande van deze principes opperde het Stuurgroepslid Mark Deneer voor een staking in samenwerking met de Vlaamse arbeidersbeweging en een permanent vredeskamp in Florennes.²⁶³ Het blijkt wel dat het IKV en het VAKA weloverwogen nadachten over de invloed van hardere acties op de eigen reputatie, de achterban en het politieke besluitvormingsproces. Dit resulteerde feitelijk dan ook niet in een geheel andere strategie. Beide vredeskoepels gingen weliswaar op zoek naar nieuwe actievormen, waarbij minder waarde werd gehecht aan massamobilisaties, maar vermeden een sterke radicalisering binnen de eigen gelederen.

De aandacht van het IKV en het VAKA voor nieuwe, meer directe acties concentreerde zich voornamelijk rond de aanstaande voorbereidingen in Woensdrecht en Florennes. Deze plaatsen konden bij uitstek dienen als symbool van het verzet tegen kernwapens, maar over de vraag hoe de acties precies vormgegeven moesten worden bestond binnen het IKV en het VAKA enige verdeeldheid. Het VAKA was in tegenstelling tot het IKV zeer terughoudend tegenover een permanente aanwezigheid bij de militaire basis, een idee dat afkomstig was van de Britse vredesbeweging.²⁶⁴ Het vrouwenvredeskamp bij Greenham Common was binnen enkele jaren fors uitgebreid en had wereldwijd faam gemaakt met allerlei acties. Onder aanmoediging van het IKV richtten lokale vredesgroepen reeds na de bekendmaking van Woensdrecht als aangewezen basis een permanent vredeskamp op, terwijl een soortgelijk initiatief in Florennes uitbleef.²⁶⁵ Het plaatselijk vredescomité was ook geen voorstander van zo'n tentenkamp, wat mogelijk kwam door de slechte ervaringen in Nederland.²⁶⁶ Een deel van de bewoners van het 'Vredes Aktie Kamp' (VAK) in Woensdrecht had namelijk geen boodschap aan de richtlijnen van het IKV en deinsde niet terug voor hardere acties of het eventuele gebruik van geweld.²⁶⁷ Geregeld kwamen dan ook arrestaties voor als activisten zich bijvoorbeeld toegang probeerden te verschaffen tot de basis.²⁶⁸ Opvallend genoeg distantieerde het IKV zich niet openlijk van het VAK, aangezien het in zekere zin baat had bij hardere acties waarvoor het zelf geen verantwoordelijkheid hoefde te dragen. Bovendien

---

²⁶³ VAKA, *De Vlaamse Vredeskrant* (nov.-dec. 1983).

²⁶⁴ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergaderingen van 28 januari, 31 maart, 5 en 26 mei 1984. VAKA-Antwerpen stond wel positief tegenover een permanent vredeskamp, maar vond weinig steun binnen de Nationale Stuurgroep..

²⁶⁵ 'Vredesbeweging verklaart oorlog aan bunkerbouwers', *Het Vrije Volk*, 2 juli 1983.

²⁶⁶ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 30 juni 1984.

²⁶⁷ 'Vredeskamp wil er harder tegenaan', *De Waarheid*, 15 oktober 1983.

²⁶⁸ Zie bijvoorbeeld: 'Van Woensdrecht tot Greenham Common : Protesten tegen raketten in heel West-Europa', *De Waarheid*, 13 december 1983.

faciliteerde het VAK ook allerlei vreedzame acties voor vredesactivisten uit heel het land en droeg daarmee bij aan een zekere actiecultuur rondom de basis.²⁶⁹

Ter voorbereiding op mogelijke acties rond de militaire bases kwam het in december 1983 wederom tot gesprekken tussen de Nederlandse en Belgische vredesbeweging voor een gezamenlijk initiatief. Volgens het VAKA en het CNAPD was enige haast geboden omdat een plaatsingsbesluit op korte termijn zou kunnen vallen. Opnieuw bleek het lastig om een gemeenschappelijke lijn te vinden. Zo opperde het IKV voor een menselijke keten tussen Woensdrecht en Florennes in het voorjaar van 1984 als het parlementaire debat zou plaatsvinden over de kruisraketten. Aangezien de afstand tussen beide gemeenten een kleine tweehonderd kilometer bedroeg, zouden naar schatting maar liefst een kwart miljoen mensen nodig zijn voor de keten. Het was niet zo vreemd dat het VAKA zo'n actie organisatorisch niet zag zitten.²⁷⁰ Serieuze alternatieven kwamen vervolgens niet op tafel. Het VAKA en het CNAPD gingen hun eigen weg en organiseerden op 29 april 1984 een mensenketting rond de basis in Florennes. De 'Omarming van Florennes' was met 20.000 deelnemers ronduit indrukwekkend, maar liet ook zien dat directe symbolische acties de voorkeur kregen boven burgerlijke ongehoorzaamheid.²⁷¹ Tot eenzelfde actie kwam het vanuit het IKV niet. Woensdrecht was inmiddels niet alleen het domein van plaatselijke vredesgroepen, maar was voor het IKV vooral ook de plaats waar na een eventueel plaatsingsbesluit een actie zou moeten plaatsvinden. Het voorstel van Faber voor een tijdelijke of langdurige blokkade (dat al vrij snel werd omgedoopt tot 'volksoploop') van de toegangswegen tot de basis kreeg uiteindelijk onvoldoende steun binnen het KKN en de kerken. De kerken lieten in een consultatieronde weten dat het IKV met enige betrokkenheid bij een blokkade zijn banden met de kerken zou verspelen. Het IKV, dat zelf ook enige vraagtekens had bij de uitvoerbaarheid en het politieke nut van een blokkade, liet dit plan tot ontsteltenis van de radicalere vredesgroepen vervolgens varen.²⁷²

Van een wezenlijke verharding van het protest vanuit het IKV en het VAKA kwam het in het voorjaar van 1984 niet, toen zich op politiek niveau in Nederland en België enkele belangrijke ontwikkelingen voordeden. Zeer opmerkelijk was dat de Belgische minister van Defensie Vreven half februari in het parlement kenbaar maakte dat de eerste kruisraketten in maart 1985 in Florennes zouden worden geplaatst indien de regering een positief besluit na de

---

²⁶⁹ Faber, *Minxmin=plus*, 95; IISG, Archief IKV, inv. nr. 304, 84/5: Werkgroep Politieke Actie Kernen, 1984. Brief van Willem van de Ven aan leden van werkgroep PAK, 27 januari 1984.

²⁷⁰ Faber, *Minxmin=plus*, 56-7, 71

²⁷¹ Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 133-4.

²⁷² Everts en Walraven (eds.), *In actie voor een vredesklimaat*, 66, 73-4.

zesmaandelijkse evaluaties zou nemen. Het bleek dat de Belgische regering aan een strak plaatsingsschema van de NAVO vastzat en veel minder bewegingsruimte had dan de vredesbeweging had aangenomen. Wie nu precies verantwoordelijk was voor deze kalender was zelfs voor minister van Buitenlandse Zaken Tindemans, die maar in beperkte mate op de hoogte was van het raketdossier, een groot vraagteken. SP-leider Tobback wees niet ten onrechte met een beschuldigende vinger naar voormalig minister van Defensie Swaelen, die tijdens het kortstondige kabinet-Eyskens in 1981 zijn fiat zou had gegeven aan de NAVO voor het plaatsingsschema, dat voorzag in de afronding van de bouw van alle essentiële installaties en infrastructuur voor april 1985. De plaatsingsdatum was overigens al ten tijde van het NAVO-dubbelbesluit vastgesteld.²⁷³ Het nieuws over deze geheime kalender was voor het VAKA reden om te veronderstellen dat de regering deze zomer nog geen besluit zou nemen. Geheel anders was de situatie in Nederland. Premier Lubbers werkte in de maanden voorafgaand aan het nieuwe parlementaire debat in juni aan verschillende varianten voor een mogelijk plaatsingsbesluit, die de impasse binnen de coalitie CDA-VVD zouden moeten doorbreken. Concreet betekende dit dat Lubbers randvoorwaarden wilden scheppen waarbinnen Nederland al of niet tot plaatsing zou kunnen overgaan binnen een bepaalde termijn.²⁷⁴ Het lijkt er zodoende op dat de Nederlandse regering vooralsnog meer flexibiliteit had in de plaatsingskwestie dan de Belgische regering, maar ook moest geloven aan de toenemende druk vanuit de NAVO om duidelijkheid van zaken te scheppen.

Het IKV vervolgde in aanloop naar het parlementaire debat feitelijk zijn politieke strategie, maar maakte ook gebruik van nieuwe gedecentraliseerde acties. Zo riep het IKV onder het motto dat de CDA-Kamerleden, die nog moeite hadden met de plaatsingskwestie, beter ‘niet afgeschreven, maar aangeschreven’ konden worden zijn leden op tot een nieuwe brieven campagne.²⁷⁵ Ondanks dat de verhouding met het CDA onder vuur was komen te liggen, was het gezien de snelle politieke ontwikkelingen van groot belang dat het IKV op enige steun zou kunnen rekenen. Daarnaast organiseerde het IKV van 6 tot 12 mei 1984, enkele weken voor het beslissende debat, een actieweek waarbij in heel het land verschillende acties plaatsvonden, met in het bijzonder symbolische kerkwaken en een kortstondige werkonderbreking van een kwartier. Van beide nieuwe actievormen ging minder kracht uit dan gehoopt. Zo lieten de kerken een expliciete oproep voor de waken achterwege, zodat geen sprake was van een eensgezinde afwijzing van de plaatsing van kruisraketten. De impact van

---

²⁷³ Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 136-7, 141-2; Heirman, *Het Belgisch Raketdossier*, 96.

²⁷⁴ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 5 mei 1984; Van Diepen, *Hollanditis*, 282-3.

²⁷⁵ IISG, Archief IKV, inv. nr. 304, 84/5: Werkgroep Politieke Actie Kernen, 1984. ‘Niet afschrijven, maar aanschrijven’.

de landelijke staking, die was georganiseerd door de FNV, bleef slechts beperkt tot de ontregeling van het verkeer in de Randstad.²⁷⁶ Uiteindelijk had noch de brievenactie, noch de actieweek de gewenste invloed op de houding van de ‘sympathisanten’ binnen het CDA. Op 1 juni stemde op een enkel CDA-lid na de gehele coalitie in met het voorstel van Lubbers, dat niet alleen voorzag in uitstel van het definitieve plaatsingsbesluit tot 1 november 1985, maar ook expliciete voorwaarden voor plaatsing van de kruisraketten verbond aan de mogelijke scenario’s met betrekking tot wapenvermindering. Met dit besluit wilde de premier naar eigen zeggen de Sovjet-Unie ertoe bewegen dat zij de uitbreiding van haar kernwapenarsenaal zou stopzetten en het INF-overleg weer zou hervatten.²⁷⁷ Anderhalve maand later bood de Belgische evaluatie weinig meer hoop, toen de regering-Martens vasthield aan de voorbereidingen op plaatsing zolang nieuwe onderhandelingen geen uitkomst zouden bieden.²⁷⁸

Het IKV en het VAKA hadden zo weinig reden tot juichen. De Sovjet-Unie was in mei 1984 reeds overgegaan tot plaatsing van SS-20-raketten in de DDR, als antwoord op de eerdere plaatsing van de NAVO-kernwapens in West-Europa. De kans dat de onderhandelingen over wapenbeheersing weer hervat zouden worden leek medio 1984 dan ook nihil. Vanuit dat oogpunt leek het er na de nieuwe evaluatieronde op dat zowel de Nederlandse als de Belgische regering afstevenden op plaatsing van de kruisraketten. Het was in dit licht dat Faber kort na het junibesluit in een radio-uitzending van het IKON verklaarde dat wat hem betreft een tijdelijke plaatsing van de kruisraketten als onderdeel van een breder ontwapeningsprogramma theoretisch gezien acceptabel zou zijn. Volgens de IKV-secretaris was de tijd aangebroken dat het niet langer zaak was om halsstarrige oppositie te bedrijven, maar was het zaak dat vooral de PvdA ook zou gaan meedenken over relevante tussenstappen om uiteindelijk van de kernwapens af te komen. Het leverde hem forse kritiek op binnen het IKV en de radicalere vredesgroepen. Zo wekte Faber volgens Ter Veer de indruk dat hij de strijd voor een onvoorwaardelijke afwijzing van de kernwapens reeds had opgegeven door openlijk te filosoferen over mogelijke concessies. Radicalere groepen betichtten Faber zelfs van ‘egotripperij’ en ‘verraad’.²⁷⁹ Tenslotte stelde het VAKA dat Faber zich had moeten realiseren wat voor gewicht zijn uitspraken als woordvoerder van het IKV hadden en dat de Belgische vredesbeweging allerminst gebaat was bij raketten op Nederlandse bodem.²⁸⁰

---

²⁷⁶ Van Diepen, *Hollanditis*, 309; Everts en Walraven (eds.), *In actie voor een vredesklimaat*, 74-5.

²⁷⁷ Van Diepen, *Hollanditis*, 284-6.

²⁷⁸ Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 135.

²⁷⁹ Van Diepen, *Hollanditis*, 310-1; IISG, Archief IKV, inv. nr. 295, 84/36: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1984. IKON-interview met Mient Jan Faber in *De andere wereld van zondagmorgen*, 27 juni 1984; Opmerkingen van Ben ter Veer bij het IKON-interview.

²⁸⁰ VAKA, *De Vlaamse Vredeskrant* (juli-aug. 1984).

6.3 Naar het plaatsingsbesluit

Met het vooruitzicht van een haast onvermijdelijk plaatsingsbesluit was het voor het IKV en het VAKA er alles aan gelegen om nog eenmaal de middelen aan te wenden die mogelijk toch voor een ommekeer in de Nederlandse en Belgische politiek konden zorgen. De grote vraag was ook welke middelen in deze fase nog effectief zouden zijn. De massabetogingen van 1981 en 1983 waren in veel opzichten een groot succes geweest, maar hadden politiek gezien nauwelijks resultaat gehad. Nog sterker dan voorheen stonden de beide vredeskoepels voor de vraag of zij hun achterban moesten oproepen tot burgerlijke ongehoorzaamheid. Aan de ene kant wilden het IKV en het VAKA trouw blijven aan de parlementaire democratie. Aan de andere kant was de maat zo onderhand vol en werkten beide koepels aan een spoedplan dat voorzag in hardere acties als de eigen regering zou instemmen met de plaatsing van de kruisraketten.²⁸¹ Nederlandse en Belgische juristen verkenden zelfs mogelijkheden om een proces aan te spannen tegen de staat, waarin zou kunnen worden aangetoond dat het bezit en mogelijk gebruik van kernwapens in strijd was met de Grondwet en het volkenrecht.²⁸²

Tijdens een bijeenkomst van het IPCC in Athene in december 1984 stelden het IKV, het VAKA, het CNAPD en de West-Duitse ASF een gezamenlijke verklaring op waarin zij de Sovjet-Unie en de VS oproepen om het INF-overleg in Genève weer te hervatten.²⁸³ Waar het IKV en het VAKA voorheen zo weinig vertrouwen hadden gehad in de onderhandelingen, beseften zij dat er in dit stadium eigenlijk geen ander kader was waarbinnen de kernwapenwedloop beteugeld kon worden. Enige maanden voor de publicatie had de Sovjet-Unie zich ‘achter de schermen’ reeds bereid getoond om de onderhandelingen over de middellange afstandswapens vanaf begin 1985 voort te zetten. Volgens Van Diepen was dit vooral te danken aan de noodzaak die de Sovjet-Unie destijds voelde om onderhandelingen over ruimtewapens te beginnen.²⁸⁴ President Reagan had in maart 1983 namelijk het plan gelanceerd voor de ontwikkeling van een futuristisch ruimteschild, het zogeheten ‘*Strategic Defense Initiative*’ (SDI), dat buiten de dampkring als bescherming zou moeten dienen tegen mogelijke Russische raketaanvallen. Hoewel nochtans zeker was of dit Amerikaanse miljardenproject enige kans van slagen had, lag een escalatie van de wapenwedloop in het verschiet

---

²⁸¹ Als onderdeel van het spoedplan dachten het VAKA en het IKV bijvoorbeeld aan de organisatie van zogenoemde ‘rouwdiensten’. Het VAKA dacht zelfs aan het organiseren van hongerstakingen onder medische begeleiding als een besluit zou vallen, terwijl het IKV overwoog om een boycot tegen de bedrijven die bij de bouw van de installaties in Woensdrecht betrokken zouden worden. Uiteindelijk zou alleen het spoedplan van het VAKA in werking treden, maar voorzag deze vooral in de aanloop naar een nieuwe massabetoging op 20 oktober 1985.

²⁸² Van Diepen, *Hollanditis*, 317-8.

²⁸³ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 15 december 1984.

²⁸⁴ Van Diepen, *Hollanditis*, 315-6.

als een nieuw bilateraal overleg zou uitblijven. De toenadering van de Sovjet-Unie was voor de vredesbeweging natuurlijk positief, al was het zeer de vraag of de Nederlandse en Belgische regering opnieuw het INF-overleg zouden afwachten voordat zij zouden instemmen met de kruisraketten. Zo was het de regering-Reagan er alles aan gelegen om de onderhandelingen vanuit een zo sterk mogelijke positie te voeren, met het liefst een spoedige plaatsing van de kruisraketten in België en Nederland.²⁸⁵

Voor het VAKA was het in aanloop naar het mogelijke plaatsingsbesluit niet alleen van belang om de acties te continueren, maar vooral ook om binnen de CVP te lobbyen. De linkervleugel van de CVP stond immers nog altijd afwerend tegenover het voornemen van de CVP-ministers Vreven en Tindemans om – in lijn met de tot dan toe geheime diplomatieke afspraken – op korte termijn een besluit te nemen over de plaatsing. Tijdens het parlementaire debat van 5 december 1984 drong CVP-voorzitter Swaelen onder druk van het VAKA en het ACW aan op uitstel van het besluit voor onbepaalde tijd. Een week eerder had de regering-Martens reeds besloten om de halfjaarlijkse evaluatie naar het eerste trimester van 1985 op te schuiven, zodat de druk even van de ketel zou zijn.²⁸⁶ Terwijl de hete discussies binnen het CVP vorderden, vormden activisten op initiatief van het VAKA op 21 december in Antwerpen een zeven kilometer lange mensenketen tussen de consulaten van de Sovjet-Unie en de VS. Het VAKA wilde met deze actie vooral duidelijk maken dat de kernwapenwedloop moest worden stopgezet en dat de Belgische regering onmogelijk kon overgaan tot plaatsing aangezien een meerderheid van de bevolking tegen was. Ook eiste het VAKA opheldering over de geheime toezeggingen van de Belgische ministers aan de VS.²⁸⁷ Van een nieuw uitstel zonder datum kwam het desondanks niet. Tijdens een bezoek van premier Martens en minister Tindemans aan Washington op 14 januari 1985 deden zij daartoe wel een naïeve poging, maar maakte president Reagan hen expliciet duidelijk dat de eerste zestien kruisraketten volgens afspraak voor eind maart geplaatst moesten worden.²⁸⁸

Na de terugkeer van Martens en Tindemans was voor het VAKA helder dat het plaatsingsbesluit niet langer kon uitblijven en besloot daarom samen met het OCV en het CNAPD op 17 maart een nieuwe betoging in Brussel te organiseren. Aangezien deze demonstratie nog sterker dan voorheen in het teken zou staan van een onvoorwaardelijke afwijzing van de kruisraketten, weigerde het ACW mee te doen.²⁸⁹ Namens het CVP vreesde Swaelen

---

²⁸⁵ Heirman, *Het Belgisch Rakettendossier*, 113; Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 140.

²⁸⁶ Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 136, 138-9, 142.

²⁸⁷ VAKA, *De Vlaamse Vredeskrant* (jan.-feb. 1985).

²⁸⁸ Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 140-1.

²⁸⁹ Stouthuysen, *In de ban van de bom*, 94.

juist dat de betoging tot doel had zijn partij tot zondebok te maken. Hij verklaarde dat het VAKA geen echte vredesbeweging was, maar enkel een organisatie die gericht was tegen de kruisraketten en de CVP, ‘een wolf in schapenvacht’ zogezegd.²⁹⁰ Uitgerekend twee dagen voor de betoging nam de Belgische regering met instemming van de CVP het besluit tot plaatsing van de eerste zestien kruisraketten. Een markant gegeven was dat de raketten nog dezelfde dag in het diepste geheim werden overgevlogen naar Florennes, waarmee premier Martens wilde voorkomen dat vredesactivisten ter plaatse massaal in actie zouden komen en dat het besluit alsnog aangevochten zou worden. Naast deze directe plaatsing besloot de regering bij wijze van compromis dat de overige 32 kruisraketten alleen eind 1987 zouden worden geïnstalleerd als het INF-overleg in Genève dat niet overbodig maakte.²⁹¹ De ontgoocheling over het besluit was uiteraard groot bij de oppositie en vredesbeweging. Het was dan ook niet zo vreemd dat de manifestatie in Brussel, waar tussen de 50.000 en 150.000 activisten aanwezig waren, zich bijna volledig keerde tegen de regering en de CVP.²⁹²

Nog voordat het doek in België was gevallen, bereidde de Nederlandse vredesbeweging zich reeds voor op de ontknoping van de kruisrakettenkwestie. Op initiatief van de meer radicale vredesgroepen besloot het KKN in december 1984 om het komende jaar een volkspetitionnement tegen het plaatsingsbesluit te organiseren. Het IKV had aanvankelijk twijfels bij deze meer verregaande actie omdat in het geval de regering ‘de stem van het volk’ zou negeren de stap naar burgerlijke ongehoorzaamheid een stuk kleiner zou zijn.²⁹³ Toch besloot het vredesberaad de actie te steunen, mogelijk ook door gebrek aan goede alternatieven. Zo stond het IKV bijvoorbeeld wel positief tegenover het weigeren van defensiebelasting, waarbij activisten een symbolisch bedrag van enkele guldens zouden inhouden op hun energierekening, maar kon dit geenszins als hoofdactie dienen. Bovendien kon het IKV slechts zijn waardering uitspreken voor deze actie, een oproep betekende namelijk steun voor een lichte vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid.²⁹⁴ Een nieuwe massabetoging was na de deceptie van 1983 sowieso geen optie. Het IKV zette zich zodoende massaal in voor het volkspetitionnement, dat eind augustus 1985 officieel van start zou gaan, en vond daarbij de steun van de Raad van Kerken. Uiteindelijk bleek het ‘verkapte referendum’ een groot succes. Het KKN wist maar liefst 3,75 miljoen handtekeningen te verzamelen. Op 26 oktober

---

²⁹⁰ ‘Swaelen kraakt VAKA af op CVP-kongres’, *De Morgen*, 11 februari 1985.

²⁹¹ Raes, *Een nieuwe speler op het middenveld*, 145-6.

²⁹² Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 18 maart 1985.

²⁹³ IISG, Archief IKV, inv. nr. 296, 85/2: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1985. Vergadering van 19 december 1984.

²⁹⁴ IISG, Archief IKV, inv. nr. 296, 85/12: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1985. Brief IKV aan kernen over burgerlijke ongehoorzaamheid en Betaal-niet-mee-actie, ongedateerd.

organiseerde de vredesbeweging speciaal een manifestatie in de Haagse Houtrusthallen om de handtekeningen symbolisch te kunnen overhandigen aan premier Lubbers. Waar de bijeenkomst gemoedelijk begon met verschillende optredens, fanfaremuziek en toespraken van Strikwerda en Faber, liep het uiteindelijk behoorlijk uit de hand. Tot meerdere malen toe verhinderde het publiek en het fanfarecorps Lubbers om zijn toespraak te houden en keerde zo'n 25.000 activisten hem zelfs de rug toe. Ondanks het rumoer vervolgde de premier zijn toespraak, waarin hij het KKN feliciteerde met het aantal opgehaalde handtekeningen en toegaf dat een vrede gebaseerd op afschrikking met kernwapens een 'bittere vrede' was. Het gebrek aan fatsoen bij het publiek was zoals Van Diepen aangeeft allerminst in het voordeel van de vredesbeweging, maar toonde ook aan dat een week voor het plaatsingsbesluit de polarisatie in de samenleving haar hoogtepunt had bereikt.²⁹⁵

Een lichte hoop vestigde het IKV nog op het feit dat de nieuw aangetreden Sovjet-leider Gorbatsjov begin oktober verklaarde dat het aantal SS-20-raketten dat op West-Europa stond gericht terug was gebracht tot het niveau van het besluit van 1 juni 1984.²⁹⁶ Het was een duidelijk signaal aan de Nederlandse regering om niet tot plaatsing van de kruisraketten over te gaan, maar bleek uiteindelijk onvoldoende. Zo lag volgens minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek met de SS-20-raketten in het Aziatische deel van de Sovjet-Unie het totaal aantal nog altijd hoger dan de vastgestelde norm van 378 systemen. Waar het charmeoffensief van de Sovjet-Unie geen indruk maakte, verleende het kabinet-Lubbers op 1 november toestemming aan de VS om eind 1988 alle 48 kruisraketten in Woensdrecht te plaatsen. Als onderdeel van het plaatsingsbesluit kwam de VVD nog wel tegemoet aan een eis van het CDA om twee atoombommen – van de F16 en Orion – af te stoten. Drie dagen na het besluit tekende Van den Broek zelfs een apart Nederlands-Amerikaans verdrag voor de plaatsing dat met een looptijd van vijf jaar zou moeten verhinderen dat een volgend kabinet het besluit zou terugdraaien. Tijdens de Kamerdebatten van 12 en 13 november bracht PvdA-leider Den Uyl nog wel een motie in tegen het in zijn ogen 'onwettelijke' plaatsingsbesluit, maar deze werd met 80 tegen 69 stemmen verworpen. De steun van klein rechts bleek nodig om het besluit door de Tweede Kamer te loodsen, aangezien zes CDA-leden voor de motie stemden.²⁹⁷

Na het plaatsingsbesluit in België en Nederland was het de grote vraag in hoeverre de vredesbewegingen nog in staat zouden zijn het massale protest tegen de kernwapens voort te

---

²⁹⁵ Van Diepen, *Hollanditis*, 320-6; IISG, Archief IKV, inv. nr. 296, 85/29: Notulen en vergaderstukken Beraad, 1985. Vergadering van 24 april 1989.

²⁹⁶ 'Mient Jan Faber ziet lichtpuntje na rede Lubbers', *Limburgsch Dagblad*, 28 oktober 1985.

²⁹⁷ Van Diepen, *Hollanditis*, 326-31; 'Besluit kruisraketten dankzij klein rechts', *Leeuwarder Courant*, 14 november 1985.

zetten. Het VAKA bleek in tegenstelling tot het IKV nog enige jaren na de plaatsing van de kruisraketten in staat om de vredesbeweging intact te houden, zij het dat de animo voor het protest wel afnam.²⁹⁸ Anders dan voorheen kreeg het VAKA ook te maken met hardere acties rond de basis in Florennes, waar onder impuls van het radicalere IOT de Vlaamse vredesgroep Florennade een soortgelijke actiecultuur als in Woensdrecht ontwikkelde. Het VAKA bleef deze radicalisering afwijzen en wilde zich vooral blijven richten op de massa-acties.²⁹⁹ Waar aanvankelijk nog het terugsturen van de kruisraketten het belangrijkste actiethema was, vond naderhand ook een zekere verruiming plaats naar het SDI en de wapenindustrie. Tijdens de nationale betoging van 20 oktober 1985, ruim een half jaar na het plaatsingsbesluit, was dit reeds merkbaar, maar lukte het VAKA nog wel om 115.000 mensen op de been te krijgen.³⁰⁰ Dergelijke omvangrijke protesten bleven in Nederland na 1985 uit. Het KKN viel kort na het plaatsingsbesluit uiteen. De kleine linkse politieke partijen, Stop de Neutronenbom, Vrouwen voor Vrede en een aantal kleine radicale actiegroepen besloten samen de acties rond Woensdrecht voort te zetten totdat de kruisraketten geplaatst zouden worden. Voor het IKV was de strijd tegen de kernwapens feitelijk verloren en lag voortaan de prioriteit bij het Oost-Europabeleid.³⁰¹

Uiteindelijk kwamen er geen kruisraketten in Nederland dankzij het INF-akkoord dat de Amerikaanse president Reagan en Sovjetleider Gorbatsjov in december 1987 sloten. Waar de scepsis over het ontwapeningsproces in Genève jarenlang zeer groot was geweest binnen de vredesbeweging, was Gorbatsjov uiteindelijk bereid om in te stemmen met de wederzijdse nuloptie. Het INF-akkoord voorzag zo in de ontmanteling van vrijwel alle nucleaire middellange afstands-raketten in Europa en gold daarmee als een historisch hoogtepunt. Historici hebben zich sindsdien afgevraagd hoe dit succes eigenlijk mogelijk was. Volgens Van Diepen was de NAVO-strategie van president Reagan van doorslaggevend belang geweest om de Sovjet-Unie tot concessies te bewegen. Met de uitvoering van het dubbelbesluit verschaftte de NAVO zich een nog sterkere positie dan het Warschaupact en was Gorbatsjov mede dankzij de economische malaise niet bij machte de kernwapenwedloop nog langer in stand te houden. De bereidwillige houding van Gorbatsjov om een einde te maken aan de wapenwedloop was daarmee vooral een resultaat van de machtspolitiek van Reagan.³⁰² Volgens Wittner is deze verklaring allerminst plausibel. Het Amerikaanse kernwapenbeleid van de jaren tachtig was

---

²⁹⁸ Stouthuysen, 'The Peace Movement in Belgium', 191.

²⁹⁹ Amsab-Antwerpen, Archief VAKA, inv. nr. 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988. Vergadering van 27 april 1985.

³⁰⁰ Stouthuysen, *In de ban van de bom*, 95.

³⁰¹ Verkuil, *De grote illusie*, 112-3.

³⁰² Van Diepen, *Hollanditis*, 338-41, 373-7, 391-4.

geenszins gericht op een doorbraak. Het was juist Gorbatsjov die de tot dan toe dubbelzinnige Reagan overtuigde van het feit dat de wapenwedloop niet langer houdbaar was. Een speciale rol was daarbij weggelegd voor de internationale vredesbeweging, die als inspiratiebron voor het 'nieuwe denken' van Gorbatsjov gold. Het feit dat de Sovjet-leider in 1985 al overging tot de ontmanteling van kernwapens in een periode dat de NAVO haar moderniseringsplan voltooide, getuigde van een vastbesloten ambitie om een einde te maken aan de kernwapenwedloop.³⁰³ Met deze tegenovergestelde posities valt het debat uiteen tussen degenen die geloven in oprecht idealisme en degenen die uitgaan van de waarde van een sterke machtspolitiek. Uiteindelijk lijkt het erop dat het INF-akkoord waarschijnlijk niet was gesloten zonder het jarenlange verzet tegen de kernwapens, waar zowel het IKV als het VAKA in belangrijke mate aan hebben bijgedragen.

---

³⁰³ Wittner, *The Struggle Against the Bomb Vol. 3.*, 369-77.

Conclusie

Nergens in West-Europa ging het verzet tegen het NAVO-dubbelbesluit van 12 december 1979, dat voorzag in de mogelijke plaatsing van 572 Amerikaanse middellange afstands-raketten, zo lang door als in Nederland en België. Over een periode van bijna zes jaar voerde de Nederlandse en Belgische vredesbeweging onafgebroken campagne tegen de plaatsing van kruisraketten op eigen grondgebied. Het was vooral aan de inspanningen van het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) en het Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens (VAKA), de grootste vredeskoepels in beide landen, te danken dat de kruisrakettenkwestie zo hoog op de politieke agenda bleef staan en dat een definitief besluit meerdere malen werd uitgesteld. Waar tot op heden de Nederlandse en Belgische vredesbeweging nauwelijks met elkaar zijn vergeleken, heeft dit onderzoek vanuit zowel een nationale als internationale invalshoek meer inzicht gegeven in de parallellen tussen de beide vredesbewegingen. Het blijkt dat het IKV, dat door historici tot dusver vaak een uitzonderingspositie binnen de internationale vredesbeweging van de jaren tachtig is toegedicht, in zijn werkwijze, strategie en acties op veel fronten niet wezenlijk verschilde van het VAKA.

Aanvankelijk kwam de IKV-campagne voor eenzijdige ontwapening maar met moeite op gang. Het IKV was medio jaren zestig opgericht als studiefaculteit voor vredesvraagstukken namens de kerken, maar veranderde ten tijde van de neutronenbomkwestie in de jaren 1977-1978 langzaam in een politieke actiegroep. Tijdens het verzet tegen de neutronenbom kon het IKV op de schouders van de communistische actiegroep Stop de Neutronenbom reeds ervaring opdoen alvorens het NAVO-dubbelbesluit zou worden genomen. Het was mede aan de stagnatie van de Stop de Neutronenbomcampagne te danken dat het IKV in Nederland kon uitgroeien tot de belangrijkste vredesorganisatie. Waar het IKV op nationaal vlak over diverse bestuursorganen beschikte, werd de campagne vooral gedragen door de plaatselijke IKV-kernen. Deze aanpak verschilde nauwelijks van die van het VAKA. Het VAKA was anders dan het IKV pas kort voor het dubbelbesluit opgericht na een malaise binnen het Overlegcentrum voor Vrede (OCV), dat tot dan toe het verzet tegen de neutronenbom had geleid. Daarnaast stond het VAKA geheel los van de katholieke kerk in Vlaanderen en gold het actiecomité bij uitstek als een pluriform samenwerkingsverband van organisaties van verschillende strekking. Het VAKA wist binnen korte tijd via een uitgebreid netwerk van plaatselijke comités en wereldwinkels de campagne tegen de kruisraketten in Vlaanderen op gang te brengen. Het VAKA ondervond daarbij lang niet zoveel hinder uit de kerken als het IKV, dat immers als officieel kerkelijk orgaan functioneerde.

Opvallend was dat het IKV met zijn campagne ‘Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland’ van meet af aan pleitte voor de beëindiging van de kernwapenwedloop, waarbij de denuclearisering van Nederland als eerste aanzet moest gelden van een wereldwijd ontwapeningsproces. Wat dat betreft was de campagne niet louter gericht tegen de aanstaande modernisering van het West-Europese kernwapenarsenaal. Op deze wijze onderscheidde het IKV zich in Nederland ook van organisaties zoals Stop de Neutronenbom en het Interkerkelijk Comité voor Tweezijdige Ontwapening. Het VAKA daarentegen was primair opgericht om de plaatsing van kruisraketten te voorkomen, maar ontwikkelde eveneens een breed eisenplatform. Zo vond ook het concept van eenzijdige ontwapening doorgang in de campagne van het VAKA, alhoewel het minder prominent naar voren kwam dan in de IKV-campagne. Op den duur sprak het VAKA liever over eenzijdige stappen gezien de negatieve connotatie in de Vlaamse rechtse media. Net als het IKV was het VAKA voorstander van een kleine landenpolitiek, waarbij de eigen regering een zelfstandig vredes- en veiligheidsbeleid zou voeren. Met deze visie gaven zij in feite aan dat de hoop niet enkel gevestigd kon zijn op het bilaterale INF-overleg in Genève. Beide vredeskoepels waren gedurende het kernwapenprotest niet alleen kritisch tegenover de bewapening door de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, maar juist ook tegenover de passieve houding van de buitenwereld. Een nieuwe benadering van onderop was nodig om de impasse van de wapenwedloop te doorbreken. Zodoende blijkt dat het IKV en het VAKA een overeenkomstige visie op het kernwapenprobleem hadden en vergelijkbare oplossingen aandroegen. Binnen het bredere samenwerkingsverband van vredesorganisaties waar het IKV en het VAKA op landelijk niveau deel van uit maakten was het echter lang niet altijd eenvoudig om deze eisen voldoende kracht bij te zetten.

Tijdens het kernwapenprotest manifesteerden het IKV en het VAKA zich in veel opzichten als nieuwe sociale bewegingen. Niet alleen voerden beide vredeskoepels campagne voor een postmaterialistisch thema, maar maakten zij ook gebruik van tal van oude en nieuwe actievormen. Zowel het IKV als het VAKA beschikten over een breed actierepertoire, dat ondermeer bestond uit massabetogingen, petitie, briefencampagnes, stemadviezen en het rechtstreeks benaderen van politici. Waar aan een deel van deze acties concrete politieke eisen waren verbonden, waren andere acties meer symbolisch van aard. Zo brachten het IKV en het VAKA met veel succes de actie van kernwapenvrije gemeenten op gang. De buitenparlementaire actie van het IKV en het VAKA bleek sterk vervlochten met de politieke strategie, die vooral gericht was op de christendemocratische partijen CDA en CVP, waar de verdeeldheid over de kruisraketten het grootst was. Het IKV en het VAKA stemden hun acties vaak

nauwkeurig af op de politieke kalender, zodat bijvoorbeeld rekening werd gehouden met de eerstkomende NAVO-top of met nieuwe verkiezingen. Het laveren tussen een protest- en een politieke beweging maakte dat het IKV en het VAKA misschien wel beter kunnen worden gekarakteriseerd als belangrijke exponenten van een ‘atypische nieuwe sociale beweging’, zoals de Vlaamse politicoloog Patrick Stouthuysen dat reeds noemde. Terecht wees Stouthuysen op het feit dat de Belgische vredesbeweging van de jaren tachtig niet geheel als een nieuw fenomeen kon worden beschouwd vanwege de belangrijke invloed van reeds bestaande maatschappelijke organisaties. Hetzelfde geldt eigenlijk ook voor het IKV, dat net als het VAKA een breed publiek wist te bereiken, maar ook niet zonder de steun van de kerken, vakbonden en andere organisaties kon. Bovendien was het verzet tegen de kernwapens in Nederland en België in zekere zin een voortzetting van het protest aan het begin van de jaren zestig, alhoewel het IKV en het VAKA natuurlijk sterk bijdroegen aan de professionalisering en enorme groei van de antikernwapenbeweging.

Tot op heden hebben verschillende historici de unieke positie van het IKV binnen de wereldwijde vredesbeweging vooral ook toegeschreven aan zijn voorttrekkersrol op het gebied van internationale samenwerking. Uit dit onderzoek blijkt dat het mede aan de vraag binnen de West-Europese vredesbeweging te danken was dat het IKV de basis legde voor een nieuwe internationale overlegstructuur, het *International Peace Communication and Coordination Center*. Vanaf eind jaren zeventig had bijvoorbeeld Stop de Neutronenbom met het jaarlijks antikernwapenforum eigenlijk al het milieu geschapen waarin de opmaat naar een intensievere samenwerking tussen de verschillende vredesbewegingen mogelijk was. De invloed van het IKV op de eerste internationale demonstratiegolf in het najaar van 1981 was niettemin merkbaar. Zo bestond nauwelijks verschil tussen de vastgestelde leuzen van het IKV en het VAKA. Van een blijvende invloed van het IKV op de West-Europese vredesbeweging was evenwel geen sprake. De dominante houding zorgde er ook voor dat vredesorganisaties zoals het VAKA meer een eigen koers gingen voeren. Bovendien was de politieke situatie in Nederland anders dan in België, zodat ook gemeenschappelijke initiatieven tussen het IKV en het VAKA nauwelijks van de grond kwamen. Dat nam echter niet weg dat sinds de eerste demonstratiegolf het protest tegen de kernwapens een duidelijke internationale dimensie kreeg en een sterke uitwisseling van ideeën op gang kwam.

Het uitblijven van politiek succes in de campagne voor eenzijdige ontwapening en de opkomst van verschillende democratiseringsbewegingen in het Oostblok was voor het IKV reden om eind 1981 de aandacht te verleggen naar een zogeheten ‘ontspanningspolitiek’. Het op gang brengen van een ontspanningsproces in Oost-Europa zou in de ogen van het IKV de

sleutel zijn tot een duurzame vrede en het oplossen van het kernwapenprobleem. De nieuwe koers kon op weinig steun rekenen van de West-Europese vredesbeweging, die vreesde voor een verwatering van het protest tegen de kernwapens en een provocatie van de Oost-Europese regimes. Het VAKA hield zich aanvankelijk afzijdig van de ontspanningspolitiek van het IKV, aangezien de eigen nationale campagne voorrang kreeg. Bovendien beschikte het VAKA over lang niet zoveel financiële middelen als het IKV om de reizen naar het Oostblok te financieren. Gaandeweg veranderde deze houding en bouwde het VAKA net als het IKV contacten op in de DDR en Hongarije. Anders dan het IKV hanteerde het VAKA daarbij geen expliciet meersporenbeleid, wat inhield dat zowel met de officiële Vredesraden als de onafhankelijke vredesgroepen contacten zouden worden onderhouden. Waar zowel het IKV als het VAKA in hun contacten veel aandacht besteedden aan de kernbewapening en de mensenrechtensituatie in het Oostblok, waren de mogelijkheden om de ontspanning van onderop te bevorderen buitengewoon gering. Vooral het meersporenbeleid van het IKV bleek uiteindelijk niet houdbaar toen de regimes in kwestie de deuren sloten voor het IKV.

Tijdens de laatste fase van het protest, toen haast wel zeker was dat de Nederlandse en Belgische regering tot plaatsing zouden beslissen, stonden het IKV en het VAKA voor de uitdaging om de radicalisering binnen de vredesbeweging zoveel mogelijk te beperken. De roep om burgerlijke ongehoorzaamheid was groter dan ooit, maar beide vredeskoepels bleken uiteindelijk zeer terughoudend tegenover het organiseren en steunen van hardere acties. Het IKV en het VAKA wilden over een brede achterban blijven beschikken en het spel via de regels van de parlementaire democratie blijven spelen. Waar Woensdrecht en Florennes reeds als symbool van het verzet tegen het aankomende plaatsingsbesluit golden, vermeden de beide vredeskoepels om hier verregaande acties te organiseren. Tot het laatst toe hielden het IKV en het VAKA dus vast aan een politieke strategie, die eigenlijk geen grote veranderingen kende sinds het begin van hun campagne. Ondanks dat de beide vredeskoepels tot het einde toe massale steun onder de bevolking behielden, bleek dat onvoldoende om een positief plaatsingsbesluit te verhinderen. De belangrijkste regeringspartijen waar het IKV en het VAKA respectievelijk hun hoop op hadden gevestigd, namelijk het CDA en de CVP, stemden in met de plaatsing van de kruisraketten. Nadien vervolgde het VAKA in tegenstelling tot het IKV nog het protest tegen de kernwapens totdat uiteindelijk het INF-akkoord in december 1987 werd gesloten, dat leidde tot de ontmanteling van de nucleaire middellange afstands-raketten in Oost en West. Waar dit akkoord nochtans het einde betekende van de kernwapenwedloop, gold het destijds als een doorbraak na ruim een decennium lang protest.

Afkortingen

ABVV	Algemeen Belgisch Vakverbond (socialistisch)
ACW	Algemeen Christelijk Werknemersverbond
AMADA	Alle Macht aan de Arbeiders
ARP	Anti-Revolutionaire Partij
ASF	<i>Aktion Sühnezeichen/Friedensdienste</i>
BEK	<i>Bund Evangelischer Kirchen</i>
BK	Werkgroep Begeleiding Kernen
BSP	Belgische Socialistische Partij
BUVV	Belgische Unie voor de Verdediging van de Vrede
CDA	Christen-Democratisch Appèl
CDU	<i>Christlich Demokratische Union</i>
CHU	Christelijke Historische Unie
CNAPD	<i>Comité National d'Action pour la Paix et le Développement</i>
CND	<i>Campaign for Nuclear Disarmament</i>
CPD	<i>Concertation pour la Paix et le Développement</i>
CPN	Communistische Partij van Nederland
CPSU	Communistische Partij van de Sovjet-Unie
CVP	Christelijke Volkspartij
D'66	Democraten '66
DDR	Duitse Democratische Republiek
END	<i>European Nuclear Disarmament</i>
FDF	<i>Fédéralistes Démocrates Francophones</i>
FDGB	<i>Freier Deutscher Gewerkschaftsbund</i>
FNV	Federatie Nederlands Vakverbond
ICTO	Interkerkelijk Comité voor Tweezijdige Ontwapening
IISG	Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
IKON	Interkerkelijke Omroep Nederland
IKV	Interkerkelijk Vredesberaad
INF	<i>Intermediate Range Nuclear Forces</i>
IOT	Internationale van Oorlogstegenstanders
IPCC	<i>International Peace Communication and Coordination Center</i>
KKN	Komitee Kruisraketten Nee
KPB	Kommunistische Partij van België
KVP	Katholieke Volkspartij
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NOVIB	Nederlandse Organisatie voor Internationale Bijstand
OCV	Overlegcentrum voor Vrede
PAK	Werkgroep Politieke Actie Kernen
PPR	Politieke Partij Radikalen
PSP	Pacifistisch-Socialistische Partij
PvdA	Partij van de Arbeid
SALT	<i>Strategic Arms Limitation Talks</i>
SDI	<i>Strategic Defense Initiative</i>
SED	<i>Sozialistische Einheitspartei Deutschlands</i>
ThSA	<i>Theologische Studienabteilung</i>
UBDP	<i>Union Belge pour la Défense de la Paix</i>
VAK	Vredes Aktie Kamp
VAKA	Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens
VN	Verenigde Naties
VS	Verenigde Staten
VU	Volksunie
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

Bronvermelding

I. PRIMAIRE BRONNEN

Geraadpleegde archieven

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, Antwerpen (Amsab-Antwerpen):

- Archief Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens (VAKA) 1968-1994:
  - 11.1: Briefwisseling André Bogaert met politieke partijen, 1981-1983.
  - 12.1: Briefwisseling André Bogaert (overig), 1982-1987.
  - 24.1: Werkgroep Lange Termijnstrategie, 1983-1987.
  - 37.1: De reactie van VAKA op een artikelenreeks in de *Gazet van Antwerpen*, 1980.
  - 38.1: *European Nuclear Disarmament Convention* (END), 1983-1990.
  - 64.2: Werkgroep Internationaal, 1982-1987.
  - 93.1-93.8: Dossier Nationale antiraketenbetoging 23/X/1983.
  - 94.1: Verslagen Nationale Stuurgroep, 1979-1988.
  - 97.3: Ingekomen stukken vanuit Nederland, 1980-1984.
  - 99.1: VAKA-werkdossiers vorming en actie.
- Ongenummerd: Uitgaven van *De Vlaamse Vredeskrant : Intern Bulletin*, 1980-1985.

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, Gent (Amsab-Gent):

- Bibliotheek:
    - 6313: Uitgaven van *Vrede : Tijdschrift voor internationale politiek en vredesproblemen*, 1977-1985.
- Deze uitgaven zijn ook digitaal beschikbaar via: http://www.merelnet.be/vredesbibliotheek/?page_id=2.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam (IISG):

- Archief Interkerkelijk Vredesberaad 's Gravenhage (IKV) 1966-2002:
  - 14-16: Verslagen Beraad, 1977-1979.
  - 131-137: Verslagen Beraad, 1979-1982.
  - 187-194: Werkgroep Politieke Aktie Kernen, 1978-1982.
  - 294-296: Verslagen Beraad, 1983-1985.
  - 302-305: Werkgroep Politieke Aktie Kernen, 1979, 1983-1985.
  - 334-340: Werkgroep Internationaal, 1982-1985.
  - 465: Stukken betreffende Hongarije, 1982-1989.
  - 469: Stukken betreffende Tsjecho-Slowakije, 1982-1989.
  - 471-472: Stukken betreffende Polen, 1981-1989.

Interviews

- Interview met voormalig VAKA-voorzitter André Bogaert te Antwerpen, 1 juni 2013.

Artikelen in kranten en opinietijdschriften (chronologisch geordend)

- ‘Stoet van 10 km tegen de N-bom’, *Het Vrije Volk*, 20 maart 1978.
- ‘Parlement krijgt 1.162.157 handtekeningen onder petitie “Stop de Neutronenbom”’, *De Waarheid*, 19 april 1978.
- ‘Belgen betogen voor ontwapening, tegen N-bom’, *De Waarheid*, 9 mei 1978.
- ‘50.000 handtekeningen tegen N-bom in België’, *De Waarheid*, 18 december 1978.
- ‘Belangrijk symposium van tegenstanders N-bom’, *De Waarheid*, 19 december 1978.
- ‘Den Uyl: N-wapen? Dan de NAVO uit!’, *Het Vrije Volk*, 9 april 1979.
- Tromp, H., ‘België speelt een cruciale rol in beslissing van nieuwe raketten, want Nederland zegt neen’, *Spectator*, 24 november 1979.
- ‘Massale afwijzing van atoomraketten in Nederland’, *De Waarheid*, 26 november 1979.
- ‘Massaal protest tegen bewapening’, *De Standaard*, 10 december 1979.
- ‘Tienduizenden zeggen ‘nee’ aan A-wapens’, *De Morgen*, 10 december 1979.
- Veer, B. ter, ‘IKV en de rondreis van Van Agt’, *Trouw*, 18 december 1979.
- ‘Gereformeerde Synode neemt afstand tot IKV’, *Trouw*, 8 maart 1980.
- ‘Met 4000 tegen de kernraketten’, *De Morgen*, 5 mei 1980.
- ‘Hervormde Synode wil kernwapens land uit’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 22 november 1980.
- Dankbaar, B., ‘Wordt het IKV een grootmacht? Vredesberaad wil samenwerken met de NOVIB’, *De Groene Amsterdammer*, 24 september 1980.
- Smits, H., ‘De partijtwist tussen Ter Veer (IKV) en Den Uyl (PvdA)’, *Vrij Nederland*, 28 september 1980.
- ‘Bisschoppen niet achter eenzijdige ontwapening van IKV/Pax Christi’, *De Telegraaf*, 3 maart 1981.
- ‘Europa Atoomvrij’, *De Waarheid*, 17 april 1981.
- ‘Vijfduizend betogen tegen kernbewapening’, *De Standaard*, 21 april 1981.
- Heitink, J., ‘Sovjet-penetratie in Nederland (4)’, *De Telegraaf*, 29 juli 1981.
- ‘Lastercampagne tegen IKV gaande’, *Leeuwarder Courant*, 19 september 1981.
- ‘VVD kijkt of er band vredesgroepen met Oostblok is’, *Algemeen Dagblad*, 24 september 1981.
- ‘IKV onjuist aangevallen’, *Algemeen Dagblad*, 24 september 1981.
- Rusman P., en F. Salverda, ‘De CIA en het IKV’, *Vrij Nederland*, 26 september 1981.
- ‘Regering betreurt aanvallen op IKV’, *Trouw*, 30 september 1981.
- Knol, A., ‘Hollandse ziekte is ’n medicijn voor de wereld’, *Het Vrije Volk*, 12 oktober 1981.
- ‘Komen kernraketten er nu wel of niet?’, *Het Belang van Limburg*, 30 maart 1982.
- ‘VAKA: België moet actiever vrede zoeken’, *De Morgen*, 26 mei 1982.

- ‘206.000 petitities tegen atoomwapens’, *Gazet van Antwerpen*, 4 juni 1982.
- ‘Het stemadvies van het IKV’, *Nederlands Dagblad*, 18 augustus 1982.
- ‘Stemadvies van IKV ondergraaft overleg in Genève’, *Leeuwarder Courant*, 18 augustus 1982.
- ‘Oproep om te breken met IKV’, *Leeuwarder Courant*, 16 november 1982.
- ‘Vredesbeweging beraadt zich op acties in 1983’, *Reformatorisch Dagblad*, 22 november 1982.
- ‘Vredesbeweging manoeuvreert in ingewikkeld spanningsveld’, *De Waarheid*, 22 februari 1983.
- ‘Dreigend conflict in kabinet om IKV-leuze’, *De Telegraaf*, 7 maart 1983.
- ‘Faber (IKV): CDA moet nu afhaken’, *NRC Handelsblad*, 11 maart 1983.
- ‘Florennes, bedevaartsoord voor gewelddoos verzet: Duizenden betogen tegen kernraketten’, *De Standaard*, 25 april 1983.
- ‘2600 gemeenten in Europa nu “kernwapenvrij”’, *Nederlands Dagblad*, 30 mei 1983.
- ‘ACW stelt voor installatie kernraketten op te schorten’, *De Standaard*, 4 mei 1983.
- ‘Geen raketten zolang er hoop is op akkoord’, *De Standaard*, 2 september 1983.
- ‘CDA afwijzend tegenover kernwapenvrije gemeenten’, *Nederlands Dagblad*, 6 september 1983.
- ‘CVP’ers moeten meebetogen, maar dan onder eigen slogans’, *De Standaard*, 27 september 1983.
- ‘Vredesbeweging dient meteen van repliek’, *De Waarheid*, 4 juli 1983.
- ‘Nederland respecteert plaatsen raketten NAVO-partners’, *Leeuwarder Courant*, 18 november 1983.
- ‘Vredesbeweging verklaart oorlog aan bunkerbouwers’, *Het Vrije Volk*, 2 juli 1983.
- ‘Vredeskamp wil er harder tegenaan’, *De Waarheid*, 15 oktober 1983.
- ‘Van Woensdrecht tot Greenham Common : Protesten tegen raketten in heel West-Europa’, *De Waarheid*, 13 december 1983.
- ‘Swaelen kraakt VAKA af op CVP-kongres’, *De Morgen*, 11 februari 1985.
- ‘Mient Jan Faber ziet lichtpuntje na rede Lubbers’, *Limburgsch Dagblad*, 28 oktober 1985.
- ‘Besluit kruisraketten dankzij klein rechts’, *Leeuwarder Courant*, 14 november 1985.

II. SECUNDAIRE BRONNEN

Literatuur

- Abbott, S., ‘Moral Men in a Nuclear Society: The Proliferation of Enhanced Radiation Weapons During the Cold War’, *Senior Projects Spring 2012* (2012) 1-71.
- Begin, E. Van Den, *De vredesbeweging in Vlaanderen* (Antwerpen, 1983).
- Benschop, D., ‘De Ban-de-Bombeweging in Nederland, 1960-1969’, in: D. Benschop, G. Walraven en E. Wiersma (eds.), *Vredesbeweging: strategie en effectiviteit* (Amsterdam, 1986) 79-87.
- Benschop, D., *Vredesbeweging en politiek : Ontstaan en betekenis van de 21 november demonstratie* (Amsterdam, 1983).

- Binnendijk, R., *De IKV-campagne tegen kernwapens tussen 1977-1981 : Politieke actie in de kerk, de gemeenten en Den Haag* (ongepubliceerd manuscript, 2010). Bachelorthesis, Universiteit Utrecht.
- Bloem, F., *Bedachtzame revolutionairen : Oost-Duitse en Tsjechische oppositiebewegingen, 1975-1990* (ongepubliceerd manuscript, 2010). Proefschrift, Universiteit Leiden.
- Buechler, S.M., 'New Social Movement Theories', *The Sociological Quarterly* 36:3 (1995) 441-64.
- Burke, P.D.M., *European Nuclear Disarmament : A study of transnational movement strategy* (ongepubliceerd manuscript, 2004). Proefschrift, Universiteit van Westminster.
- Coolsaet, R., *België en zijn buitenlandse politiek, 1830-1990* (Leuven, 1998).
- Damme, L. van, 'Hij doorbrak de goede sfeer van camaraderie' Het aftreden van minister van Defensie Kruisinga en de gevolgen hiervan voor het latere Nederlandse kernwapenbeleid', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125:3 (2012) 401-12.
- Della Porta, D., en M. Diani, *Social Movements : An Introduction* (Oxford, 2009).
- Diepen, R. van, *Hollanditis. Nederland en het Kernwapendebat 1977-1987* (Amsterdam, 2004).
- Dill B. en R. Aminzade, 'Historians and the Study of Protest', in: B. Klandermans en C. Roggeband (eds.), *Handbook of Social Movements Across Disciplines* (New York, 2009) 126-54.
- Eenennaam, B.J. van, *Achtenveertig kruisraketten : Hoogspanning in de lage landen* (Den Haag, 1988).
- Everts, P., en G. Walraven (eds.), *In actie voor een vredesklimaat : Twintig jaar IKV* (Amersfoort en Leuven, 1987).
- Faber, M.J., *Minxminus=plus : dagboekaantekeningen* (Weesp, 1985).
- Faber, M.J., 'Hoe moet de vredesbeweging reageren?', in: M.J. Faber, L. Hogebrink, J. ter Laak en B. ter Veer, *Zes jaar IKV-campagne* (Amersfoort, 1983)128-32.
- Faber, M.J., *Vooruitgeschoven spionnen : Bevrijd uit de boeien van de Koude Oorlog* (Utrecht, 2007).
- Graaf, B. de, *Over de Muur : De DDR, de Nederlandse Kerken en de vredesbeweging* (Amsterdam, 2004).
- Hellema, D., en M. Bos, 'De lange jaren zeventig: voortdurende zorg en omzichtigheid', in: D. Hellema, R. Coolsaet en B. Stol, *Nederland-België : De Belgisch-Nederlandse betrekkingen vanaf 1940* (Amsterdam, 2011) 176-200.
- Heirman, M., *Het Belgisch Rakettendossier, 1979-1985* (Antwerpen, 1985).
- Hellemans, S., en M. Hooghe, 'Veel volk, niet zo veel macht. Nieuwe sociale bewegingen en de transformatie van de Belgische politiek', in: S. Hellemans en M. Hooghe, *Van "Mei '68" tot "Hand in Hand" : Nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995* (Leuven en Apeldoorn, 1995) 9-28.
- Hogebrink, L., 'Ontstaan en werkwijze van het IKV', in: M.J. Faber, L. Hogebrink, J. ter Laak en B. ter Veer, *Zes jaar IKV-campagne* (Amersfoort, 1983) 163-7.
- Hogebrink, L., 'Voorbij de 'hollanditis' : Over de internationale rol van het IKV', in: M.J. Faber, L. Hogebrink, J. ter Laak en B. ter Veer, *Zes jaar IKV-campagne* (Amersfoort, 1983) 47-68.
- Hooghe, M., 'Een bewegend doelwit: De sociologische en historische studie van (nieuwe) sociale bewegingen in Vlaanderen', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 3 (2004) 331-57.
- Inglehart, R., 'Changing Values in Post-Industrial Societies', in: J. Goodwin en J.M. Jasper, *The Social Movements Reader : Cases and Concepts* (Oxford, 2009) 64-71.

- Interkerkelijk Vredesberaad, *Van N-bom tot SS-20 : twee jaar discussie in politiek Nederland* (Den Haag, 1979).
- Jenkins, J.C., 'Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements', *Annual Review of Sociology* 9 (1983) 527-53.
- Klandermans, B., 'The Peace Movement and Social Movement Theory', in: B. Klandermans (ed.), *Peace Movements in Western Europe and the United States* (Greenwich, 1991) 1-39.
- Koppen, J., 'Egmont-Stuyvenberg: een mislukte poging tot pacificatie', in: J. Koppen, B. Distelmans en R. Janssens (eds.), *Taalfaciliteiten in de Rand. Ontwikkelingslijnen, conflictgebieden en taalpraktijk* (Brussel, 2002) 49-53.
- Lamot, M., 'Vrede in de politieke praktijk. De Christelijke Volkspartij en het veiligheidsbeleid (1965-1985)', in: R. Burggraeve, J. De Tavernier en L. Vandeweyer, *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede : Katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief* (Leuven, 1993) 217-51.
- Luyckx, T., en M. Platel, *De politieke geschiedenis van België van 1944 tot 1985* (Antwerpen, 1986).
- Maessen, P.J.J., *De kwestie van de neutronenbom* (Leiden, 1984).
- McAdam, D., *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970* (Chicago en Londen, 1982).
- McCarthy, J.D., en M.N. Zald, 'Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory', *American Journal of Sociology* 82:6 (1977) 1212-41.
- Meyer, D.S., 'Protest and Political Opportunities', *Annual Review of Sociology* 30 (2004) 125-45.
- Müller, W., 'De DDR : Positie en rol van de kerken', in: W. Bartels (ed.), *Tussen Oost en West Europa* (Den Haag, 1983) 39-51.
- Newhouse, J., *The Nuclear Age : From Hiroshima to Star Wars* (New York en Londen, 1989).
- Oberschall, A., *Social Conflict and Social Movements* (Londen, 1973).
- Oegema, D., 'The Peace Movement in the Netherlands', in: B. Klandermans (ed.), *Peace Movements in Western Europe and the United States* (Greenwich, 1991) 93-149.
- Pichardo, N.A., 'New Social Movements: A Critical Review', *Annual Review of Sociology* 23 (1997) 411-30.
- Raes, M., *Een nieuwe speler op het middenveld : Het Vlaams Aktiecomitee tegen Atoomwapens (VAKA) op weg naar de grote betoging van 23 oktober 1983* (ongepubliceerd manuscript, 2006). Licentiaatsverhandeling, Universiteit Antwerpen.
- Righart, H., *De wereldwijde jaren zestig : Groot-Brittannië, Nederland en de Verenigde Staten* (Utrecht, 2004).
- Schouten, N., 'Memoires van onze tijd : Een serieuze geschiedenis van 'Stop de N-bom' moet nog geschreven worden', *Groniek Historisch Tijdschrift* 38 (apr. 2005) 299-308.
- Sewell, W.H., *Logics of History : Social Theory and Social Transformation* (Chicago en Londen, 2005).
- Stichting Wetenschappelijk Bureau PSP, *Ontwapenend : Geschiedenis van 25 jaar PSP* (Amsterdam, 1982).

- Stouthuysen, P., *In de ban van de bom. De politisering van het Belgisch veiligheidsbeleid, 1945-1985* (Brussel, 1992).
- Stouthuysen, P., 'Oud en nieuw in één. De vredesbeweging als atypische nieuwe sociale beweging', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 3 (2004) 399-419.
- Stouthuysen, P., 'The Peace Movement in Belgium', in: B. Klandermans (ed.), *Peace Movements in Western Europe and the United States* (Greenwich, 1991) 175-99.
- Tilly, C., *Social Movements, 1768-2004* (Londen, 2004).
- The Harvard University Study Group, *Living with Nuclear Weapons* (Cambridge, Massachusetts en Londen, 1983).
- Tosh, J., en S. Lang, *The Pursuit of History : Aims, methods and new directions in the study of modern history* (Londen, 2002).
- Vandeweyer, L., 'Katholieke vredesactie in een post-conciliaire tijd, 1963-1989' in: R. Burggraeve, J. De Tavernier en L. Vandeweyer, *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede : Katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief* (Leuven, 1993) 185-216.
- Veer, B. ter, 'Zes jaar IKV-campagne', in: M.J. Faber, L. Hogebrink, J. ter Laak en B. ter Veer, *Zes jaar IKV-campagne* (Amersfoort, 1983) 18-34.
- Verhulst, J., en S. Walgrave, 'Gezien worden of gezien zijn? Over oude en nieuwe sociale bewegingen in de Vlaamse pers' <http://webh01.ua.ac.be/m2p/publications/00101121.pdf> (16-1-2013) 1-22.
- Verkuil, I.D., *De grote illusie. De Nederlandse vredesbeweging na 1945* (Utrecht, 1988).
- Verrips, G., *Dwars, duivels, dromend : de geschiedenis van de CPN : 1938-1991* (Amsterdam, 1995).
- Vlaams Aktiecomitee tegen Atoomwapens, *400.000 tegen raketten in Europa* (Antwerpen, 1983).
- Voerman, G., 'Perestrojka avant la lettre : de CPN en de hervormingen van Gorbatsjov', *Jaarboek DNPP 1992* (Groningen, 1993) 99-118.
- Wheeler, M.O., 'NATO Nuclear Strategy, 1949-90', in: G. Schmidt (ed.), *A History of NATO – The First Fifty Years* (New York, 2001) 121-40.
- Wittner, L.S., *The Struggle Against the Bomb Vol. 1. One World or None : A History of the World Nuclear Disarmament Movement Through 1953* (Stanford, 1993).
- Wittner, L.S., *The Struggle Against the Bomb Vol. 3. Toward Nuclear Abolition : A History of the World Nuclear Disarmament Movement, 1971 to the Present* (Stanford, 2003).